

2015 ж. қантар, №1 (37)
Журнал 2005 ж. қантардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: Қостанай мемлекеттік педагогикалық институт

Бас редактор: Қ.М. Баймырзаев,
география ғылымдарының докторы, профессор

Бас редактордың орынбасары: Е.А. Әбіл,
тарих ғылымдарының докторы, профессор

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ, Ресей
Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан
Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ЧелМПУ, Ресей
Рудик Г.А., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, PhD д-ы, «Шекарасыз заманауи білім беру» орталығының директоры, Монреаль қ., Канада
Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ
Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция
А. Күзембайұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Брагина Т.М., биология ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Важев В.В., химия ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ
Қуанышбаев С.Б., география ғылымдарының докторы, АМПИ
Сивохин И.П., педагогика ғылымдарының докторы, ҚМПИ
Ахметов Т.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Төлеген М.Ә., (PhD) философия докторы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ

Нөмірдің жауапты редакторы:
Б.Ш. Баймұхамбетова, (PhD) философия докторы

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Федоров А.И., педагогика ғылымдарының кандидаты
Орал мемлекеттік дене шынықтыру университеті, Ресей
Утегенова Б.М., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Кудрицкая М.И., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Смаглий Т.И., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Қонысбаева Д.Т., биология ғылымдарының кандидаты, доценті, ҚМПИ
Брагин Е.А., биология ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Демисенов Б.Н., физика-математика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Наурызбаева Э.К., тарих ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Әлібек Т.К., тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ
Огиенко Н.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ
Есіркепова К.К., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚМПИ

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Таран к., 118
(редакциялық-баспа бөлімі)
Тел. (7142) 53-34-71

№1 (37), январь 2015 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский государственный педагогический институт*

Главный редактор: *К.М. Баймырзаев*,
доктор географических наук, профессор

Заместитель главного редактора: *Е.А. Абиль*,
доктор исторических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, МГИМО, Россия
Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан
Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЧелГПУ, Россия
Рудик Г.А., доктор педагогических наук, профессор, д-р PhD, директор Центра Современной педагогики «Обучение без границ», г. Монреаль, Канада
Катицер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США
Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция
А. Кузембайұлы, доктор исторических наук, профессор, КГПИ
Брагина Т.М., доктор биологических наук, профессор, КГПИ
Важев В.В., доктор химических наук, профессор, КГПИ
Куанышбаев С.Б., доктор географических наук, АГПИ
Сивохин И.П., доктор педагогических наук, КГПИ
Ахметов Т.А., кандидат педагогических наук, доцент, КГПИ
Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD), кандидат юридических наук, доцент, КГПИ

Ответственный редактор номера:
Б.Ш. Баймухамбетова, доктор философии (PhD)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Федоров А.И., кандидат педагогических наук, Урал. ГУ физической культуры, Россия
Утегенова Б.М., кандидат педагогических наук, доцент, КГПИ
Кудрицкая М.И., кандидат педагогических наук, КГПИ
Смазлий Т.И., кандидат педагогических наук, КГПИ
Коньсбаева Д.Т., кандидат биологических наук, доцент, КГПИ
Брагин Е.А., кандидат биологических наук, КГПИ
Демисенов Б.Н., кандидат физико-математических наук, КГПИ
Наурызбаева Э.К., кандидат исторических наук, КГПИ
Алибек Т.К., кандидат исторических наук, доцент, КГПИ
Огиенко Н.А., кандидат педагогических наук, КГПИ
Есиркепова К.К., кандидат филологических наук, доцент, КГПИ

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:
110000, г. Костанай, ул. Тарана, 118
(редакционно-издательский отдел)
Тел. (7142) 53-34-71

УДК 930.2 (303.732.4)

КВАЗИИСТОРИЯ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Абиль Е.А.

Проректор по научной
работе и международным
связям, КГПИ, г.Костанай

Аннотация

Мақалада жаратылыстану-ғылыми әдістерді қолдану, тарихи зерттеулерде пәнаралық мәселелер қарастырылады. А.Гуцаның, А.Фоменконың, А.Вотьякованың квазитарихилық концепциялары талданады, тарих ақиқатын жаңғырту үшін оларда қолданылатын әдістердің жетіспеушілігі көрсетіледі. Сонымен қатар «Теориялық тарих» мектебінің математикалық нұсқасының әдістері қарастырылған.

Тарихи зерттеулерде жаратылыстану – ғылыми әдістерді қолдануының шамасы анықталған: тарихи деректерде, орнатылған және тексерілген эмпирикалық базадағы кез келген теория ғылыми жаратылыстану заңдылығынан басқаға негізделеді; математикалық нұсқа маңызды шамада микродеңгейге жарамсыз және үрдіс нәтижесі үшін макродеңгейде жоғары тиімді орташа нәтиже береді, жеке оқиға нәтижесі үшін математикалық ізденіске әбінесе массалық көздер және тарихи деректер жатады; пәнаралық зерттеу кезінде мәселесі қарама – қарсы сипатта болатын, яғни тарихи және психологиялық уақыты сызықты емес және циклді болатын әлеуметтік жүйе ерекшелігі ескерілмеуі қажет.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы междисциплинарности в историческом исследовании, в частности, применения естественнонаучных методов. Анализируются квазиисторические концепции А. Гуца, А. Фоменко, А. Вотьякова, показаны недостатки методов, применяемых ими для реконструкции исторической действительности. Кроме того, рассмотрены методы математического моделирования школы «теоретической истории».

Определены пределы применения естественнонаучных методов в историческом исследовании: любая теория, кроме естественнонаучных закономерностей, должна основываться на надежно установленной и проверенной эмпирической базе, исторических фактах; следует учитывать, что математическое моделирование в значительной мере дает усредненный результат, высоко эффективно на макроуровне, для анализа процессов и не пригодно на микроуровне, для анализа отдельных событий; математической обработке подлежат в основном массовые источники и исторические факты; при междисциплинарных исследованиях не должна игнорироваться специфика социальных систем, в которых причинность может иметь обратный характер, то есть историческое и психологическое время может быть нелинейно и циклично.

Abstract

In clause the problems between scientific in historical research, in particular, application of natural sciences of methods are considered. Are analyzed quasi history of the concept A.Guts, A. Fomenko, and A. Votyakov, the lacks of methods used by them for reconstruction of the historical validity are shown. Besides the methods of mathematical modeling of school of a «theoretical history» are considered.

The limits of application of natural sciences of methods in historical research are certain: any theory, except for natural sciences of laws, should be based

on the reliably established and checked up empirical base, historical facts; it is necessary to take into account, that the mathematical modeling appreciably gives the average result, highly it is effective on macrolevel, for the analysis of processes and is not suitable at a microlevel, for the analysis of separate events; to mathematical processing are subject in the basic mass sources and historical facts; at between scientific researches the specificity of social systems should not be ignored, in which причинность can have return character, that is the historical and psychological time can be nonlinear and cycle.

Тірек өздер : көпөлшемді тарих, жаңа хронология, теориялық тарих, клиометрия, редуccionизм.

Ключевые слова: многомерная история, новая хронология, теоретическая история, клиометрия, редуccionизм.

Key words: multivariate a history, new chronology, theoretical history, kliometry, reductionism.

1. Введение.

Вторая половина XX века стала переломным моментом в развитии науки. Развитие новой постклассической физики привела к перевороту в методологических основах естественных наук, глобальному изменению в видении мира. Широкое признание антропного принципа, в соответствии с которым все строение Вселенной и законы ее развития таковы, чтобы в ней появился наблюдатель, вновь поставили человека в центр мироздания и сняли антагонизм «наука – религия». Сам язык естественных наук стал менее формализованным, более метафоричным, произошла «гуманитаризация» точной науки.

Вместе с тем в гуманитарных науках, в том числе и истории, наблюдается процесс расширения применения, как языка, так и инструментария, выработанного в рамках естественнонаучных дисциплин. Мы являемся свидетелями рождения целого ряда междисциплинарных исследовательских парадигм, укреплению холизма, как в естественнонаучном, так и гуманитарном знании.

Развитие междисциплинарных исследований закономерно ведет к усилению взаимовлияния естественных и гуманитарных наук. Поэтому изменения методологических установок естественнонаучного познания оказывают на процесс становления постнеклассической гуманитарной науки гораздо большее влияние, чем на процессы становления классической и неклассической гуманитарной науки [1].

В связи с обозначенными выше проблемами гносеологического характера особую актуальность приобретает вопрос применения ряда общенаучных методов, а также естественнонаучных методов в историческом исследовании, в частности системного метода и синергетики, получивших в последние десятилетия особую популярность не только в естественнонаучном, но и гуманитарном знании.

Один из современных апологетов синергетического подхода, Е.Н. Князева, очень точно заметила, что «видеть не только перспективы, но и возможные границы (ограничения) развиваемого подхода – в этом состоит научность исследования» [2]. Действительно, одной из основных методологических проблем, связанных с применением исследовательских парадигм, выработанных в рамках естественнонаучных дисциплин является проблема редуccionизма, физикализации социальных процессов, опасность сведения сложного к простому, отрицания его специфики. Так, В.В. Василькова определила проблемное поле методологии социосинергетики как комплекс проблем редуccionизма, использования аналогий как эвристического средства, способов теоретического моделирования и возможность адекватной интерпретации социальных феноменов с позиций естественнонаучных разработок процессов самоорганизации [3].

2. Результаты исследования.

К одной из откровенно неудачных попыток некоторых исследователей создать новые теоретические основы исторической науки на базе методов естественных наук следует отнести теорию многовариантности истории А.К. Гуца. Определяя методологические основы данной теории, ее автор совершенно справедливо полагает, что на современном этапе развития гуманитарных наук «должно развиваться теоретическое оформление этих наук – возникают (или возникнут) теоретическая социология, теоретическая история и т.д.» [4]. Однако сама попытка создания А. Гуцем теоретической истории вызывает много вопросов.

В качестве теоретических основ предлагаемой концепции, А. Гуц формулирует ряд законов исторического времени – закон неопределенности описания, закон взаимодействия эпох, закон Байеса, закон ассиметрии прогнозирования, закон неоднородности исторического времени.

Закон неопределенности описания заключается в том, что чем меньше отрезок времени исследуемого исторического события, тем больше подробностей, отнюдь не обязанных быть непротиворечивыми [5]. Имеется ввиду, что при тщательном анализе источников, относящихся к одному и тому же историческому событию, число противоречивых фактов неизбежно растет. А. Гуц делает из этого вывод, что современная историческая наука в связи со спецификой объекта исследования не в состоянии оценить достоверность фактов, поэтому «официальная наука» просто отбрасывает факты и источники, не вписывающиеся в господствующую теорию. При этом, полностью игнорируются выработанные исторической наукой методы научной критики источников и существующие теории исторического факта, учитывающие противоречивость фактов исторического источника.

Закон взаимодействия эпох заключается в том, что историческая неопределенность тем больше, чем дальше исследуемая эпоха отстоит от современной [6]. При формулировании данного закона, на наш взгляд, допущена серьезная логическая ошибка. Если следовать ему, то с течением времени неопределенность при реконструкции одного и того же события будет увеличиваться. Другими словами, для исследователя середины XX века неопределенность при изучении событий XIX века должна быть меньшей, чем для исследователя начала XXI века, что явный нонсенс.

Следующий постулат, положенный в основу теории А. Гуца – принцип, или закон Байеса, заключающийся в том, что прошлое статистически не восстанавливается [7]. Суть этого принципа в том, что полное, абсолютное восстановление прошлого невозможно даже при неограниченном количестве доступных источников. Сам по себе этот тезис бесспорен, однако ни один серьезный историк и не пытается изучать прошлое. Суть исторической науки в изучении исторических фактов, отраженных в источниках и интерпретации прошлого, точно так же, как астрономы изучают не сами звезды, а их излучение и занимаются интерпретацией моделей Вселенной.

Закон об ассиметрии прогнозирования заключается в том, что восстановление прошлого с точки зрения необходимых вычислений – существенно более сложная задача, чем предсказание будущего [8]. Математически данный закон не вызывает возражений, если исходить из равных исходных данных для прогноза. Однако, при прогнозировании «вперед» мы имеем только одну начальную точку для прогноза, при прогнозировании же «назад», кроме начальной точки есть еще ряд точек – достоверных реперных фактов, существенно упрощающих возможность вычислений.

Наконец, последний сформулированный А. Гуцем закон, закон неоднородности исторического времени, заключается в том, что отрезок времени, отводимый на формирование независимых исторических событий в устойчивой форме, различен в разные эпохи [9]. Данный закон вряд ли можно считать корректным по ряду причин. Во-первых, сам А. Гуц признает, что формирование исторических событий, зависящее от скорости передачи информации, одинаково как для обществ, пользующихся радиоволнами, так и для обществ, поль-

зующихся световыми (дымовыми) сигналами, происходит практически одинаково. Учитывая, что редкое общество не пользовалось световыми сигналами, то сформулированный им закон теряет смысл. Во-вторых, сомнительно, что любое историческое событие вообще может быть независимым, учитывая, что кроме реакции на них соседей (единственное внешнее воздействие по А. Гуцу), есть еще ожидание реакции соседей, реакция разных социальных групп внутри данного общества и т.п.

Из данных законов, а также из современных представлений о многомерности пространства-времени по А. Гуцу вытекают следующие принципы или рекомендации:

1. При построении вариантов истории необходимо опираться на заранее сформулированные законы времени, которые ограничивают возможности предполагаемых вариантов и указывают границы их правдоподобия.

2. При построении нового варианта истории важными становятся ранее отброшенные (признанные недостоверными) факты, а также толкование неочевидных смыслов.

3. Все различия между вариантами следует относить к достаточно отдаленному периоду времени, настоящее и недавнее прошлое у всех вариантов одно.

4. Варианты истории могут радикально отличаться друг от друга.

5. Варианты истории с настоящим, отличным от реального настоящего, можно конструировать, но это истории гипотетических наблюдателей, находящихся в иной системе координат [10].

Таким образом, А. Гуц считает, что любой вариант истории, каким бы недостоверным он не являлся с точки зрения традиционной науки, является реальным и представляет собой лишь один из множества других реальных вариантов. Этот парадоксальный вывод он делает, проводя прямую аналогию между историческим пространством-временем и пространством-временем физическим. Раз физическое пространство-время многомерно и многовариантно, то и историческое прошлое тоже многовариантно.

Учитывая, что сам А. Гуц считает прошлое принципиально не реконструируемым [11], к тому же призывает отказаться от общенаучного принципа «бритвы Оккама» [12], согласно которому множественность никогда не следует полагать без необходимости, его попытка физикализации, формализации истории превращается в свою противоположность – постмодернистскую по сути игру с фактами, событиями, личностями, в которой фантазии больше, чем науки. Причина этого – отрицание А. Гуцем специфики социальных процессов.

Иллюстрацией неудачного применения теории А. Гуца к истории применительно к Казахстану является его интерпретация данных старинных географических карт. Так, встретив на одной из российских карт XVIII века слова «Степь казацкой орды», он искренне недоумевает, почему на ней написано не «казахская», а «казацкая», тут же предлагая вариант истории, по которой русская Казацкая орда образуется на территории Западной Сибири в результате продвижения казаков на восток «без каких-либо грандиозных сражений с остатками сказочной татаро-монгольской империей Чингис-хана» [13]. Яркая демонстрация того, как обычное невежество порождает новый вариант истории, а по сути – новый исторический миф.

Хрестоматийным примером некорректного применения математических методик для исторического исследования являются разработки А. Фоменко и Г. Носовского, а также их многочисленных последователей. В качестве таковых предлагаются следующие принципы: принцип корреляции максимумов, принцип малых искажений, принцип затухания частот, принцип дублирования частот и методики анкет-кодов, принцип хронологического упорядочения и датировки древних карт [14].

На основе применения данных методов А. Фоменко и Г. Носовский выявляют «дублирование» исторических событий в хрониках и существенно укорачивают историю человечества, предлагая свою версию – «глобальную хронологию». Отметим, что подобное дублирование вовсе не обязательно предполагает «клонирование» уникального события в истори-

ческих хрониках. Это скорее говорит о том, что любое историческое событие развивается по определенным закономерностям и имеет схожие алгоритмы.

Данный феномен был отмечен задолго от авторов «Глобальной хронологии». Как отметил Ю. Лотман в редакционной статье к одной из ранних работ А.Т. Фоменко: «трудно объяснимые повторяемости в истории давно уже привлекали внимание» [15]. Историк I–II вв. н.э. Плутарх писал: «Поскольку поток времени бесконечен, а судьба изменчива, не приходится, пожалуй, удивляться тому, что часто происходят сходные между собой события. Действительно, если количество основных частиц мироздания неограниченно велико, то в самом богатстве своего материала судьба находит щедрый источник для созидания подобий; если же, напротив, события сплетаются из ограниченного числа начальных частиц, то неминуемо должны по многу раз происходить сходные события, порожденные одними и теми же причинами. Иные люди охотно отыскивают в исторических книгах и устных преданиях примеры случайного сходства, которые могут показаться порождением разумной воли и провидения <...> К этому я прибавил бы еще одно наблюдение: среди полководцев самыми воинственными, самыми хитроумными и решительными были одноглазые, а именно Филипп, Антигон, Ганнибал и, наконец, тот, о ком пойдет речь в этом жизнеописании, Серторий» [16].

Конкретно-эмпирические выводы неоднократно становились объектом критики ученых. Приведем лишь беглый комментарий тех положений «глобальной хронологии», которые имеют непосредственное отношение к истории Казахстана.

Все существовавшие в истории государственные образования имперского типа (Древний Египет, Персия, Римская империя и т.п.) – фактически единственная реально существовавшая Великая (Монгольская – Мегалион) Русско-Ордынская империя, население которой в большинстве говорило на тюркском языке [17]. Тюрки вместе со славянами контролировали и земли нынешнего Казахстана (Казак-стан, т.е. казачий стан), Темир (он же Александр Македонский) был выходцем из яицких казаков и воевал с Тохтамышем (он же Дмитрий Донской), правителем Ак-Орды (она же Белоруссия) за земли Урус-хана (т.е. русские земли) [18]. Улус в трактовке Носовского-Фоменко – то же самое, что Урус, т.е. Русь, Кирей – то же самое, что Кир – Сир – Царь, Сайрам – это Сараево, Сары-Узек – Сиракузы, Самарканд – Самара, Туркестан – Яссы в Молдавии [19].

Как мы видим, методы математической статистики соседствуют в «глобальной хронологии» с полным пренебрежением к методам лингвистики и игнорированием иных исторических источников, кроме исторических хроник и географических карт. При этом последние произвольно трактуются и в случае противоречия выбранной схеме объявляются позднейшими фальшивками.

Однако и сами математические методы, использованные Носовским-Фоменко, небезупречны. Развернутая и обоснованная критика принципа корреляции максимумов содержится в рецензии Д. Володихина, проверившего данную методику на ряде древнерусских летописей и выявившего ее некорректность [20]. Известный ученый, президент Московского математического общества С.П. Новиков прямо заявил об отсутствии реальной научной базы под «глобальной хронологией». Он отмечает, что «за последние 25 лет ... когда доказывалась какая-то чушь (например, что человек усваивает азот прямо из воздуха, что обнаружена масса нейтрино, подтверждение разных нелепых теорий в астрофизике и т.д.) – всякий раз тут был свой математический статистик, который давал научную базу в лице «умной» статистической терминологии... Статистика – такая вещь, что если засунуть правильно сделанные данные, то и получишь, что надо» [21].

В 1999 году в МГУ прошла конференция «Мифы «новой хронологии», посвященная критике положений теории Фоменко с точки зрения различных научных дисциплин – истории, математики, астрономии, лингвистики. Особый интерес вызывает выступление в рамках данной конференции кандидата физико-математических наук, кандидат исторических наук

А.Ю. Андреева [22]. Проанализировав с помощью математической статистики предложенную Фоменко методику анализа древних текстов, в частности, метод корреляции максимумов, А. Андреев приходит к выводу об их некорректности в связи с недостоверностью ряда исходных данных и постоянного манипулирования ими.

А. Андреев в данной статье провел разбор всего одного из методов Фоменко, и показал, что декларируемая «абсолютная» достоверность результатов здесь отнюдь не соблюдается. Метод локальных максимумов был выбран по причине его ясного геометрического смысла, в то время как другие методики подвержены большей критике уже на самой стадии их построения. Конечно, авторы «Новой хронологии» могут возразить, что их результаты держатся на совокупности всех их методов. Однако, показав, какое огромное количество ошибок и некорректных утверждений содержит применение всего одного из основных методов, А. Андреев еще раз напоминает, что каждый из методов необходимо тщательно обосновывать, и что без такой элементарной культуры статистических расчетов, любые полученные результаты, какими бы привлекательными они не казались, теряют всякий смысл.

Еще один критик А. Фоменко, доктор физико-математических наук М.Л. Городецкий также приходит к выводу о низкой верификации математических методов А. Фоменко, не говоря уже о конкретно-эмпирической части его работ [23]. Объектом его критики стали методы дублирования частот и анкет-кодов. М. Городецкий считает, что методика А. Фоменко дает четкое представление об основаниях «новой хронологии»: манипуляция исходными данными, использование сомнительных и не подтверждающихся методов анализа и весьма далекий от научных норм способ представления и интерпретации результатов.

О.Г. Дука считает, что одной из основных принципиальных ошибок Носовского-Фоменко является то, что методы статистики применяются к уникальным, неповторимым по своей природе фактам политической истории, притом, что сфера математической статистики ограничена массовыми, типичными фактами. Поэтому некорректное использование статистических методов, приводящее к созданию симулякров-псевдофактов превращает и сами методы в симулякры – симуляции классических статистических методов [24].

Также неудачными следует признать построения Вотяковых, громко заявленные, как «теоретическая география» и «теоретическая история» [25]. Суть «теоретической географии» в том, что концепция дрейфа континентов объявляется неверной, вместо нее предлагается концепция изменения оси вращения Земли вследствие действия центробежных сил на ледовые массы Гренландии и Антарктиды. Данные изменения носят катастрофический характер и приводят к периодическим затоплениям части суши (всемирные потопа) и изменению положения отдельных участков суши относительно полюсов и экватора. Выделив несколько таких катастроф, Вотяковы прямо связывают историю человечества с динамикой литосферы. Не являясь специалистами в области тектоники и геологии, не беремся судить о достоверности выдвинутой Вотяковыми географической концепции, но концепция всемирной истории, вытекающая из нее, вызывает много вопросов.

Основой «теоретической истории» являются следующие законы, сформулированные А. Вотяковым:

1. Матриархат зародился одновременно с появлением человека современного типа 100-200 тысяч лет назад в результате мутации митохондрии и появления дефектной Х-хромосомы, передающейся только по женской линии [26].

2. Патриархат начинается там и тогда, где и когда рождается мальчик, в геноме которого содержится дефектная Х-хромосома [27].

3. Древние письменные источники отражают события позднего матриархата и раннего патриархата [28].

Отсюда следует, что все народы имеют единую прародину и фрагменты их общей истории отражены в ранних письменных источниках. А.Вотяков считает, что дефектная Х-хромосома была связана с функциями речи и позволила создавать и поддерживать искусст-

венную среду, создавать и накапливать запасы, совместно выращивать потомство [29]. Возникает язык, обладающий способностью программирования сознания, окультурируются растения, одомашниваются животные, осваиваются строительные технологии, ведутся грабительские и захватнические войны. При этом А. Вотяков считает одомашненными в период матриархата не только коня, крупный и мелкий рогатый скот, но и медведя [30]. Более того, согласно его мнению, «рисунки кроманьонцев свидетельствуют не только о развитом животноводстве, глубоком разделении труда, но и о том, что детей учили, что у них, несомненно, существовала какая-то форма письменности...» [31].

Завершается матриархат в период последнего всемирного потопа. Атлантида – затопленная прародина арийцев – потомков кроманьонцев. Европа при любом положении оси вращения Земли не затопливается, поэтому европейская цивилизация не гибнет при всемирных потопах.

Таким образом, попытка Вотяковыми формализовать историю при помощи методов географии и генетики совершенно парадоксальным образом привели к ненаучным выводам. Основная причина – полное игнорирование собственно исторических методик, источников, исследований предшественников. Как известно, теория матриархата возникла в русле естественнонаучного эволюционизма, развившегося в середине XIX века, как оппозиция патриархальной теории общественного устройства, доминировавшей в европейской науке и философии со времен Платона и Аристотеля и считавшей изначальным видом человеческого общежития патриархальную семью с неограниченной властью отца семейства над женами, детьми и рабами.

Швейцарский ученый И. Бахофен, основываясь на материалах античной мифологии, предположил, что в древнейшей истории человечества патриархальным порядкам предшествовали материнский счет родства и наследование по материнской линии. Л. Морган существенно развил теорию Бахофена и обосновал тезис о коллективном роде как форме организации первобытного общества и материнском роде как его начальной стадии. Оба сделали вывод, что господству мужчин предшествовало господство женщин, патриархату – матриархат [32].

В эволюционистской литературе, а вслед за ней и в советской исторической науке существование матриархата долгое время не ставилось под сомнение, до сих пор в большинстве учебников и даже академических пособий можно встретить описание «власти женщин» и как произошло этой власти свержение. В плену данной концепции оказались и Вотяковы.

Вместе с тем, серьезных доказательств существования власти женщин над мужчинами этнология, археология и антропология так и не предоставили. В западной антропологии уже в 50-е гг. появилась аргументированная критика «матриархата» и уже к 70-м годам большинство антропологов пришли к выводу о том, что матриархат – это миф, созданный Бахофеном на базе интерпретации греческой мифологии. Все западные специалисты согласны в том, что существуют общества, в которых женщины достигли огромного социального признания и власти, – никто, однако, никогда не описал общества, где за женщинами была бы публично признана власть и авторитет, превосходящие властные полномочия и авторитет мужчин [33].

О других положениях «теоретической истории» Вотяковых (Атлантида, одомашнивание коня и медведя кроманьонцами, существование у них письменности) не имеет смысла говорить всерьез, так, как в данных исследованиях допущен ряд принципиальных методологических ошибок, приведших к столь абсурдным выводам.

Во-первых, нарушен принцип «лезвия Оккама», при возникновении пробелов в аргументации, дефиците эмпирической базы и логических противоречий авторы теории смело прибегают к помощи умозрительных и откровенно фантастических сущностей – НЛО, предсказания Нострадамуса, ясновидение и т.п.;

Во-вторых, нарушен принцип фальсифицируемости. Положения «теоретической истории» не основаны на анализе эмпирической базы, таковая попросту отсутствует, поэтому

проверить их невозможно. Отметим, что авторы данной теории и не стремятся к научной дискуссии, заявляя: «таково мое личное мнение, и спорить на эту тему я заранее отказываюсь с кем бы то ни было» [34].

Таким образом, несмотря на постулируемый теоретический характер историко-географической концепции Вотяковых, она не может быть признана строго научной, по крайней мере, в отношении той ее части, которая претендует на объяснение закономерностей развития общества и культуры.

Более продуктивными следует признать разработки школы «теоретической истории», возглавляемой С. Капицей, С. Курдюмовым и Г. Малинецким, придающей истории прикладной аспект и рассматривающей ее как основу для стратегического прогноза и планирования. Данное направление характеризуется господством математических методов при анализе исторических процессов.

Не отрицая значимость количественных методов в историческом исследовании, отметим, однако, что попытки отдельных клиометристов вывести формулы сложных динамических процессов вряд ли можно считать удачными. Так, в диссертации А. Малкова предлагается математическое описание социально-исторических процессов, построение и верификация соответствующих математических моделей, анализ роли и взаимного влияния демографических, экономических, технологических и пространственно-географических факторов социальной эволюции аграрных обществ [35]. При этом автор для описания и взаимодействия аграрных государств формализует в математический язык следующие факторы: демография, аграрное производство, как основной вид производства аграрной империи, инфраструктура и технологии, создаваемая и поддерживаемая государством, налоги, этнические, языковые и религиозные взаимодействия, войны, спрос на товары престижа, производство товаров престижа, транспортировка товаров [36].

На основании включения всех этих факторов в разработанную им математическую модель, А. Малкин предлагает новую модель описания глобальных демографических процессов, обобщающую модель С.П. Капицы.

Однако любой историк скажет, что данная модель, при всем кажущемся учете всех факторов развития общества, достаточно усреднена и не может адекватно отразить реальный процесс. Так, в модели А. Малкина берутся идеальные параметры транспортировки товаров, войны, налогообложения, не учитывающие культурной разницы между народами.

Так, А. Малкин для построения модели товарооборота использует такие факторы, как плотность товара, разность спроса и предложения, коэффициент товаропроводности, зависящий от грузоподъемности транспортного средства, высоты над уровнем моря, коэффициента транспортного трения, ускорения свободного падения, коэффициента предложения труда перевозчиков, степень безопасности территории [37]. Как мы видим, это достаточно усредненная модель, не учитывающая культурной составляющей. Действительно, модель товарооборота, разработанная на материале Европы, будет значительно отличаться от реальных процессов товарооборота в мусульманских странах с их религиозной регламентацией процессов накопления капитала и торговли.

Аналогичная ситуация и с налогообложением. А. Малкин, признавая его сложную структуру, выражает в конечном итоге общий ресурс элиты через подушевой налог и дополнительные изъятия в пользу элиты [38]. Данная модель не учитывает особенности налогообложения в неевропейских странах, такие, как институт икта, институт тарханства, существование или отсутствие феодальных повинностей, зякет, служивший не столько изъятием в пользу элиты, сколько механизмом перераспределения дохода и т.п.,

Нельзя согласиться и с положением А. Малкина о войне, как столкновению, прежде всего, между элитами, и мало связанной с динамикой основной части населения [39]. Как же в таком случае быть со средневековыми скандинавами, кочевниками Азии, зулусами, для которых участие в войне было делом большей части социума?

Очевидно, что изначально некорректные предварительные положения работы А. Малкина не могут привести к разработке моделей, адекватно отражающих процесс. В связи с этим, мы считаем, что возможности математической формализации сложных динамических процессов ограничены и не всегда поддаются невербальному моделированию. В конце концов, В. Эбелинг и Р. Файстель утверждают, что «знания одних только фундаментальных физических законов недостаточно; мир, окружающий нас, обладает высочайшей степенью сложности» [40].

3. Заключение.

Таким, образом, попытаемся в самых общих чертах обозначить пределы использования естественнонаучных методов в историческом исследовании.

Во-первых, любая теория, кроме естественнонаучных закономерностей, должна основываться на надежно установленной и проверенной эмпирической базе, исторических фактах.

Во-вторых, следует учитывать, что математическое моделирование в значительной мере дает усредненный результат, высоко эффективно на макроуровне для анализа процессов и не пригодно на микроуровне для анализа отдельных событий.

В-третьих, математической обработке подлежат в основном массовые источники и исторические факты. Уникальные и единичные источники и факты остаются в сфере традиционных методов их исследования.

В-четвертых, при междисциплинарных исследованиях не должна игнорироваться специфика социальных систем, в которых причинность может иметь обратный характер, то есть историческое и психологическое время может быть нелинейно и циклично. Это происходит в силу значительного влияния на функционирование социальной системы такого фактора, который отсутствует в системах другого рода – человеческий разум. Знание о нежелательном следствии несовершенных поступков, может удерживать от их совершения, то есть формально будущее воздействует на прошлое – причинность обретает обратный характер.

Список литературы

- ¹ Дука О.Г. Эпистемологический анализ теорий и концепций исторического развития с позиций вероятностно-смыслового подхода (на примерах российской историографии). / дисс. на соиск. уч. ст. доктора истор. наук. – Екатеринбург. – 2001. – С. 110-112.
- ² Жамсрандоржийн Д.Э. Теория социальной самоорганизации: критика и библиография. // www.sociosynergetics.narod.ru/sociosynergy1.htm
- ³ Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб.: Лань, 1999. – С. 59.
- ⁴⁻¹³ Гуц А.К. Многовариантная история России. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ»; – СПб.: ООО «Издательство ПОЛИГОН», 2000. – С. 22.
- ¹⁴ Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Русь и Рим. Правильно ли мы понимаем историю Европы и Азии?: В 2 кн. Кн. 1. – М.: Олимп; ООО «Издательство АСТ», 2000. – С. 102-110.
- ¹⁵ Постников М. М., Фоменко А. Т. // Уч. зап. Тартуского ун-та. Труды по знаковым системам. XV. Типология культуры, взаимное воздействие культур. — Тарту: Изд-во Тартуского ун-та. – 1982. – Вып. 576. – С. 44–48.
- ¹⁶ Плутарх. Сравнительные жизнеописания в трех томах, – Т.П. – М., – 1963. – С. 268-269.
- ¹⁷⁻¹⁸ Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Русь и Рим. Правильно ли мы понимаем историю Европы и Азии?: Кн. 3. – М.: Олимп; ООО «Издательство АСТ», 2001. – С. 14.
- ¹⁹ Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Русь и Рим. Правильно ли мы понимаем историю Европы и Азии?: В 2 кн. Кн. 2. – М.: Олимп; ООО «Издательство АСТ», 2000. – С. 288
- ²⁰ Володихин Д.М. Маргинализация исторической информатики. // Информационный бюллетень ассоциации «История и компьютер». – 1996. – № 18.
- ²¹ Новиков С.П. Математики – Геростраты истории? (не погибнет ли российская математика?) // www.chg.ru/News/noviko.html

- ²² Андреев А.Ю. «Новая хронология» с точки зрения математической статистики. // www.hbar.phys.msu.su/gorm/fomenko/andreev.pdf
- ²³ Городецкий М.Г. Династические параллелизмы в «новой хронологии». // www.hbar.phys.msu.su/gorm/fomenko/dynasty.htm
- ²⁴ Дука О.Г. – С. 237-238.
- ²⁵ Вотяков А.А., Вотяков А.А. Теоретическая география. – М.: София, 1998; Вотяков А.А. Теоретическая история. – М.: София, 1999.
- ²⁶⁻³¹ Вотяков А., 1998.; Вотяков А., 1999.
- ³² Думанов Х.М., Першиц А.И. Матриархат: новый взгляд на старую проблему. // Вестник Академии наук. – Т. 70. – № 7. – М., – 2000. – С. 621-627.
- ³³ Пушкарева Н.Л. Гендерный подход в исторических исследованиях. // Вопросы истории. – 1998. – № 6. – С. 3-20.
- ³⁴ Вотяков А., 1998. – С. 26.
- ³⁵⁻³⁹ Малков А.С. Математическое моделирование развития аграрных обществ. / автореф. дисс. канд. физ.-мат. наук. – М., 2005.
- ⁴⁰ Эбелинг В., Файстель Р. Хаос и космос. Принципы эволюции. – М., 2003. – С. 26.

УДК 902

DEVELOPING OF VIRGIN AND UNUSED LANDS IN KOSTANAY REGION

Aisina A.,
1 years student FFL KSPI
Abilmalikov K.,
magister of history KSPI

Аннотация

Мақалада авторлар Қостанай облысындағы тың игерудің алғашқы кезеңін қарастыруға тырысты. Осы жерде тың жерлері егін шаруашылығының жаңа кезеңіндегі негізіне айналды. Осы мақаланың негізгі мақсаттарының бірі, осы жердегі экономикалық көтерілісті және халықтың ынтыласын, ұмтылысын көрсету. Мақалада Социалистік еңбек ету Социалистік Еңбек Ері, алғашқы тракторист әйел – Камшат Дөненбаева жөнінде ақпарат бар.

Аннотация

В статье авторы постарались рассмотреть начало периода освоения целины в Костанайской области, регионе, где целинные земли стали основой зерноводческого хозяйства края в современное время. Показать тот настрой, энтузиазм первых первоцелинников, экономический подъем в крае, вот одна из главных целей этой статьи. В статье также есть и информация о первой женщине трактористке Камшат Доненбаевой, женщине – Герое Социалистического труда.

Abstract

In article authors tried to consider the beginning of the period of development of a virgin soil in the Kostanay region, region where virgin lands became a basis of zernovodchesky economy of edge in modern time. To show that spirit, enthusiasm of the first pervotselinnik, economic recovery in the region, here one of main goals of this article. In article also there is also information on the first woman to a traktoristka Kamshat Donenbayevoy, the woman – the Hero of Socialist work.

Түйінді сөздер: Қостанай облысының тарихы, тың және тынайған жерлерінің игерілуі, Социалистік Еңбек Ері, колхоздар және совхоздар.

Ключевые слова: история Костанайской области, освоение целинных и залежных земель, Герой Социалистического труда, колхозы и совхозы.

Keywords: Kostanay history region, heros social work, Developing of virgin and Unused Lands, collective farm and state ferme.

Developing of virgin and unused lands – is a great labour exploit of all Soviet people.

D.A. Kunayev

There was an acute question of food problem in the past-war years in the Soviet Union, that made the government look for the new ways of exiting out of that crisis. It was decided to raise the purchasing prices, but those measures couldn't solve all the problems of the agriculture. After the death of Stalin in 1953, Nikita Sergeyevich Khrushchev began ruling the government. Just, at once, he began to solve the problem of the agriculture by increasing the area of the crops. It was quite possible, that the leaders of the Soviet Union had undertaken such measures in order to popularize the new government, which had brought the process of "Khrushchev's thaw. In 1954 The Plenum of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union accepted the resolution "About the further increasing of the production of the crops in the country and about the developing of virgin and unused lands," according to that resolution it was planned to widen the sowing areas in Kazakhstan, the Kostanay region became one of such areas. All in all during 1954-1956 years only in Kazakhstan it was ploughed up 25.5 million hectares of land. According to other dates, this figure made up 30 million hectares. There had been 346 collective farmers, 39 agricultural stations with the whole area of land 1 million 245 thousand hectares in the region until 1954.

Those agricultural units were unproductive and they couldn't cope with the problem of supplying with bread the most part of the USSR.

The Communist Party decided to attract a lot of population and machines to the developing of virgin lands. More than 150 thousand people of more than 40 nationalities from different regions of the USSR arrived to Kostanay region in 1954-1956 years. During 2 years 4,3 million hectares of land were ploughed. Consolidation of state-farms was the reason of reducing machine-tractor stations, which were reformed in the 31st of March 1958.

In 1950-s in Kazakhstan many large state-farms were created instead of small ones. So the state-farm "Leningradskie" appeared in Uritsk district of Kostanay region, which united the farmer collective farms, such as "Put k Kommunismy", "Segiz-Kuduk", "Pregradnoye", "Kyzul ty", "Pyatihatka". 14 large state-farms appeared in Uritskdistrict during the years of development of virgin lands- "Veselonodolskie", "Sorochinskie", "Timiryazev", "Chekhov", "Krylovskie", "Krainoznamentalskie", "Novoalekseyevskie", "Tagilskie Komsomolets", "Sevastopolskie", "Lermontovskie", "Uritskie".

Those years the number of state-farms was increasing, a number of collective farms was reducing.

During 4 years from 1954 up to 1958 Kostanay region was able to grow and hand in to the barns of the state more that 457 million puds of wheat (1 pud is 16 kilogrammes.) During those years many state-farms appeared instead of the former collective farms – there were schools, hospitals, clubs, houses, shops, bakers and so on. Of course, it was very difficult to live in the vans for the people, who had come from different regions of the Soviet Union, for the developing of virgin lands, especially in winter.

The state-farm "Zselinnye of Semiozernye district was one of the leading state-farms, now it is Aylikovskie district. It was just there the mechanical detachments appeared, where had antiairshant and damp keeping technology had been used for the growing of crops. The toilers of those state-farms were rewarded with medals and titles on the state level. KabilollaTurgumbayev, rewarded with the title of the Hero of the Socialist Labour of the Soviet Union, on the 18th of February 1981

for “The Outstanding Success in fulfilling of the plans and socialist duties of the 10th five year plans” was of them. There were two heroes of the Socialist Labour in the state-farm of “Bar-vihinskies” of the Uritsk district-Pitsina Dmitrie Ludvigovich, Daniletskie Vladimir Zigmundovich. The virgin lands as the whole labour epic brought the people up, formed the leader’s qualities in them.

Vera Sidorovna was one of them. She was telling about the events, which had happened the developing of the virgin lands:”...” In komsomol Committee I was responsible for the sport. I could ski well since my childhood. I was very strong and hard working. I hadn’t even thought about the virgin lands. The institute got a plan to send there our best specialist . I should say that some of our graduates had come back from that part of the country. Mildly saying, not with the best impressions. They had been under dusty storms, which were during 1956. By the way, it was called the will of the party;.. Then there were many different events in my life. Bad years for the harvest. And such harvests when the crops were simply sticks which had been thrust into the land as shafts”.

During the Soviet years young people liked to absorb the look” How steal was tempered” and most of the young people dreamed to be like Pavel Korchagin, they wanted to take part in great deeds. They imagined the virgin lands to be the planet of exploit. During the development of the virgin lands many young people arrived to Kostanay region, they were mechanics, agronomists, veterinaries , tractor drivers and combine-drivers. Andrey Savchuk, who had returned to his native village from the army in 1954 was one of the foremost romantics, who arrived to the virgin lands. He arrived together with his mate-friends to the virgin lands in 1956. There he began working in the tractor drivers’ brigade of the state-form “Batalinskies”.

He had been the leader of that brigade for 30 years. In 1971 Andrey Savchuk was rewarded the title of the Hero of the Socialist Labour and was presented the order of Lenin u Golden Star” Hammer and Sickle “ for the having harvest of 19.50 kilogrammes per hectare.

Recollecting the first years of developing of virgin lands Ivan Arhipovich Basov told, that there had been no place to live even for the foremost people. Many people lived in the army tents-10,20 or 40 persons together. But native people-German, Russian and Kazakh helped greatly. And they took the newcomers to live in one house. Sometimes 10-12persons lived in one house. Canteens and shops were built from the assembled parts, the work was done for 24 hours. It was not easy to work in the hard climate condition of the Kostanay region. But new-settlers, the toilers of the virgin lands were full of enthusiasm and they believed, that those difficulties were temporary. 27435 toilers were rewarded for the great achievements in the agriculture. Leaders of the regions, districts and local farms worked a lot for the development of the state-farms.

Especially we would like to tell you about the main toiler of Kostanay region, who was famous all over the Soviet Union – Kamshat Baigazykyzy Donenbayeva. Kamshat Donenbayeva was born in 1937 in the settlement of Demyanovka of Lenin District of Kostanay region. She was the second child in the family. She had finished seven grades of the village school and she began to help her mother to take bread, when she was 12. Her mother had been ill for a long time and the illness of her mother brought up in Kamshat the desire to help other people. When she was 16 years old she met a very handsome slim young man Temirbek at the conference. They got married in a year, and Kamshat entered the technical School to study there. From her husband’s will she began to work as a tractor driver on “Kirovetst” on their own state-farm-a fragile woman drove such a large tractor. From the recollection of Kamshat Donenbayeva about that difficult time:”Indeed, I was not alone. Many women were tractor-drivers, but most of them (because of the mockery and grinning of the other people, because of hard work) left the tractors. I was through with the same. It, was very difficult. I had to fight. There was no discount of sex. I was working all the time day and night, when I had task for work. I had to leave my children at home and work on the plough land at night .If we didn’t do that work, we would not have harvest next year. I used to put my thermos

with strong tea near the levers of my tractor and ploughed frozen land up to the morning. In winter I cut snow mounds, in order to keep moisture in those fields...”

There were 4 children in the Donenbayevs’ family, and it was not easy to bring them up and work as the tractor driver at the daytime or at night. But there was a tradition of mutual aid of Kazakh people which was of great importance. The grandmothers and grandfathers often looked after their grandchildren. Not only once Kamshat being pregnant drove a tractor:” I drove a tractor up to the eighth month of pregnancy, and in two months after the birth of the children I was already in the field. Thus was with the 4 children. I climbed up the tractor cabin without any help. I wasn’t single in such work. There was no time to sit up at home. All my children grew up drinking milk. I used to milk the mare and pour it into the bottles. All the children drank the mare’s milk”. Kamsht Donenbayeva was the first woman-driver in the country, whose fame gave the rise to many women, catching up the slogan ”Circle to the Tractors”. Kamshat Donenbayeva got the title of the Hero of Socialist Labour during the period of developing of virgin lands. She also was elected the deputy of the Supreme Soviet of the USSR.

Her modesty, respect towards other people and her wish to help other people made her a real favourite of all people. Here are some recollections of Vladimir Mankevich, the manager of the 1st department of TOO Karaman-K of Karasu district of Kostanay region: ”I was one of the first people in Karasu district who had been rewarded the order ”Kurmet” of the independent state of Kazakhstan . I was very proud of me and my parents because of that reward”. Sometimes later Kamshat Baigazinovna Donenbayeva came to the celebration of the 10th anniversary of the TOO”TPK-Karasu as a honourable guest, so I saw the Gold Star of the Hero of the Socialist Labour on her breast , that moment I remembered myself how I had received my reward, and I was surprised by her modesty,(fascination) charming and intelligence. It was difficult to imagine ,how this low woman, mother, daughter-in-law, public figure-could ”saddle” a mighty tractor ”Kirovets” and make record hectares of the fields. I was also the foremost person in agriculture on the light tractor-MTZ-80, U MZ-6 and I really know the difficulties of the labour of the mechanizators-tractor-drivers. Developing of virgin and unused lands in Kostanay region was that part of the great exploit of the people, who had put in a part of their soul in every meter of the ploughed land.

Contemporary generation highly estimates the enthusiasm and belief in the bright future, and is proud of that Kostanay lands was one of the advanced area in developing of virgin and unused lands.

References

- Ternovoy I.K. Kostanay Region: the Past and the Present. – Kostanay, 2007. – p. 507.
Kamshat Donenbayeva. My Husband Has Made Me a Tractor-Driver. / Our Newspaper. – №78. – 12.02.2014. – p. 7. /<http://www.n.g.kz/gazeta/98/vremya>.
Kamshat Donenbayeva. A person-an epoch. / Kostanay-argo. Regional Public Political Weekly Newspaper.
Developing of Virgin and Unused Lands in Kostanay Region Collection of Documents. Archives of Kostanay region. – Kostanay, 2013.
Kostanay News. // <http://kstnews.kz/news/society?node=17466>.
The star of Kamshat: Nomad /<http://www.nomad.su/?a=15-200809190112>.

УДК 358

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН АҒАРТУШЫ-ПЕДАГОГ

Өміржанова А.,
3 курс студенті,
Өтегенова Б.М.,
пед.ғыл.кандидаты, доцент ҚМПИ

Аннотация

Бұл мақалада авторлары Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық педагогикалық қызметін, оның ұлттық тарихында қалдырға мұрасын зерттеп қазіргі заман талабына сәйкемтігін сипаттауға тырыққан.

Аннотация

В статье раскрываются основные идеи просветительской деятельности Ыбрая Алтынсарина, система школ и его учебно-методические труды. Материалы статьи будут востребованы студентами педагогических специальностей.

Abstract

The article describes the main ideas of educational activity of Ybray Altynsarin, system of schools and his educational and methodical works reveal. Materials of article will be demanded by students of pedagogical specialties.

Түйінді сөздер: *Ыбырай Алтынсарин, ағартушылық қызмет, оқу әдістемелік еңбектер, Ыбырай Алтынсарин мектебінің жүйесі.*

Ключевые слова: *Ыбырай Алтынсарин, просветительская деятельность, учебно методические труды, система школ Ыбрая Алтынсарина.*

Keywords: *Ybray Altynsarin, educational activity, educational and methodical works, Ybray Altynsarin system of schools.*

Еліміздің білім беру саласы- бүгінгі күні қанатын кеңге, тамырын тереңге жайып келе жатқан ерекше сала. Себебі, Мына дамыған заманда әрбір азаматтың бойында бәсекеге қабілетті жаңашылдық бар. Әр күн сайын бірнеше жаңалықтың тұсауы кесіліп жатады. Әри не, мұның барлығы сонау тарихқа көз жүгіртер болсақ, ел болашағы үшін шырылдап «Кел, балалар, оқылық!»-деп қазақты оқу, білімге шақырған Ыбырай Алтынсарин, тұңғыш рет қазақ әліпбиін дүниеге әкелген Ахмет Байтұрсынұлының, маса болып ызындап, «Оян, қазақ!»-деп ұрандатқан Міржақып Дулатовтардың салған ізі.

Соның ішінде алғаш рет қазақ жерінде, қазақ балалары үшін қоңырау үнін естірткен, қазақ халқы мәдениетінің тарихынан көрнекті орын алатын қайраткерлерінің бірі, халқымыздың мақтанышы, демократиялық бағыттағы ағартушы, тұңғыш педагог, ақын-жазушы Ыбырай Алтынсарин. Ол орыс хақының кең арналы білім бұлағынан сусындады. Өзінің алған білімін туған халқына тарту етіп, қазақ елі үшін оқу-ағарту саласында игі еңбек сіңірді.

Бүгінгі білім беруді реформалау, ізгілендіру, ұлттық ұстанымдарды жүзеге асыру мақсаттарын - ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық – педагогикалық мұрасынан көре аламыз.

Білім сапасы мұғалімге байланысты. Оқыту мен тәрбиелеуде басты күш – ұстаз тұлғасы. Ыбырай айтқандай «Халық мектептері үшін мұғалім бәрінен де қымбат болып табылады. Олармен ешбір керемет педагогикалық басшылық та, мұқият инспекторлық бақылау да тене-се алмайды». Ыбырай Алтынсарин өзінің ардақты борышын – халқының көзін ашу, қазақ балаларына өнер-білім беру - деп түсінген. Осы жолда 30 жылдай аянбай ағартушылық еңбек еткен.

Ұлы ұстаз өз еңбектерінде мұғалім өз шәкірттерін сүйе білуі, олардың ата-аналарын құрметтеу, тәрбиелі болуы туралы құнды пікірлер айтқан.

Ыбырай Алтынсариннің ағартушы-педагог ретіндегі негізгі ұстанымы – ізгілік пен адамгершілік, гуманистік юзқарас, балаға жылы жүрекпен қарау, мұғалім мен оқушының өзара түсінікті қатынаста болуы принциптері.

XXI ғасырдағы білім беру жүйесінің стратегиялық дамуында Ыбырай Алтынсариннің идеялары құнды орын алады.

Ыбырай Алтынсарин қазіргі Қостанай облысының бұрынғы Обаған (қазіргі Затобол) ауданында 1841 жылы 20 қазанда дүниеге келді. Ыбырай жастайынан әкесінен айрылып, атасы Балжожа бидің қолында өсіп, тәрбие алады. Ол Орынбор қаласындағы жеті жылдық мектепте оқып, оны үздік аяқтайды. Білімге құштар жас сәбиді атасы бұл мектепке күні бұрын жаздырып қойған. Ондағы ойы немересінің бала оқытып, педагог болуы емес, әкімшілік орындарда жұмыс істеп, шенеунік, орысша оқыған "төре" болып шығуы, ата-анасын асырауы еді. Алайда зейінді, терең ойлы, дарынды Ыбырай ағарту жұмысын таңдады. Бірақ оның ағарту саласында істесем деген мақсаты бірден орындалмады. Өйткені, ол кезде қазақ дала-сында ашылған, даяр тұрған мектеп әлі жоқ та еді. Ыбырай амалсыздан Орынбордағы облыстық басқару мекемесіне тілмаштық қызметке қалдырылды. Бірақ оны чиновниктік жұмыс қанағаттандырмады, арманы- бар күшін алдағы күнде өз халқының ағарту ісіне жұмсау еді. Шекара комиссиясында тілмаш болып қызмет атқара жүріп, қазақ арасында мектеп ашу жолында көп еңбек сіңірді. Ол бұл жөнінде өз алдына мақсат қойып, өз халқын үгіттеумен болды. «Мектеп-қазақтарға білім берудің басты тұтқасы... Үміт мектепте, қазақ халқының келешегі мектепке байланысты», - деп жазды ол.

Тек 1861 жылы патша әкімшілігінен Торғай мен Ырғыз қалаларында қазақ балалары үшін бастауыш мектептер ашуға рұқсат алғанда, ұлы ағартушының қуанышында шек болмады. Алайда жергілікті әкімшілік пен патша үкіметінің оқу-ағарту министрлігі мектептерді ашуға ешқандай материалдық көмек көрсетпеді. Ыбырайға халық көмегіне сенуге тура келді. Даланы дамылсыз аралап, ауыл басшыларымен үздіксіз кеңесе жүріп, Алтынсарин ақыры өз мақсатының алғашқы ұшқынын 1864 жылы көрді. Бұл жылы Торғайда қабылданған 14 қазақ баласына арнап, шағын интернаты бар бастауыш мектеп ашылды. "Осы жылы қаңтардың 8-і күні көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы кірді. Бәрі де жақсы, есті балалар. Мен балаларды оқытуға қойға шапқан аш қасқырдан ай қызу кірістім", - деп жазады, ол белгілі шығыстанушы, профессор Н.И. Ильминскийге жолдаған хатында.

Оның ағартушылық, педагогтік көзқарасы негізінен, орыс педагогтарының ықпалымен қалыптасты және қазақ халқының ұлттық тәрбиесінің негізіне сүйеніп жүргізді. Халық педагогикасының адамгершілікті, үлкенді сыйлауды, өнерге үйретуді уағыздаған негізгі қағидаларын жақсы біліп, оны басқа халықтардың ой-пікірімен толықтырып дамытты. Ол елін надандыққа қамап отырған феодалдық-патриархалдық, рушылдық қоғамның кертартпа жақтарымен отаршылдық саясатты сынай отырып, туған халқының келешегіне зор сеніммен қарады. 1879 жылы Ыбырай Торғай облысы мектептерінің инспекторы қызметіне тағайындалады. Бұл оның ағартушылық қызметінің кең өріс алуына жол ашады. Ол еуропалық үлгідегі мектептер ашу ісімен шұғылданады. 1879-1883 жылдар аралығында Торғай облысының төрт уезінде (Торғай, Ырғыз, Троицк, Ақтөбе) жаңа мектептер ашады. 1883 жылы Торғай қаласында қолөнер мектебі ашылды. Ол қазақ даласындағы техникалық білім беретін тұңғыш оқу орны болды. Ыбырай қазақ қыздарын оқыту ісіне ерекше көңіл бөледі. Бұған ескішіл әдет-салттарға қарсы күрестің бір жолы есебінде қарайды. 1887 жылы Ырғызда қыздар мектебін ұйымдастыруы – оның ағартушылық аса зор еңбегі. Қазақ даласында мектептер санының артуына байланысты Ыбырай мұғалімдер даярлайтын мектеп ашуды қолға алды. 1881 жылы Омбы қаласында тұңғыш мұғалімдер мектебі ашылды. Алтынсарин мектептер ашу ісімен ғана шектеліп қалмады. Ол сол мектептердегі тәлім-тәрбие, оқу жұмысына

айрықша мән берді. Оқу-тәрбие ісін жаңа бағытта ұйымдастырды. Бұл ретте ол мұғалімнің атқаратын рөлін жоғары бағалады. "Халық мектептері үшін ең керектісі – мұғалім, – деп жазды ол. Тамаша жақсы педагогика құралдары да, ең жақсы үкімет бұйрықтары да, әбден мұқият түрде жүргізілетін инспектор бақылауы да мұғалімге тең келе алмайды".

Ыбырай Алтынсарин қазақ шәкірттерінің таным түсінігіне лайықты оқу-әдістемелік құралдар жазу мәселесімен де шұғылданды.

Ол орыс-қазақ училищелерінде К.Д. Ушинскийдің «Балалар дүниесі», Л.Н. Толстойдың «Әліппе және оқу кітабын», Б.В. Бунаковтың «Әліппе мен оқу құралын», Тихомировтың «Грамматиканың элементарлық курсы» оқу құралы ретінде ұсына отырып, кейін солардың үлгісімен өзі де «Қазақ хрестоматиясы», «Қазақтарға орыс тілін үйретудің бастауыш құралы» атты екі оқу құралын бастырып шығарды. Хрестоматияға Ыбырай, біріншіден, қазақ халқының Қара батыр, Байұлы, Жиренше шешен, Тазша бала туралы ертегіні, аңыз-әңгімелерін енгізсе, екіншіден, өзінің «Бай баласы мен жарлы баласы», «Таза бұлақ», «Жеміс ағаштары», «Аурудан аяған күштірек», «Әке мен бала» және т.б. ғибратқа, өсиетке құрылған дидактикалық әңгімелерін, үшіншіден «Талаптың пайдасы», «Бір уыс мақта», «Силинші ханым», «Алтын шекілдеуік», «Жаман жолдас», «Зергерлік», «Мейірімді бала», т.б. орыс, батыс классиктерінің тәлімдік мәні зор әңгімелерін аударып енгізді.

Ол өзінің хрестоматияға енгізген әдеби шығармаларының бәрін негізгі педагогтік ісімен тығыз байланыстыра білді. Ал оның ақындығы мен жазушылығы оның мақсатына, сол ағартушылық-педагогтік істеріне баынған. Яғни хрестоматияға енгізген шығармаларды іріктеуде, біріншіден, әр халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрлерінен хабардар ету принципін көздесе, екіншіден, оқушыларды адалдыққа, қайырымдылыққа, еңбекке, ұқыптылыққа, тапқырлыққа тәрбиелеу, адамгершілік жақсы қасиеттерді олардың бойына дарыту көзделді. Үшіншіден, жастардың, әсіресе бастауыш сынып оқушыларының түсінігіне жеңіл, тілі жатық әңгімелерді беруге тырысты.

Ы. Алтынсарин қазақ халқының өзіне тән ұлттық тәлім-тәрбие үрдістерін ағарту ісімен ұштастыра отырып, бүгінгі педагогика саласындағы бірнеше бағыттардың негізін салды. Халықтың ұлттық тәлім-тәрбиесі негізінде ол Қазақстандағы мектептердегі оқыту ісінің әдістемесінің іргетасын қалады. Ол Қазақстандағы мектептердегі оқыту ісінің жүйелік әдістемесін білім талабына сай дұрыс жолға қойды. Оған мысал, өзі бірінші ашқан жаңа әдісі орыс-қазақ мектебіндегі негізгі жаңашыл идеясы- ондағы оқу үрдісін ана тіліне негіздей отырып, орыс ісін ұйымдастырудағы жаңашыл идеясы- оқулықтар мен оқу құралдарын орыс графикасына сүйене отырып, жаңа алфавит негізінде дайындау еді. Ы.Алтынсариннің бұл игілікті әрекеті-ағарту саласындағы ұлттық тәлім-тәрбие мен білім мазмұнын сақтай отырып, күнделікті оқыту ісіне жүйелі түрде енгізу еді. Ал бүгінгі таңда Ы.Алтынсаринді мектеп тарихындағы білім беру ісінде жаңа алфавитті алғаш пайдаланушы деп тануымыз оның батыл түрде жасаған жанкешті еңбегінің тек беташары деп айта аламыз.

Ыбырай- қазақтың тұңғыш ағартушы-ұстазы, халқымызды сауаттандыру жолында ең алғаш ана тілінде мектеп ашқан, ұстаздардың ұстазы. Ыбырай- қазақ балалар әдебиетінің атасы. Ол халқымыздың жарқын болашағына сенім артты, қазақ жастарының келешегінен зор үміт күтті. Бүгінгі күні ұстаз арманы орындалды десе болған.

Ұлы кемеңгер педагогтың ойлары мен аталы сөздерінің айтылғанына ғасыр өтіп кетсе де жаңа ғасырымыз білімді де, білікті жастарды қалап отырған шақта Ыбырай тәлімінің күннен-күнге арта, мәртебесі биіктей түседі. Ағартушы мұрасының құндылықтарын әр туындысының соңында педагогикалық пайымдау түрінде беріліп отырады. Біздің мақсат ұлы ұстаздың ой-пікірін түсіндіріп қою емес, оны өнегелі тұлға тәрбиелеу ісінде әрекет арқылы өмірмен байланыста пайдалану, оқыту үрдісінде басшылыққа алу. «Оқытушыларды бағалағанда, – деп жазды Ы. Алтынсарин, олардың іске қатысы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың егістерінің бетіне шыққан жемістеріне, яғни оқушыларына қарай бағалау қажет» [2].

«Тәрбие-тал бесіктен», «Ел болам десен бесікті түзе» бұл даналық сөздер бекерге айтылмаса керек. Ыбырайдың еңбектері тек білім, ғылым жайында емес, жоғарыдағы мақалдарда берілгендей тәрбиелік мәні зор, адамгершілік, ізгілік, еңбек, ар-намыс, патирот болып қалыптасуға үлкен септігін тигізеді. Сондықтан, кеше, бүгін, ертең болсын оның қалдырған мұрасы өшпек емес. Оның қалдырған қазақ мектебі, оның қалдырған қазақ хрестоматиясы, оның шығармалары, кітаптары өшкен жоқ. Керісінше, заманмен бірге жасап, бірге жаңарып, бірге жасарды. Оның көрінісі, Ы. Алтынсарин есімі қазақ мектептеріне, оның ішінде дарынды балалардың интернаттарына берілді. Ы. Алтынсарин атындағы медальдармен үздік оқытушылар, оқышылар марапатталады. Ы. Алтынсарин мұрасын жаңғырту мақсатында білім сайыстары өткізіледі; Ы. Алтынсарин атында көше, мұражайлар бар. Үздік студенттерге Ы. Алтынсарин атындағы шәкіртақы беріледі және т.б.

Сонымен, Ы. Алтынсариннің ағартушылық –педагогикалық идеяларын жүйелеуде мынадай белгілерін түйіндеуге болады: Ағартушылық – педагогикалық идеялары:

- мектеп жүйесін құрастыру;
- гуманистік көзқарасы;
- қазақ балаларын сауаттандыру;
- ана тілінде оқыту;
- білімді саналықпен игеру;
- дидактиканың ғылымилық принципіне сүйену;
- халықтық педагогикаға сүйену;
- орыстандыру саясатына қарсы күресу;
- дінді оқуға өзгеше көзқарас.

Ы. Алтынсариннің білім беру үрдісіндегі ағартушылық идеялары:

- ана тілін үйрету;
- орыс тілін үйрету;
- математика;
- жаратылыстану;
- тарих және жағрапия;
- еңбек сабақтары.

Ыбырай Алтынсарин мектептің мақсаттары мен міндеттерін былай көрсетті:

- діннің ешқандай ықпалында болмай, жаңа өмір үшін күресетін жаңа адамдарды тәрбиелеу керек;

- қазақ халқы арасында жаңаша мәдениетте өмір сүрудің жаңа әдет-ғұрып, тәртіп, тазалық, қолөнер мен өнердің үлгісі болуы қажет;

- жемісті де нәтижелі болуы мұғалімге, тәрбиешіге байланысты.

Ы. Алтынсарин оқыту үрдісін ұйымдастыруды дұрыс түсінді:

1. Мұғалімдер рөлінің балалар үшін маңыздылығы ;
2. Оқу материалдық базаның саналы түрде игеруі;
3. Оқулықтарды қазақ мектептеріне пайдалану үшін мектептеріне пайдалану үшін жоралдығы жағынан ұқыпты тексеріп отырудың қажеттілігі.

Қорыта келе қараңғыда қарманған халқын жарыққа жетелеген, қазақтың санасын жайлаған дерттің емін тап басып, көре білген Ыбырай ұстаз қазақ қоғамына жаңалықтың дәнін себуші қарлығаш.

Әдебиет тізімі

1. Алтынсарин Ы. Танд. шығарм. жинақы. – Алматы, 1955. – 118 б.
2. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. / Құр. Қалиев С. – А., 1994. – 122-129 б.
3. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. – А., 1995.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИННОВАЦИИ

С.Куанышбаев

доктор географических наук,
ректор АркГПИ им.И.Алтынсарина

Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 годы рассчитана на обеспечение непрерывности процессов обновления школьного образования, в качестве важнейшей задачи рассматривается создание системы управления модернизацией как перманентным долгосрочным процессом инновационного развития отрасли. Современное образование немыслимо без инновационных процессов, которые, по мнению В.И. Слободчикова, Н.Р. Юсуфбековой, С.Д. Полякова, М.В. Кларина и др. являются одной из его важнейших характеристик. Инновационную деятельность в своих исследованиях рассматривали В.И. Загвязинский, В.С.Лазарев, З.Ф.Мазур, М.М. Поташник, А.И. Пригожий, В.А. Сластенин, Л.С. Подымова и др [1]. Выделилась особая сфера научного знания — «педагогическая инноватика», изучающая процессы развития школы, связанные с созданием новой практики образования [2].

Для того, чтобы наиболее эффективно рассмотреть сущностные характеристики инноваций, прежде всего необходимо понимание того, что *традиция* - устойчивый и значимый компонент культуры, который передается из поколения в поколение с помощью механизма преемственности; *традиции* - констатирующий и системообразующий элемент человеческого общества. Противостоящим понятию «традиция» является понятие «инновация».

Инновация - вновь созданная посредством творческой деятельности деятельность, основное содержание которой находится в определенном противоречии с существующей традицией. В теоретической и практической педагогике нередко конфликтной является проблема соотношения инновации и нормы, хотя и та, и другая одновременно необходимы. Норма хранит существующее, инновационная деятельность его меняет. Их подвижное взаимодействие делает возможным сосуществование процессов функционирования и развития образовательной системы того или иного уровня.

Традиция и инновация являются взаимосвязанными и взаимопереходящими категориями: инновация зарождается в недрах традиции как ее отрицание и, по мере формирования, становления и развития, переходит в новую традицию, отрицая тем самым себя как инновацию и создавая предпосылки для зарождения «новой» инновации.

Специалисты по управлению школой различают новшества: по предмету изменений; по глубине преобразований; по масштабности; по ресурсоемкости; по уровню разработанности [3].

Предметом изменений могут быть цели, условия, содержание, средства, методы, формы организации образовательного и управленческого процессов в школе. По глубине преобразований новшества делят на модифицирующие (обеспечивающие усовершенствование, частичное изменение), комбинированные (новое сочетание традиционных элементов) и радикальные (принципиально новые). По масштабности выделяют локальные (частные изменения в технологии), модульные (целостные изменения в какой-либо из подсистем школы) и системные (перестройка всей школы на основе новой идеи). Ресурсоемкость новшеств зависит от объема материальных, временных, интеллектуальных и иных затрат, необходимых для внедрения. По уровню разработанности выделяют полностью подготовленные (прошедшие апробацию) и недостаточно подготовленные новшества [4].

Новшества - такие компоненты или такие связи, которых раньше в педагогической системе ОУ не было.

Нововведение - целенаправленное изменение, вносящее в среду внедрения новые стабильные элементы, вследствие чего происходит переход системы из одного состояния в другое. Иначе говоря, *нововведение* - это *процесс внедрения новшества*. Инновация тождественна нововведению.

Педагогические инновации (нововведения) можно рассматривать как комплексный, целенаправленный процесс создания, распространения и использования новшества, целью которого является удовлетворение потребностей и интересов субъектов образовательной системы, что предполагает ее качественные изменения, связанные с ее эффективностью, стабильностью и жизнеспособностью.

Таким образом, сущностными характеристиками инноваций являются:

- ориентация на актуальные противоречия образовательной практики, порождающие проблемное поле инновационного развития;

- инициативно-творческий характер возникновения и развития инноваций;

- диалектическая взаимосвязь инноваций и традиций, что конкретно проявляется в зарождении инновации в «недрах» традиции и последующем перерастании инновации в «новую» традицию;

- единство содержательного и процессуального в инновации, то есть органическая взаимосвязь конкретного содержания инновации с проблематикой процесса ее внедрения в образовательную практику;

- разновекторность инноваций, что означает направленность на решение разнообразных задач инновационного развития;

- непрерывность развития инновационной проблематики, что означает возникновение инновации как средства решения той или иной проблемы и существование инновации как объекта, порождающего новое проблемное поле развития.

Инновационный процесс - такие изменения в целях, условиях, содержании, средствах, методах, формах деятельности, которые: обладают новизной; обладают потенциалом повышения эффективности этих процессов в целом или каких-то их частей; способны дать долговременный полезный эффект, оправдывающий затраты усилий и средств на внедрение новшества; согласованы с другими осуществляемыми нововведениями.

Педагогическая система образовательного учреждения (ОУ) –

совокупность особым образом связанных между собой человеческих, материально-технических, информационных, нормативно-правовых и других компонентов входа, образовательного процесса и результатов образования.

Педагогическая система ОУ обеспечивает функционирование ОУ.

Развитие ОУ может быть управляемым или стихийным. При управляемом развитии создается специальная инновационная система ОУ.

Инновационная система ОУ - это совокупность особым образом связанных между собой идей изменений, человеческих, материально-технических, информационных, нормативно-правовых и других компонентов входа, процессов целенаправленных изменений и педагогической системе ОУ, а также результатов этих изменений.

При освоении новшеств приходится реализовывать разные по структуре действия, но существует и ряд общих этапов, образующих единичный инновационный цикл, в число которых входит: определение потребности в изменениях; сбор информации и анализ ситуации; предварительный выбор или самостоятельная разработка нововведения; принятие решения о внедрении (освоении); само внедрение, включая пробное использование новшества; институализация (установление) или длительное использование новшества, в процессе которого оно становится элементом повседневной практики.

Рассматривая проблему проектирования педагогической инновации, мы приводим примерную типологизацию педагогических инноваций с определением оснований для такой классификации и видов педагогических инноваций. Стоит отметить, виды педагогических инноваций определены как примерные. На практике, конечно, возможны дополнения.

Итак, в первую очередь, основанием для типологизации инноваций, является источник возникновения, виды- внутрисистемные (возникающие в образовательных системах всех уровней); внешние (по отношению к данной образовательной системе); комбинированные (возникают в ходе взаимодействия образовательных систем с другими системами, иначе - в ходе межсферного взаимодействия) [5].

Представим типологизацию педагогических инноваций схематично (рис 1).

Процесс экспериментирования необходимо структурировать, что позволит конкретно определить *этапы и содержание деятельности* исследователя:

УДК 316.334.2

СОЦИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ В ОТНОШЕНИИ СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Г. КОСТАНАЯ**Бекмухамбетова Л.С.,***магистр экономических наук,
специалист научно-образовательного
центра по проблемам физического
воспитания и спортивной подготовки,
КГПИ, г. Костанай, Казахстан***Аннотация**

Бұл жұмыста Қостанай қаласының спорт саласындағы оқушылардың белсенділігінің әлеуметтік-педагогикалық мониторингінің зерттеу нәтижелері қарастырылған. Спорт саласында оқушылардың белсенділігін зерттеу бағытында әлеуметтік-педагогикалық мониторинг жүргізілген, оның ішінде дене шынықтыру құралдары пайдаланылған. Технологиялық базаның сапасын арттыру мақсатында жобалық жұмыс жүргізіліп арнайы сауалнама құрастырылып талдау жасалды. Әлеуметтік-педагогикалық мониторингтің нәтижесін қолдануда оның ішінде денсаулықты нығайтуда оқушылардың дене шынықтыруға оң көзқарастарын қалыптастыру мәселелерінің өзектілігіне ашық талдау жүргізілген.

Аннотация

В работе представлены результаты исследования социально-педагогического мониторинга активности школьников в отношении спортивной деятельности г. Костаная. Проведен социально-педагогический мониторинг, который был направлен на изучение активности школьников в отношении спортивной деятельности, в том числе и с использованием средств физической культуры. В качестве технологической базы для выполнения проектной работы были выбраны специально разработанные анкеты и проведён анализ. Развернутый анализ и обоснование значимости и актуальности проблемы формирования позитивного отношения школьников к физической культуре, как средству укрепления здоровья, в том числе и с использованием результатов социально-педагогического мониторинга.

Abstract

In work results research of social and pedagogical monitoring activity of school students of Kostanay concerning sports activity are presented. It is carried out social and pedagogical monitoring which was directed on studying activity of school students concerning sports activity including with use means of physical culture. As technological base for implementation of the project work specially developed questionnaires were chosen and the analysis is carried out. The developed analysis and justification of the importance and relevance of a problem of formation positive the relations of school students to physical culture, as to means of strengthening of health, including with use of results of social and pedagogical monitoring.

Түйіндісөздер: денсаулық, мониторинг, спорт, физикалық даму, белсенділі.

Ключевые слова: здоровье, мониторинг, спорт, физическое развитие, активность.

Key words: health, monitoring, sport, physical development, activity.

1. Введение.

В своем послании президента Республики Казахстана Нурсултана Абишевича Назарбаева от 29 января 2010 года президент указывает на то, что здоровый образ жизни и принцип солидарной ответственности человека за свое здоровье должен «стать главным в государственной политике в сфере здравоохранения, и повседневной жизни населения». Формирование ответственности подрастающего поколения за собственное здоровье является нашей основополагающей задачей. До 30% казахстанцев должны быть вовлечены в массовый спорт. Только в этом случае будет достигнут прогресс.

Здоровье каждого человека, как составляющая здоровья всего населения, становится фактором, определяющим не только полноценность его существования, но и потенциал его возможностей. Уровень состояния здоровья народа, в свою очередь, определяет меру социально-экономического, культурного и индустриального развития страны. С точки зрения устойчивого и стабильного роста благосостояния населения отрасль здравоохранения, представляющая собой единую развитую, социально ориентированную систему, призванную обеспечить доступность, своевременность, качество и преемственность оказания медицинской помощи, является одним из основных приоритетов в республике [1].

Дети – это наш вклад в общество будущего. От их здоровья и того, каким образом мы обеспечиваем их рост и развитие, включая подростковый период до достижения зрелого возраста, будет зависеть уровень благосостояния и стабильности любой страны в последующие десятилетия [2].

Феномен «здоровье» обладает определенной спецификой. Сложность изучения состояния здоровья состоит в том, что в основе поведения подростка, связанного со здоровьем, лежат самые различные, иногда конфликтные, потребности [3].

Составной частью здорового образа жизни является физическая активность, под которой понимается деятельность человека, направленная на достижение физического совершенства, которая характеризуется конкретными качественными и количественными показателями. Понятие «физическая активность» в большей степени отражает социально-мотивированное отношение человека к физической культуре. Целью физического образования является достижение определенного уровня физической активности. По мнению В.К. Бальсевича, физическая активность человека должна рассматриваться как главная сфера формирования физической культуры личности [4].

Актуальность данной работы заключается в том что, проблема физической активности школьников является важной задачей для дальнейшего развития здорового общества.

2. Материалы и методы.

1. Анализ и обобщение литературных данных и практического опыта по изучаемой проблеме.

2. Анкетирование.

3. Математико-статистическая обработка экспериментальных данных.

В работе были просмотрены и изучены множество литературных и интернет источников. Среди них: учебники и учебные пособия, интернет сайты. Исследование этих данных позволило проанализировать проблему активности школьников в отношении спортивной деятельности. Изученные материалы помогли в составлении текста анкет.

Исследование было проведено в марте 2010 года в школах г. Костаная № 2, 8, 23. В исследовании приняли участие 193 школьника из 6-х, 8-х, 10-х классов (101 – мальчик, 92 – девочки), 192 человека из 8-х классов (89 – мальчиков, 103 – девочки), 211 школьников из 10-х классов (74 – юношей, 137 – девушек). Исследование проводилось силами научной группы из числа сотрудников и студентов факультета физической культуры, спорта и туризма Костанайского государственного педагогического института, в рамках международного научного проекта HBSC – «Health Behaviour in School-aged Children» («Здоровье и поведение детей школьного возраста»). Анализ результатов анкетирования проводилось при помощи

программы SPSS – Statistical Package for the Social Science («Статистический Пакет для Социологии»).

3. Результаты исследования и их обсуждение.

Важным фактором, влияющим на состояние здоровья подростков, является их отношение к собственному состоянию здоровья, и контроль над ним. Результаты исследования показали, что степень приобщенности костанайских школьников к физкультурно-спортивной деятельности в целом можно характеризовать как недостаточную.

Регулярно занимаются физическими упражнениями во внеурочное время 4-6 раз в неделю не более 20% подростков. В возрастном разрезе показатели выглядят следующим образом: ученики 6-го класса – 28%, 8-го класса – 21%, 10-го класса – 12%. Наблюдается выраженная тенденция снижения двигательной активности у старшеклассников. Также в ходе исследования выяснилось, что в системе спортивных школ г. Костаная занимаются всего 18% школьников. Это может свидетельствовать о слабой работе по вовлечению детей к занятиям спортом в структуре ДЮСШа. Довольно высокий процент подростков (23%) вообще не охвачены организованными формами физического воспитания и спортивной тренировки. Важной частью исследования является определение мотивов для занятия спортом и физической деятельностью. Исследование показало, что наиболее значимым мотивом среди подростков для занятия спортом является желание укреплять здоровье. Следующим мотивом является желание добиваться победы в спорте, что сочетается с врожденной базовой потребностью личности в самоактуализации. Большое значение для поддержания и укрепления здоровья имеет посещение учащимися обязательных форм физического воспитания. Анализ показывает, что 15,5% костанайских школьников не посещают уроки физической культуры, 7% посещают один урок по причине хронических заболеваний, два урока в неделю посещают 22% респондентов. Физическая активность оценивалась по показателям, характеризующим физкультурно-спортивные мотивы, потребности и интересы, типы и виды физической активности, приобщенности к спортивной деятельности, объем физической нагрузки.

Структура спортивно-физкультурной активности школьников представлены на диаграмме (Рис. 1).

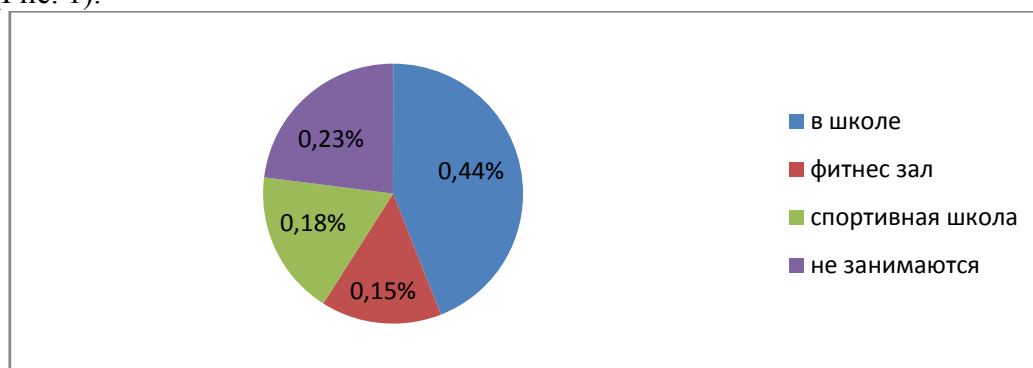

Рис. 1. Структура спортивно- физкультурной активности школьников г. Костанай

На диаграмме видно, что именно школа несет основную нагрузку по физическому воспитанию и спортивной подготовке подростков. В системе спортивных школ г. Костаная занимаются всего 18% школьников. Это может свидетельствовать о недостаточном количестве спортивных школ в городе, а также о слабой работе по вовлечению детей к занятиям спортом в структуре ДЮСШа. Довольно высокий процент подростков (23%) вообще не охвачены организованными формами физического воспитания и спортивной тренировки.

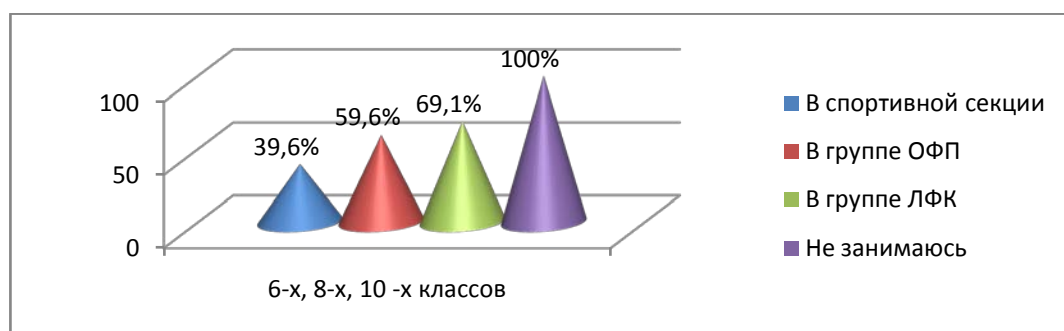

Рисунок 2. Занятия физическими упражнениями в группе/секции

Если рассмотрим общую картину спортивной активности школьников, довольно высокий процент школьников (100%) вообще не охвачены организованными формами физического воспитания и спортивной тренировки, 69,1% занимаются в группе лечебной физической культуры, 59,6% занимаются в группе общей физической подготовки, и только малое количество (39,6%) школьников занимаются в спортивной секции. Важной составляющей структуры мотивации школьников к занятиям физическими упражнениями является их осведомленность и начитанность в области физической культуры и спорта. Результаты исследований самооценки компетентности в данной сфере показывают, что из числа опрошенных знают много о физической культуре всего 13% школьников, знают достаточно – 63%, знают мало – 21% и не знают ничего – 3%.

4. Выводы.

Изменения, произошедшие за последние годы в социально-экономической жизни Казахстана, введение в систему образования новой, в соответствии с европейскими стандартами, организации образовательного процесса, предусматривающей пересмотр учебных программ, диктуют необходимость дальнейшего совершенствования системы школьного физического воспитания, увеличения уровня двигательной активности (ДА), внедрения новых средств, форм и методов работы по укреплению здоровья, совершенствованию физического развития и двигательной подготовленности.

Проведенные исследования показали, что большое количество учащихся не способны выполнить необходимый минимум установленных нормативов учебной программы. По данным Министерства Здравоохранения РК за последние годы около 35% детей школьного возраста страдали различными хроническими заболеваниями, нарушением функции опорно-двигательного аппарата, до 45% учащихся страдают заболеваниями сердечно-сосудистой системы, и по состоянию здоровья около 19% учащихся были освобождены от занятий физической культуры.

Научные исследования по данной проблеме в основном направлены на совершенствование урока физической культуры, а вопросам физкультурно-оздоровительной работы в режиме дня школьников уделяется недостаточно внимания.

Как показала практика, для освоения учебных программ двух часов физического воспитания в неделю недостаточно, и многие авторы указывают на необходимость введения в программу школы третьего урока.

Однако перегрузка учебного плана не позволяет это осуществить. Выходом из создавшейся ситуации может быть физкультурно-оздоровительная работа с учащимися общеобразовательных школ, гимназий и лицеев во внеурочное время, которая, в свою очередь, требует разработки и обоснования новых форм, средств и методов. Все вышеизложенное говорит о том, что проведение исследований по оптимизации режима ДА, совершенствованию физкультурно-оздоровительной работы в режиме школьного дня и самостоятельных занятий учащихся во внеурочное время на данном этапе являются актуальными.

Цикл исследований, проведенных нами, сектора социально-педагогических проблем оздоровительной физической культуры СПб НИИФК в период с 1992 по 1997 год [25, 26, 27,

28, 29, 30 и др.], позволил установить тенденцию снижения уровня физической активности школьников с возрастом, выявить детерминанты физической активности детей и их взаимосвязь с элементами образа жизни, разработать стандартизированную анкету для проведения массовых социологических опросов. Экспериментально апробирована методика изучения уровня физической активности, создана база данных, позволяющая использовать полученную научную информацию для анализа отношения школьников к физической культуре, изучения социально-педагогических условий формирования и оценки результативности физической активности детей.

В результате исследования уточнено положение о том, что физическая активность как разновидность человеческой деятельности представляет собой многогранное явление со сложной иерархией качественно различных свойств, процессов, состояний, которые в своем функционировании, развитии проявляются системно. Создание структурно-функциональной модели, содержащей комплекс качественных и количественных детерминант физической активности детей школьного возраста, системное рассмотрение проблем формирования рациональной физической активности в прикладном смысле позволяет управлять действием конкретных социально-педагогических факторов в реальном процессе физического образования.

Методика оценки уровня физической активности детей школьного возраста как элемента стиля жизни рассматривается в качестве диагностического и прогностического инструментария проблем оздоровления детей средствами физической культуры, а также изучения влияния на указанные процессы социальных и педагогических факторов. Перспективы дальнейшего использования разработанной методики массового социологического опроса школьников заключаются в регулярном его проведении на территории различных регионов в целях изучения динамики изменения уровня физической активности, состояния здоровья и показателей стиля жизни. Создание и использование научно-обоснованных методик социально-педагогической диагностики призвано оптимизировать процесс образования, в интересах общества обеспечить правильное определение результатов. Изучение уровня физической активности детей школьного возраста, отработка технологии получения и использования комплексной научной информации предполагают разработку новых региональных программ физического образования детей. Стандартизация данной методики связана с использованием социально-педагогического мониторинга, предусматривающего проведение социологического опроса и объективной оценки физического состояния детей школьного возраста на основе тестирования.

Список литературы

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 – 2015 годы.

Европейская стратегия «Здоровье и развитие детей и подростков»: от резолюции к действиям 2005-2008 гг.

Журавлева И.В. Здоровье подростков: социологический анализ / И.В. Журавлева. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 2002. – 240 с.

Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана.

Концепция правительства от 21.11.2001 n 1500 «Концепция по нравственно-половому воспитанию в Республике Казахстан».

Федоров А.И. Социально-педагогический мониторинг здоровья и физической активности подростков: Научное издание / А.И. Федоров, И.А. Комкова. – Челябинск: УралГУФК, ЧГНОЦ УрО РАО, 2009. – 70 с.

www.kmpakaz.org ОО «Казахстанская Ассоциация по Половому и Репродуктивному Здоровью».

УДК 635.9

СОРТОИЗУЧЕНИЕ ПЕЛАРГОНИИ (P. PELARGONIUM) И ЕЕ АДАПТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ В УСЛОВИЯХ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Конысбаева Д.Т.,
кандидат биологических наук,
доцент, КГПИ
Рулёва М.М.,
старший преподаватель,
магистр биологии
г. Костанай, Казахстан
Орманбекова Д.О.,
преподаватель, КГПИ
магистр биологии
Ахметова Г.Т.,
учитель биологии,
Казахстанская средняя школа,
Костанайская область
Ширяева К.С., Мут К.Р.,
студенты 5 курса, КГПИ

Аннотация

Жұмыста Қостанай облысында гүлдендіруге кеңінен қолданылатын пеларгонияның 8 сұрыбының кейбір сұрыптарын зерттеу туралы мәліметтер келтірілген.

Аннотация

В работе приводятся некоторые данные о сортоизучении 8 сортов пеларгонии, широко используемых в озеленении Костанайской области.

Abstract

The paper presents some data about cultivar 8 cultivars of pelargonium, widely used in landscaping of Kostanay region.

Түйіндісөздер: пеларгония, сұрыптарды оқу, фенологиялық фазалар, Қостанай облысы, төзімділігі.

Ключевые слова: пеларгония, сортоизучение, фенологические фазы, Костанайская область, устойчивость.

Keywords: Pelargonium, cultivar, phenological phases, Kostanay region, stability.

1. Введение.

В настоящее время озеленение территорий населенных пунктов приняло огромный размах. Поэтому возрастает необходимость ускоренного размножения ценных растений, их селекционного улучшения, выведения сортов, наиболее адаптированных к местным условиям. Претворение в жизнь намеченных озеленительных программ на современном этапе может быть успешно осуществлено при условии их базирования на результатах научных исследований.

Пеларгония – широко известное, декоративное растение, распространенное во всем мире. Несмотря на ее популярность в Костанайской области используют порядка 10-15 сортов, что на наш взгляд является большим недостатком. Отрицательно сказывается на разнообразии культивируемой в регионе пеларгонии отсутствие сортов местной селекции.

Таким образом, остается необходимость выведения сортов пеларгонии, не уступающих по декоративным качествам новейшим сортам иностранной селекции и устойчивых в районах с суровыми климатическими условиями.

2. Материалы и методы.

Исследования проводились на базе кафедры естественных наук и ТОО «Костанай Зеленстрой». Объектами исследования послужили имеющиеся виды и сорта культурной пеларгонии. Для проведения исследования использовались следующие методы исследования: наблюдение; гибридизация пеларгонии; семенное размножение пеларгонии; прививка пеларгонии; сравнительная сортооценка пеларгонии.

В процессе выполнения исследования нами было проведено испытание 8 сортов пеларгонии, активно используемых в озеленении города и области по следующим показателям: фенологические фазы развития пеларгонии; оценка декоративности.

При наблюдении фиксировались следующие фенологические фазы: появление всходов; вегетация; начало и конец цветения, сроки наступления которых определялись по методике Б.А. Доспехова (1968).

3. Результаты и обсуждения.

Прораствание пеларгонии отмечалось 16 марта – 31 марта (первыми взошли компактные сорта: DeepRed, BoldMinstrel, Botansroda).

Таблица 1.

Даты наступления фенологических фаз у исследуемых сортов герани.

Сорт	Всходы	Появление 1-2 настоящих листьев	Появление 3 настоящих листьев	Начало цветения	Конец цветения
DeepRed	13.03.	25.04.	10.04.	15.05.	28.09.
SarahJane	16.03.	28.04.	19.04.	20.05.	10.10.
SanchoPanza	14.03.	28.04.	13.04.	25.05.	14.10.
Alba	28.03.	10.04.	16.04.	6.06.	5.10.
BoldCarmine	30.03.	14.04.	20.04.	10.06.	4.10.
BoldMinstrel	15.03.	5.04.	14.04.	30.05.	18.09.
BoldSunset	24.03.	15.04.	23.04.	17.06.	20.09.
Botansroda	16.03.	8.04.	16.04.	28.05.	24.09.

Бутионизация наступала в конце третьей декады мая до конца первой декады июня (DeepRed) в среднем через 25-35 дней с начала появления всходов, при сумме эффективных температур от 190 до 510°C.

Фенологическая оценка сортов, проведенная по показателям: дата посадки, появление всходов, начало бутонизации, начало и конец цветения, показала, что, несмотря на неоднородность сроков начала и окончания фенологических фаз, в зависимости от погодных условий вегетационного периода, сортовые различия сохранялись. На основании фенологических наблюдений нами было проведено ранжирование изучаемых сортов герани по срокам цветения и выделено 6 групп: очень ранние, ранние, среднеранние, средние, среднепоздние и поздние.

К группе очень ранних относятся – Sarah, Jane; ранние - DeepRed, SanchoPanza, среднеранние – Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset, Botansroda; средние – Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel; среднепоздние - Botansroda (таблица 2).

Таблица 2.

Ранжирование сортов герани по срокам цветения.

1-10 июля	11-20 июля	21-30 июля	1-10 августа	11-20 августа	21-30 августа
очень ранние	ранние	среднеранние	средние	среднепоздние	поздние
SarahJane	DeepRed SanchoPanza	Alba Bold Carmine Bold Minstrel Bold Sunset Botansroda	Alba Bold Carmine Bold Minstrel	Botansroda	-

Степень значимости сорта любой цветочной культуры для возделывания определяется, в первую очередь, его декоративностью, причем, под декоративностью мы имеем в виду, не только эстетические параметры цветка, но и такие объективные показатели, как высота растения, ширина соцветия, диаметр цветка, количество цветков в соцветии, количество одновременно открытых цветков.

Анализ изученных признаков показал, что к наиболее высокорослым (50-80 см) следует отнести сорта SarahJane, Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset, Botansroda.

Самыми низкорослыми (не более 45 см) являются сорта DeepRed и SanchoPanza.

В то же время, как значимый признак сорта высоту растения нельзя рассматривать в отрыве от признака «размер соцветия», т.к. очень высокое растение с мелкими соцветиями будет менее декоративным и менее перспективным как для промышленного, так и для частного возделывания, чем растение средней высоты, но с большим соцветием.

В связи с этим нами был просчитан относительный коэффициент соотношения соцветие/высота растения ($K_{lk/hr}$), который был получен следующим образом:

$K_{lk/hr} = Lk/Hr$, где:

Lk - усредненное значение длины соцветия сорта.

Hr - усредненное значение высоты растения сорта (Былов В.Н., 1971).

По данному показателю наиболее перспективными были сорта зональной пеларгонии: Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset, Botansroda.

Одним из основных признаков декоративности сорта является размер цветка. Анализ биометрических показателей 8 сортов герани в коллекции кафедры естественных наук и ТОО «КостанайЗеленстрой» показал, что самыми крупными цветками (от 8,0 см до 10,5 см в диаметре) обладают сорта Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset (8,0 см в диаметре), Botansroda (7,5 – 8,0 см), SanchoPanza.

Не менее значимым для возделывания сортов герани является количество цветков в соцветии (Конысбаева Д.Т., Рулёва М.М., 2011). По данному признаку сорта распределились следующим образом: наибольшее количество цветков (22-25 шт.) у сортов Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset; наименьшее (5-10 шт.) – DeepRed, SanchoPanza (таблица 3).

Сопоставление значений двух вышеуказанных признаков показало, что наиболее перспективными по данным показателям можно считать сорта Alba, BoldCarmine, BoldMinstrel, BoldSunset, Botansroda.

Таблица 3.

Показатели основных декоративных признаков сортов герани (2013–2014 гг.).

Сорт	Высота растения, см	Диаметр цветка, см	Количество цветков в соцветии, шт.	Количество одновременно открытых цветков, шт.
1	2	3	4	5
DeepRed	45,0±5,0	4,0±2,0	10,0±0,5	6,0±0,1

SarahJane	80,0±10,0	3,0±2,0	8,0±0,5	6,0±0,1
SanchoPanza	60,0±5,0	4,0±2,0	10,0±0,5	6,0±0,1
Alba	70,0±5,0	3,0±2,0	25,0±0,5	3,0±0,1
BoldCarmine	70,0±5,0	4,0±2,0	24,0±0,5	5,0±0,1
BoldMinstrel	70,0±5,0	3,0±2,0	25,0±0,5	4,0±0,1
BoldSunset	70,0±5,0	5,0±2,0	25,0±0,5	2,0±0,1
Botansroda	65,0±5,0	4±2,0	23,0±0,5	5,0±0,1

Большое значение в декоративной оценке сортов имеет продолжительность цветения сорта и количество одновременно открытых цветков.

У пеларгонии, как правило, цветки открываются неодновременно. В среднем интервал открывания цветков составляет от 2 до 5 дней.

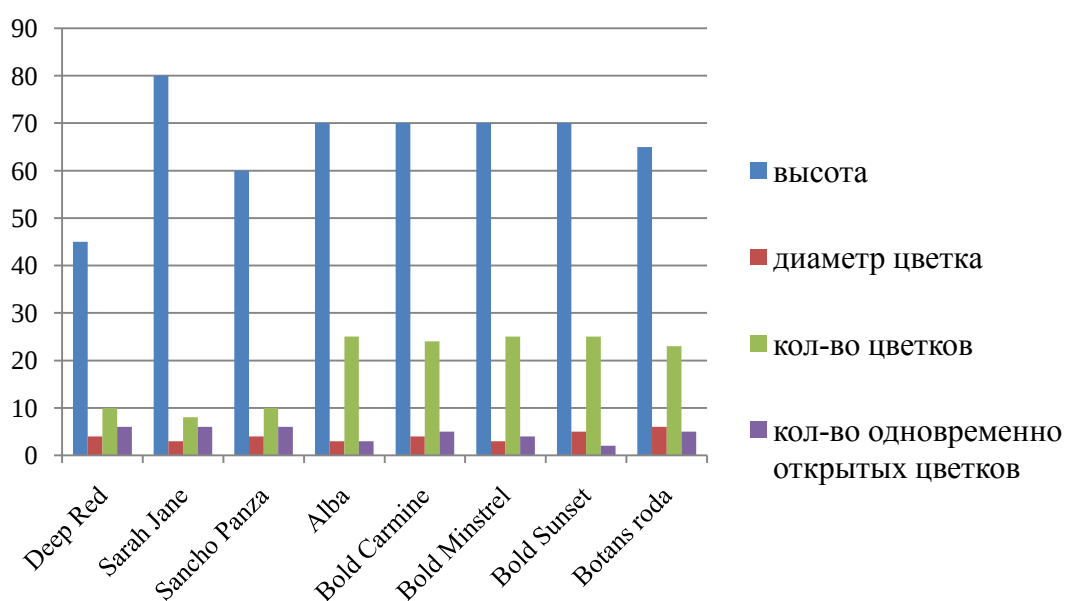

Рис. 1. Основные декоративные признаки сортов герани (2013–2014 гг.)

По итогам наблюдений нами было проведено ранжирование сортов по признаку «продолжительность цветения» (таблица 4).

Таблица 4.

Ранжир сортов по признаку «продолжительность цветения»

7-8 дней	8-9 дней	9-10 дней	более 10 дней
Sancho Panza Alba Bold Carmine	DeepRed	Bold Minstrel Bold Sunset Botansroda	-

От 7 до 8 дней цветут – Sancho Panza, Alba, Bold Carmine; 8-9 дней – Deep Red, 9-10 дней – Bold Minstrel, Bold Sunset, Botansroda.

Соцветия герани не долговечны, но большим плюсом данного растения, является то, что на смену отцветшим растениям, появляются новые бутоны, по размеру и окраске не уступаю предыдущим.

Герань достаточно устойчивая культура, однако, при воздействии экстремальных погодных условий отмечена негативная реакция надземной части растений, прежде всего, на

характер цветения. Наиболее опасными условиями для данной культуры являются отрицательные температуры воздуха в мае и экстремально высокие (среднесуточные значения более 25°C) температуры воздуха на фоне почвенной и воздушной засухи в июле. Подобные условия приводят к снижению качества надземной части цветка, недоразвитости некоторых случаях, гибели всего растения.

Экстремальный вегетационный период 2013 г. позволил достаточно достоверно оценить устойчивость изучаемых сортов герани к засухе в июне, и повышенной влажности августа.

Маршрутные обследования, проведенные во второй – третьей декадах августа выявили различия сортов по устойчивости к экстремальным погодным условиям.

Состояние растений оценивали в баллах от 1 (гибель более 80% растений сорта) до 5 (повреждения растений незначительные и затрагивают не более 15% растений сорта).

Устойчивыми сортами являются – BoldMinstrel, BoldSunset, SarahJane; слабоустойчивыми – DeepRed, SanchoPanza; неустойчивыми – Alba, Botansroda (таблица 5).

Таблица 5.

Ранжирование сортов по степени устойчивости к экстремальным погодным условиям

Устойчивые (4-5 баллов)	Слабоустойчивые (3-4 балла)	Неустойчивые (2-3 балла)
Bold Minstrel	Deep Red	Alba
Bold Sunset	Sancho Panza	Botansroda
Sarah Jane		

Для определения комплексной устойчивости изучаемых сортов герани к вредным организмам нами был разработан усредненный коэффициент устойчивости, выраженный в относительных единицах, где 0 – неустойчивый сорт; 1 – абсолютно устойчивый.

Ранжирование изучаемых сортов петунии по степени комплексной устойчивости к вредным организмам позволило выделить группы высокоустойчивых, среднеустойчивых, слабоустойчивых и неустойчивых (таблица 6).

Таблица 6.

Ранжир сортов герани по степени комплексной устойчивости к вредным организмам

Высокоустойчивые	Среднеустойчивые	Слабоустойчивые	Неустойчивые
Bold Minstrel	Sarah Jane	Deep Red	Alba
Bold Sunset		Sancho Panza	Botansroda

Исходя из таблицы 6 видно, что высокоустойчивыми по отношению к вредным организмам являются – BoldMinstrel, BoldSunset; среднеустойчивыми – SarahJane; слабоустойчивыми – DeepRed, SanchoPanza и неустойчивыми – Alba, Botansroda.

4. Выводы.

Изучив 8 сортов герани, используемых в озеленении Костанайской области, отмечаем, что данные виды являются, не только высоко-декоративными, но и устойчивыми к неблагоприятным факторам среды, а также комплексным воздействиям вредных организмов.

Тем не менее, как уже отмечалось ранее, в настоящее время селекционерами выделено огромное количество сортов, культиваров и гибридов обладающих достаточным набором качеств, удовлетворяющих суровым условиям Северного Казахстана.

На основании полученных экспериментальных данных, а также литературных источников для производства и научных учреждений в качестве источников для дальнейшей селекции мы рекомендуем некоторые сорта пеларгонии:

- *Источники крупногоцветка*: Antique; Appleblossom Rosebud, Brighstone, Sutarve, Deacon Birthday, Happy Appleblossom, Maverick Orange, Nettlestead, Ringo White, Ringo Violet, Ripple Raspberry, Ripple Strawberry, Ripple Blueberry, Soren, Maverick Quicksilver, Occold

Shield, Orange Glitter, Karl Hagele, Occold Lagoon, Wiebke (Toscana), Suzy, Rio, Tamara (Шафеева Е., 2010).

- *Источники комплексной устойчивости к наиболее опасным вредным объектам (нематодам, серой гнили, тли, щитовки):* Bold Minstrel, Bold Sunset, Denise, Bravo Pastel, Crocodile, Deacon Mandarin.

- *Источники комплекса хозяйственно-ценных признаков:* Achievement, Americana Deep Red, Black Velvet Pink, Black Velvet Red, Bulls eye Light Pink, Credo, Confetti Red, Dolce Vita, Horizon Red, Marbacka Tulpan, Marbacka Rose, Lucy Gunnet, Millfield Rose, Millfield Gem, Ninetta, Noel Gordon, PAC Flower Fairy White Splash, PAC Purpurball-2, PAC Samelia, PAC Salmon Princess, PAC Victor, Pinto Quicksilver, Pinto Salmon, Pinto Violet, Ringo Rose Star.

Список литературы

Былов В.Н. Основы сортоизучения и сортооценки декоративных растений при интродукции / В.Н. Былов // Бюл. Гл. ботан. сада АН СССР. – 1971. – Вып. 81. – С. 69-77.

Коньсбаева Д.Т., Рулёва М.М. Основы декоративного комнатного цветоводства: учебное пособие. – Костанай: КГПИ, 2011. – 214 с.

Методика постановки опытов плодовыми, ягодными и цветочно-декоративными растениями / под ред. Комиссарова В.А. – М.: Просвещение. 1982 – С 164, 178, 190.

Шафеева Е. Современные пеларгонии / Е. Шафеева // Цветоводство. – 2010. – N 1. – С. 56-57.

УДК 635.9

СОРТОИЗУЧЕНИЕ ПЕТУНИИ (P. PETUNIA) И ЕЕ АДАПТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ В УСЛОВИЯХ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Коньсбаева Д.Т.,

*Кандидат биологических наук,
доцент, КГПИ, г. Костанай*

Рулёва М.М.,

*Старший преподаватель,
магистр биологии г. Костанай*

Орманбекова Д.О.,

*Преподаватель, КГПИ магистр
биологии г. Костанай.*

Кадиева Е.Р.,

*Учитель биологии, СШ №7,
г. Костанай*

Андрейченко Д.А., Николаенко Е.В.,
студенты 5 курса, КГПИ

Семегина К.В.,

студентка 4 курса, КГПИ

Аннотация

Жұмыста Қостанай облысында гүлдендіруге кеңінен қолданылатын петунияның 10 сұрыбының кейбір сұрыптарын зерттеу туралы мәліметтер келтірілген.

Аннотация

В работе приводятся некоторые данные о сортоизучении 10 сортов петунии, широко используемых в озеленении Костанайской области.

Abstract

The paper presents some data about cultivar 10 cultivars of petunia, widely used in landscaping of Kostanay region.

Түйінді сөздер: петунія, сұрыптарды оқу, фенологиялық фазалар, Қостанай облысы, төзімділігі.

Ключевые слова: пеларгония, сортоизучение, фенологические фазы, Костанайская область, устойчивость.

Keywords: cultivar, phenological phases, Kostanay region, stability.

1. Введение.

Для успешного развития декоративного садоводства и озеленения большое значение имеет улучшение ассортимента цветочных растений.

Решению этой задачи способствует сортоизучение цветочных культур. Основная задача сортоизучения состоит в объективной оценке по декоративности и производственным признакам перспективных сортов отечественной и иностранной селекции, для рекомендации лучших из них в промышленный ассортимент и для массового размножения в различных регионах страны.

В настоящее время петунія (р. *Petunia*) занимает одно из первых мест по популярности среди летников, и с появлением новых групп и гибридов интерес к ней все увеличивается.

В Костанайской области используют все большее количество сортов петунии не только благодаря декоративным качествам этого растения, но и, прежде всего, благодаря длительной вегетации и морозоустойчивости, что в условиях Северного Казахстана является очень важными характеристиками при отборе декоративных культур.

2. Материалы и методы.

Исследования проводились на базе кафедры естественных наук и ТОО «Костанай Зеленстрой». Объектами исследования послужили 10 сортов петунии, используемых в озеленении Костанайской области: *P. grandiflora* 'Storm', "Жаркое лето" F1., 'Limbo', 'Frost', 'Ultra', 'FalconPinkMorn', 'PurplePiroette', 'FestivalFrostRed', 'Resisto', Ramblin F1.

Была проведена сравнительная сортооценка петунии (В.Н. Былов, 1971). Нами были оценены пять признаков декоративности: окраска цветка, размер цветка, количество цветков на растении, обильность цветения и габитус куста.

По степени значимости выделенные нами декоративные признаки оцениваются следующим образом: окраска цветка – 10 баллов; размер цветка – 5 баллов; общее количество цветков на растении – 10 баллов; обильность цветения – 15 баллов; габитус куста – 15 баллов. Для оценки декоративности сорта по объективным показателям следует использовать усредненный коэффициент (Kd) (Попова Л.Я., 1997).

3. Результаты и обсуждения.

Используя опыт изучения сортов зарубежных ученых, нами было проведено испытание 10 сортов петунии, активно используемых в озеленении города и области по следующим показателям:

- фенологические фазы развития петунии;
- оценка декоративности;

При наблюдении фиксировались следующие фенологические фазы:

- появление всходов;
- вегетация;
- начало и конец цветения (табл. 1);

Сроки наступления исследуемых фаз определялись по методике Б.А. Доспехова (1968).

Прорастание петунии многоцветковой отмечалось 24 марта – 2 апреля (первыми взошли компактные сорта: 'Limbo' и 'PurplePiroette').

Бутионизация наступала в конце третьей декады мая до конца первой декады июня ('FalconPinkMorn', 'Resisto') в среднем через 30-45 дней с начала появления всходов, при сумме эффективных температур от 190 до 510°C.

Таблица 1.

*Даты наступления фенологических фаз
у исследуемых сортов петунии многоцветковой*

Сорт	Всходы	Появление 1-2 настоящих листьев	Появление 3 настоящих листьев	Начало цветения	Конец цветения
P. grandiflora 'Storm'	27.03.	05.04.	18.04.	10.06.	28.09.
"Жаркое лето" F1	25.03.	06.04.	19.04.	14.06.	16.10.
'Limbo',	24.03.	04.04.	18.04.	05.06.	09.10.
'Frost'	28.03.	05.04.	19.04.	20.06.	25.10.
'Ultra'	29.03.	07.04.	21.04.	16.06.	04.10.
'FalconPinkMorn'	28.03.	05.04.	19.04.	20.06.	25.10.
'PurplePiroette'	24.03.	05.04.	20.04.	17.06.	25.10.
'FestivalFrostRed'	26.03.	03.04.	16.04.	18.06.	25.10.
'Resisto'	28.03.	04.04.	17.04.	20.06.	25.10.
Ramblin F1.	27.03.	08.04.	24.04.	16.06.	26.10.

Наши исследования были начаты в вегетационный период 2012-2013 гг, поэтому данные приводятся за летний период предыдущего года.

В 2014 году мы просмотрели динамику наступления различных фаз, но в данной работе не приводятся июньские данные.

Весна затяжная, поэтому в этом году рассада петунии большее время провела на территории тепличного комплекса, чем прошлые годы, как нам сообщила директор ТОО «КостанайЗеленстрой» Денисова Татьяна Андреевна.

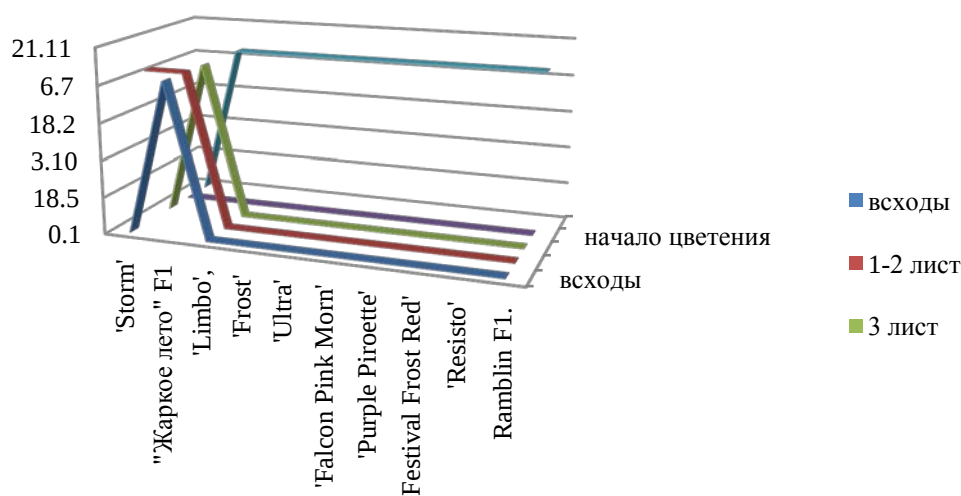

Рис.1. Фенологические фазы исследуемых сортов петунии

Цветение у петунии начиналось с конца первой декады июня до середины первой декады октября при наборе суммы эффективных температур от 520 до 1490°C, что позволило все изученные сорта петунии разделить по срокам цветения на группы: очень ранние, ранние, среднеранние, средние, среднепоздние, поздние, очень поздние.

К группе очень ранних сортов относятся 'PurplePiroette', 'Limbo', к ранним – "Жаркое лето" F1, к среднеранним - 'Festival, FrostRed'; к среднепоздним – 'Frost', 'Resisto', 'Ultra'.

Следует отметить, что поздних и очень поздних сортов выявлено не было, что легко объясняется тем, что цветоводы изначально использовали только те сорта петунии, которые легко адаптируются к суровым условиям Костанайской области и в целом территории Казахстана (Таблица 2).

Отметим, что те сорта, которые были отнесены к группам ранних и среднеранних имеют ранние сроки цветения, но сохраняют способность цвести не только весной и летом, но и до самой поздней осени. Собственно именно эта важная декоративная особенность петунии позволила ей занять очень прочные позиции на рынке культур для наружного оформления.

Таблица 2.

Группы петунии по срокам цветения

Очень ранние	Ранние	Среднеранние	Средние	Средне поздние	Поздние	Очень поздние
'PurplePiroette' 'Limbo'	"Жаркое лето" F1	'FestivalFrostRed'	Ramblin F1. 'Storm' 'FalconPinkMorn'	'Frost' 'Resisto' 'Ultra'	-	-

Таким образом, в результате проведенных наблюдений, существенных различий по срокам наступления фенологических фаз и длительности цветения петуний, обусловленных генотипическими особенностями и погодными условиями сезона вегетации, не были выявлены.

Декоративные признаки исследуемых растений изучались согласно «Методике первичного сортоизучения цветочных культур» (1998 г.) по 100-балльной системе (100 - наивысший балл) в зависимости от влияния следующих факторов: мороз, яркое полуденное солнце, ливни, засуха, переизбыток увлажнения, а также без их воздействия (Таблица 3).

Таблица 3

Оценка декоративности исследуемых сортов петунии с учетом влияния неблагоприятных факторов и без них, балл

Сорта	Без учета влияния факторов	Влияние солнца-пека	Влияние ливней	Влияние избыточного увлажнения	Влияние засухи	Влияние заморозков	Общий балл
'Storm'	70	75	50	35	65	15	310
"Жаркое лето" F1	70	80	55	34	70	10	319
'Limbo'	68	79	50	35	65	15	312
'Frost'	60	65	40	35	70	12	282
'Ultra'	65	40	50	30	78	15	278
'FalconPinkMorn'	67	80	55	34	70	15	321
'PurplePiroette'	50	75	25	25	80	13	268
'FestivalFrostRed'	55	70	45	35	70	25	300
'Resisto'	70	85	60	35	80	25	415
Ramblin F1.	65	40	55	35	56	10	261

Оценку декоративности производили по классификации современных сортов и гибридов петуний Е.Г. Колесникова

Без учета влияния неблагоприятных абиотических факторов наиболее выгодными для использования в декоративных целях являются следующие исследованные сорта: 'Resisto', 'Storm', "Жаркое лето" F1 – 70 баллов, наименее адаптированными являются сорта – 'Purple Piroette', 'FestivalFrostRed' – 50-55 баллов.

Следует отметить, что данный показатель считается весьма условным, и не всеми исследователями является объективным. Поэтому для наиболее комплексной оценки берутся показатели по конкретным условиям (засуха, мороз, солнцепек и ряд др.).

По проведенной оценки, можно отметить следующие данные: солнцепек наиболее губителен для таких сортов как 'PurplePiroette', 'Ultra', 'FestivalFrostRed', баллы варьируют в интервалах от 50 до 55 баллов, более устойчивыми являются сорта "Жаркое лето" F1, 'Falcon PinkMorn' и 'Resisto' – 80-85 баллов.

Раннее уже не раз отмечалось, что петуния плохо переносят затяжное увлажнение, как природного, так и антропогенного происхождения. Цветы теряют былую яркость, а иногда и погибают.

Среднее значение по показателям ливневые дожди и избыточное увлажнение едва превышает отметку в 35 баллов (при максимуме в 100 баллов). Ливневые дожди и избыточное увлажнение наиболее опасны для таких сорта 'PurplePiroette' – 25 баллов (Рис. 2).

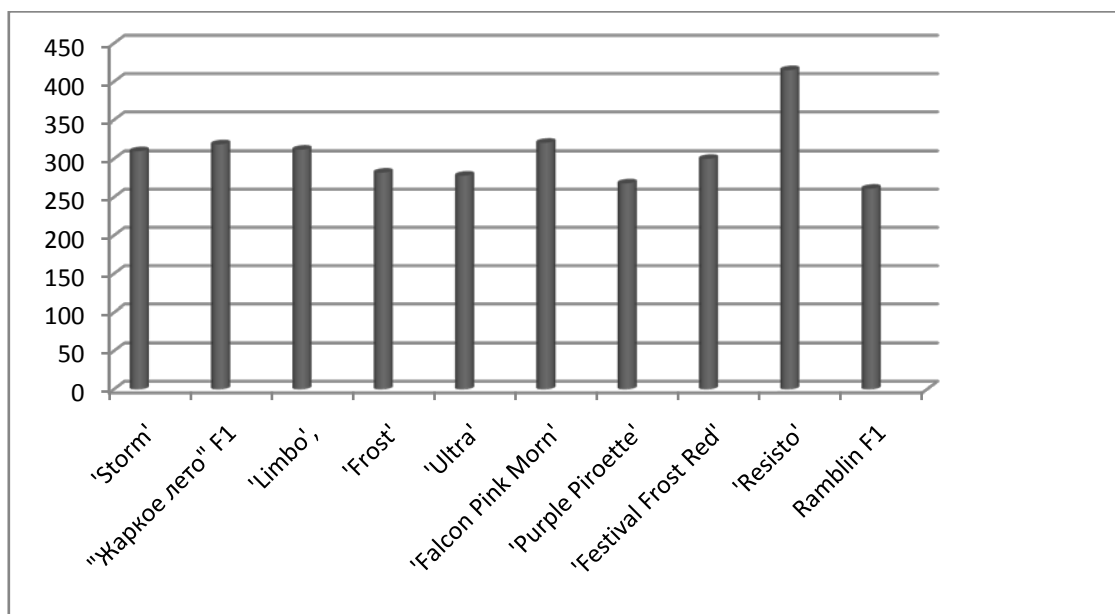

Рис 2. Суммарный показатель декоративности сортов петунии

Самыми морозостойкими являются такие сорта как: сортосмесь 'Resisto', 'Festival FrostRed' (максимальное количество 25 баллов).

В целом по показателям наиболее комфортно в условиях Костанайской области ощущают себя следующие сорта: 'Resisto', 'FestivalFrostRed', 'Ultra', 'Limbo'

4. Выводы.

Изучив 10 видов сортов петунии используемых в озеленении Костанайской области, отмечаем, что данные виды являются, не только высоко-декоративными, но и устойчивыми к неблагоприятным факторам среды, а также комплексным воздействиям вредных организмов.

Тем не менее, как уже отмечалось ранее, в настоящее время селекционерами выделено огромное количество сортов, культиваров и гибридов обладающих достаточным спектром качеств, удовлетворяющих суровым условиям Северного Казахстана. Проанализировав литературные источники, приводим список сортов петунии пригодных для выращивания в целях декоративного озеленения в условиях открытого грунта Костанайской области.

Источники крупного цветка: 'Abendsonne', 'Admiral', 'Brilliantrosa', 'Weisse Wolke', 'Kakadu', 'Fanfare', 'Bridal Bouquet', 'Sonata', 'Purple Pirouette', 'Prism Sunshine'.

Многоцветковые сорта: 'Multiflora nana compacta', 'Multiflora nana flore pleno', 'Fantasy', 'Merlin', 'Carpet', 'Prime time', 'Summer sun', 'Plum crystals', 'Mirage', 'Bonanza', 'Cardinal', 'Cherry tart', 'Plum double', 'Red and white delight'.

Источники комплексной устойчивости к наиболее опасным вредным объектам: 'Петуния Желтая' F1, 'Звездопад', 'Игл', 'Лимбо', 'Глориоза', 'Танго', 'Уникум', 'Сатин', 'Нора', 'Аладдин', 'Ламбада', 'Бонанза', 'Cerny'.

Источники комплекса хозяйственно-ценных признаков: 'Super flagge', 'Express', 'Flash', 'Traum', 'Postillion', 'Prelude'.

Устойчивые к неблагоприятным условиям:

- Недостаточное увлажнение – Мерлин Синее.

- Ливневые дожди – 'Festival Frost Red', 'New super magic', 'Express', 'Flash', 'Saturn'.

- Солнцек – 'Resisto', 'Storm', "Жаркое лето" F1, 'Limbo', 'Stern', 'Express', 'Traum', 'Flash', 'Super Flagge'.

- Низкие температуры – 'Resisto', 'Festival Frost Red'.

Список литературы

Былов В.Н. Основы сортоизучения и сортооценки декоративных растений при интродукции / В.Н. Былов // Бюл. Гл. ботан. сада АН СССР. – 1971. – Вып. 81. – С. 69–77.

Дрягина И.В., Кудрявец Д.Б. Селекция и семеноводство цветочных культур. – М.: Агропромиздат, 1986. – 256 с.

Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Б.А. Доспехов. – М.: Агропромиздат. – 1987. – 352 с.

Коньсбаева Д.Т., Рулёва М.М. Основы декоративного комнатного цветоводства: учебное пособие. – Костанай: КГПИ, 2011. – 214 с.

Попова Л.Я. Петуния гибридная и её культура // Интродукция и приёмы культуры цветочно-декоративных растений. — М.: Наука, 1997. – 168 с.

УДК 372.881.111.1

ИЗ ОПЫТА РЕАЛИЗАЦИИ МЕТОДИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТРАНОВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Матвеева Н.А.,

кандидат педагогических наук,
старший преподаватель, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан

Сулейменова Г.Д.,

студентка 3 курса факультета
заочного обучения, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Мақалада ағылшын тілін үйретудің бастапқы кезеңінде елтану материалдарын және оқушы қабылдайтын, түсінетін және ұлттық-таңбаланған лексикалық сөйлеуде қолдануды қамтамасыз ететін елтану-бейімделуші жаттығулар кешенін қолдану әдістемесінің эксперименталды тексеру нәтижелері сипатталады.

Аннотация

В статье описываются результаты экспериментальной проверки методики использования страноведческого материала на начальном этапе обучения английскому языку и комплекса страноведчески-ориентированных упражнений, обеспечивающих восприятие учеником, понимание и использование им в речи национально-маркированной лексики.

Abstract

The article describes the results of experimental verification of methods of using cross-cultural material at the initial stage of English language learning, and the complex of cross-culturally oriented exercises, providing perception, understanding and use in speech of nationally marked vocabulary by students.

Түйінді сөздер: *ағылшын тіліне үйрету, елтану, елтану материалдары, елтану-бейімделуші жаттығулары.*

Ключевые слова: *обучение английскому языку, страноведение, страноведческий материал, страноведчески-ориентированные упражнения.*

Key words: *English language learning, country studies, cross-cultural material, co cross-culturally oriented exercises.*

1. Введение

«Страноведение» для учащихся 5-х классов направлено на расширение содержания базового курса по предмету, на развитие способностей учащихся использовать английский язык как средство образования, самообразования, на удовлетворение познавательных интересов в культуроведческом освоении мира и коммуникативных потребностей межкультурного общения. В этом ее актуальность и значимость для учащихся средней ступени обучения. Содержание курса тесно связано с другими учебными дисциплинами (география, история, обществознание, экономика, право, МХК, родной и иностранный язык, культуроведение), поэтому все изучаемые явления и факты научно обоснованы.

В курс страноведения включены материалы, способствующие формированию целостного видения страны, знакомству с демократическими ценностями общества в Великобритании, с их открытостью в отношении к другим культурам, готовностью к достижению понимания, с реалиями, которые являются необходимой составляющей для формирования поликультурности современного образованного человека. Предлагаемая программа способствует развитию коммуникативной культуры и социокультурной образованности учащихся 5-х классов, их успешной интеграции в мировое сообщество, пониманию явлений, связанных с глобализацией.

Образовательная цель предполагает овладение системой знаний об иноязычной культуре, ее реалиях, традициях, национальной специфике; развитие умений сравнивать культуру своей страны с иноязычной культурой и достигать взаимопонимания с ее носителями.

Развивающая цель предполагает развитие интеллектуальной, речемыслительной, эмоциональной, волевой, деятельностной и мотивационной сфер личности учащихся, формирование языковой способности в единстве речевосприятия и речепорождения, овладение способами формулирования мысли на иностранном языке и их осознанную дифференциацию для разных условий общения, развитие воображения и обогащение эмоционально-чувственного опыта учащихся.

Воспитательная цель заключается в воспитании культуры мышления, поведения, формировании системы гуманистических ценностных ориентаций, критическом восприятии зарубежной действительности, развитии умений самоконтроля и самооценки. Знания страноведческого характера также воспитывают в учащихся толерантность и потребность в практическом использовании изучаемого языка.

Основной задачей использования страноведческого материала на начальном этапе обучения иностранным языкам является формирование знаний, умений и навыков в соответ-

ствии с интегративностью и многоаспектностью коммуникативной компетенции, развитие исследовательских и презентационных («ораторское искусство») навыков, в том числе научиться использовать ресурсы глобальной сети в качестве справочного материала.

Механизмом для реализации данной задачи является развертывание содержательной линии языковых и аспектных групп знаний (содержательной, деятельностной и языковой).

Расширение границ социального функционирования английского языка диктуется настоятельной необходимостью формирования у школьников более полной и объективной картины мира, умения оперировать информацией, а также системному подходу к изучению страны изучаемого языка и самого английского языка.

Концептуальной основой для использования страноведческого материала на начальном этапе обучения иностранным языкам является коммуникативно-ориентированное обучение английскому языку как средству межкультурного общения с интенсивным использованием его как инструмента познания мировой культуры, развития коммуникативной культуры и духовного потенциала школьников, обучение этике дискуссионного общения и этике взаимодействия с людьми, которые реализуются в курсе по страноведению. Учащиеся получают знания по основным темам национальной культуры, понимают особенности общественно-экономических отношений изучаемых стран и выполняют проектную работу по выбранной тематике.

Для определения качества знаний по данному курсу предусмотрены уровни развития компетенций:

1. Страноведческая (знания и представления о культуре и реалиях иноязычной культуры, умение их анализировать, сопоставлять и узнавать, ассоциировать со словом то же значение, что и носители языка; навык употребления этих слов в подходящей ситуации общения).
2. Лингвистическая (знание лексики, грамматики, владение навыками произношения).
3. Речевая (владение навыками аудирования, говорения, чтения, письма, перевода).
4. Коммуникативная (способность понимать и продолжать иноязычные высказывания на основе и в связи с содержанием и формой художественного произведения в ситуациях общения в соответствии с возрастными особенностями учащихся).
5. Лингвострановедческая (владение соответствующими языковыми единицами с национально-культурной семантикой).

2. Материалы и методы

База исследования – средняя школа № 5 города Костаная. В опытно-экспериментальной работе на различных ее этапах приняли участие 20 учащихся 5-6 классов общеобразовательной школы, 4 учителя иностранного языка и студенты-практиканты ФЗО КГПИ специальности «Иностранный язык: два иностранных языка».

Экспериментальная работа проводилась в соответствии с предложенной методикой и созданным в ходе исследования комплексом страноведчески ориентированных упражнений, в основу которого положена типология упражнений, разработанная в соответствии с этапами формирования навыка:

- 1) культуроведчески-ориентировочные упражнения;
- 2) когнитивно-аналитические упражнения;
- 3) культурологически-интерпретационные упражнения;
- 4) сравнительно-интерпретационные упражнения;
- 5) вариативно-сопоставительные упражнения;
- 6) межкультурно-коммуникативные упражнения.

Например, когда шел рассказ об особенностях Британской культуры в целом, встречалось очень много реалий, которые тщательно объяснялись на родном языке. На доске были написаны словосочетания, содержащие эти реалии, но на английском языке. И по значению реалии дети пытались догадаться о значении всего словосочетания. При дальнейшей работе с текстом, дети без труда переводили предложения, содержащие эти словосочетания.

Так же весьма результативными оказались методы работы с текстами лингвострановедческого характера. Особенно успешно они применялись на уроках домашнего чтения. Одним из таких методов является заполнение таблицы, содержащей пять колонок: страна, географическое положение, население, столица и главные города. Подобный метод работы с текстами страноведческого характера помогает ученику развить навык поиска главной, основной идеи читаемого текста, понимание его общего смысла, а так же способствует развитию умения кратко изложить содержание, тем самым, развивая его коммуникативные навыки. Ребятам легче пересказывать подобные тексты, имея опору в виде такой таблицы.

Для повышения эффективности процесса усвоения страноведческих знаний при обучении иностранному языку, упражнения комплекса отвечали следующим требованиям:

а) были специально направлены на формирование страноведческого компонента лексического навыка чтения;

б) были предъявлены в интересной для учащихся форме и, таким образом, способствовали активизации интереса и мыслительной деятельности учащихся;

в) представляли собой последовательную систему заданий и упражнений, рассчитанных на включение страноведческих учебных материалов во все виды речевой деятельности.

Уровень владения общекультурной информацией позволила проверить анкета, содержащая 5 вопросов.

1 этапом предэкспериментального среза была проверка умения выявлять и понимать национально-маркированную лексику в аутентичном тексте. С этой целью учащимся было предложено выявить и истолковать национально-маркированные лексические единицы после прочтения текста.

2 этапом предэкспериментального среза была проверка умений выделять в предложенном тексте социокультурные нормы и стереотипы. С этой целью учащимся было предложено прочитать текст и ответить на вопросы социокультурной направленности к нему.

3 этапом предэкспериментального среза была проверка уровня сформированности умений монологической и диалогической речи с использованием национально-маркированной лексики. На данном этапе учащимся было предложено высказаться по теме «Что мы знаем о Великобритании».

При оценке уровня владения монологической и диалогической речью с использованием национально-маркированной лексики и учетом культурологических знаний принимались во внимание показатели:

- соответствие высказывания заданной теме;
- логичность, связность и полнота раскрытия содержания;
- объем высказывания, количество предложений;
- структура предложений (наличие простых, сложных предложений, разнообразных грамматических конструкций);
- умение сопоставлять в высказываниях факты родной и иноязычной культуры;
- наличие в высказывании национально-маркированной лексики;
- темп речи;
- количество социокультурных ошибок.

3. Результаты

Анализ итогов предэкспериментального среза позволил сделать следующие выводы (рисунок 1):

1. Уровень владения общекультурными знаниями равен в среднем экспериментальной группе 5А класса – 35 %, в контрольной группе 5Б класса – 41 %;

2. Уровень развития умений находить и понимать (переводить или объяснять значение) в учебном аутентичном тексте национально-маркированную лексику, используя различные виды чтения равен в среднем в экспериментальной группе 5А класса – 17,5 %, в контрольной группе 5Б класса – 15 %;

3. Уровень умений выявлять социокультурные стереотипы и образцы в тексте равен в среднем экспериментальной группе 5А класса – 45 %, в контрольной группе 5Б класса – 40 %;

4. Уровень развития умений монологической и диалогической речи с использованием национально-маркированной лексики (НМЛ) равен в среднем в экспериментальной группе 5А класса – 46 %, в контрольной группе 5Б класса – 38,5 %.

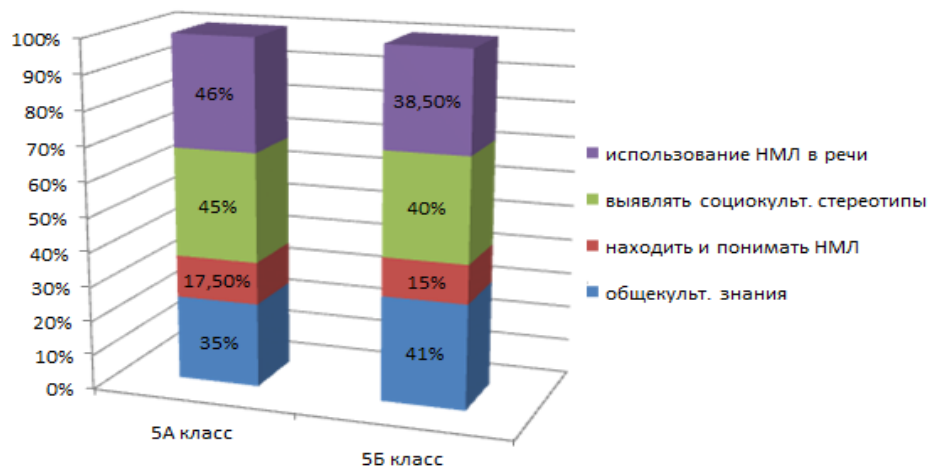

Рис. 1 – Итоги предэкспериментального среза

Экспериментальное обучение по предложенной методике показало рост развития базовых умений: а) владение общекультурными знаниями; б) умений выявлять и толковать национально-маркированную лексику; в) умений выявлять и интерпретировать социокультурные стереотипы и образцы. Обучение показало также стабильность речевых навыков по использованию национально-маркированной лексики.

По завершению экспериментального обучения был проведён постэкспериментальный срез для выявления его эффективности по группам. Целью среза было установление рациональности предложенной методики использования страноведческого материала в обучении английскому языку в 5-6 классах средней общеобразовательной школы.

Для проверки уровня владения общекультурными знаниями было проведено анкетирование, в результате которого учащиеся не только правильно ответили на все вопросы, но дали подробное объяснение значений.

Проверка умений передавать содержание текста показала высокий уровень развития монологической речи, который проявился в использовании в речи страноведческой лексики, логичности и содержательности высказывания, умении правильного построения монолога и диалога. В речи учащихся снизилось количество лексических и культурологических ошибок, увеличился темп речи.

Анализ итогов постэкспериментального среза позволил сделать выводы:

1. Уровень владения общекультурными знаниями в группах в процентном отношении равен в среднем ЭГ1 – 72 %, ЭГ2 – 70 %, КГ1 – 47%, КГ2 – 35%. Средний показатель роста в экспериментальных группах – 36 % (рисунок 2).

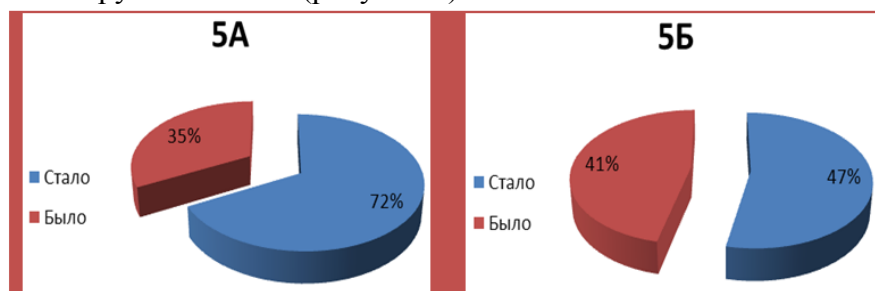

Рисунок 2 – Уровень владения общекультурными знаниями

2. Уровень развития умений находить и понимать (переводить или объяснять значение) в аутентичном тексте НМЛ используя культурологическое чтение равен ЭГ1 – 70 %, ЭГ2 – 65 %, КГ1 – 20 %, КГ2 – 11 %. Средний показатель роста в экспериментальных группах – 50 % (рисунок 3).

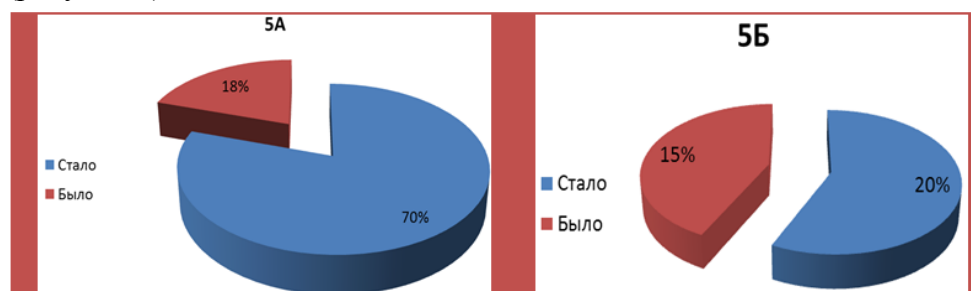

Рисунок 3 – Уровень сформированности умений выявления и толкования страноведческой лексики

3. Уровень развития умений выявлять иноязычные социокультурные ценности и стереотипы, представленные в тексте ЭГ1 – 70 %, ЭГ2 – 65 %, КГ1 – 38 %, КГ2 – 43 %. Средний показатель роста в экспериментальных группах – 12,5 % (рисунок 4).

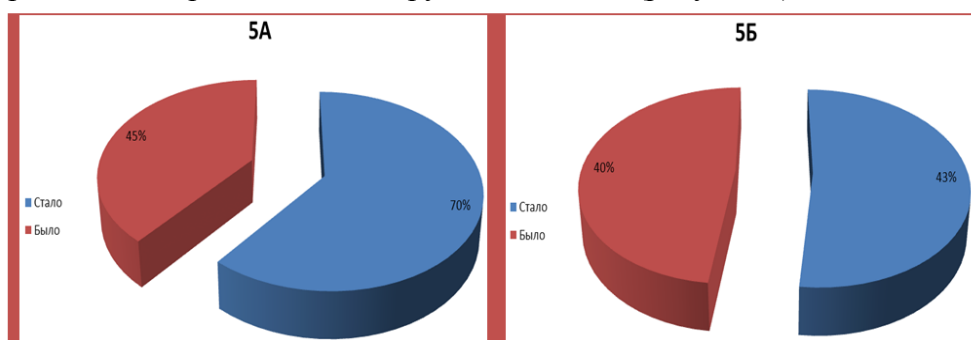

Рисунок 4 – Уровень сформированности умений выявления и интерпретации социокультурных стереотипов и образов

4. Уровень развития умений монологической и диалогической речи с использованием в высказываниях страноведческой лексики, полученной из текста равен ЭГ1 – 70%, ЭГ2 – 80 %, КГ1 – 44 %, КГ2 – 34 %. Средний показатель роста в экспериментальных группах – 29 % (рисунок 5).

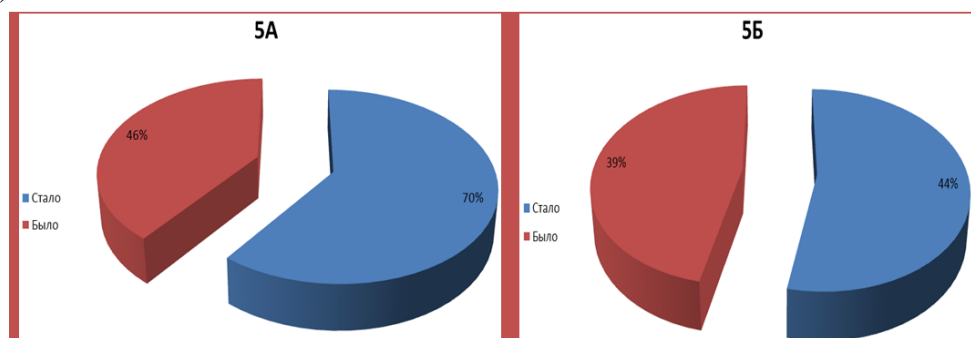

Рисунок 5 – Уровень сформированности умений монологической и диалогической речи с использованием страноведческой лексики и культурологической интерпретации

4. Выводы

Анализ результатов показывает, что в экспериментальной группе уровень знаний и умений по английскому языку в 5А классах в результате использования страноведческого материала повысился в среднем на 24,5 %, в контрольной группе – на 4,5 %.

Дети особенно чувствительны и восприимчивы к чужой культуре, они с готовностью и интересом овладевают новыми знаниями, умениями и навыками, а страноведческий компонент обеспечивает межкультурную коммуникацию, пробуждает интерес к учению, что в свою очередь повышает активность и эффективность усвоения знаний.

Список литературы

- Ариян М.А. Лингвострановедение в преподавании иностранных языков в старших классах средней школы // Иностр. яз. В shk. 1990. – №2, – С.11-16
- Гальскова Н.Д., Соловцова Э.И. К проблеме содержания обучения иностранным языкам на современном этапе развития школы // Иностр. яз. в shk. 1991. – №3. – С. 31-35.
- Красильникова В.С., Чайникова Т.И. Лингвострановедческий подход в определении содержания обучения английскому языку дошкольников и младших школьников (использование приема коллажирования) // Иностр. яз. в shk. – 1993. №1. – С. 11-17.
- Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Учебник / Н.И. Гез, М.В. Ляховицкий, А.А. Миролюбов и др. М.: Высш. shk., 1982. 373с.
- Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. М.: Просвещение, 1991. – 287с.
- Селиванова Н.А. Литературно-страноведческий подход к отбору текстов для домашнего чтения. // Иностр. яз. в shk. 1991. – №1. С. 61-64.

УДК 930

ТЕҢІЗ ШЕКАРАСЫНЫҢ АЙҚЫНДАЛУЫ. КАСПИЙ МӘСЕЛЕСІ

Тастекова Г.Б.,
Қазақстан тарихы
кафедрасының оқытушысы, ҚМПИ,
Қостанай, Қазақстан
Демисенова С.,
4 курс студенті, «Тарих» мамандығы,
ҚМПИ, Қостанай, Қазақстан

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Каспий теңізі бойынша өтетін су шекараларының анықталуы қарастырылған. Каспийдің мәртебесі бойынша РФ, Иран, Әзірбайжан, Түрікменстан елдерінің ұстанған көзқарастары талданған.

Аннотация

В данной статье авторами рассматриваются такие проблемы как определение водных границ Республики Казахстан в акватории Каспийского моря и позиции Ирана, РФ, Азербайджана, Туркменистана касательно определения статуса Каспийского моря.

Abstract

In this article the author examines issues such as: the definition of water borders the Republic of Kazakhstan in the Caspian Sea and the position of Iran, Russia, Azerbaijan, Turkmenistan to determine the status of the Caspian Sea.

Түйінді сөздер: теңіз, шекара, мұнай, баррель, мәртебе.

Ключевые слова: море, граница, нефть, баррель, статус.

Keywords: sea border, oil, barrel, status.

1. Кіріспе.

Қазақстан шекарасының 600 шақырымы Каспий теңізі арқылы өтеді. Қазіргі кезде Каспий мәселесіне бар әлемнің назары аударылған. Өркениет әлемін толғандырып отырған энергетикалық қауіпсіздік мәселесінің астарына үңіліп көрейік.

Бүгінде әлем бойынша бір күнде 85 миллион баррель мұнай тұтынылады. Ал 2020 ж. бұл көрсеткіш 100 миллион баррельге жетпек. Соңғы кезде халқы да, экономикасы да күрт өскен Үндістан мен Қытайдың сұранымын ескергенде, қазір күніне 3,5 миллион баррель мұнайда көп өндіруге тура келеді. Энергетика жөніндегі халықаралық агенттіктің деректеріне сүйенсек, Азияда мұнай тұтыну жыл сайын 3-4 %, газ тұтыну 4-6 % артып отыр. Іс жүзіндегі деген Үндістан мен Қытайдың барған сайын артып бара жатқан сұранысы осы шикізат көздерін шығарушы елдердің экспорттық қуатын әртараптандыруға мәжбүр етуде (Жағыпарұлы Ж., 2008, 12-б.).

Адамзаттың таяу болашақта мұнайға тәуелділіктен құтыла алмайтындығы ақиқат. Ендеше, әлемдік сахнада кімнің қолында мұнайдың кілті болса, сол басымдылыққа ие.

Мұнай мәселесін қозғаған кезде қасиетті Каспийдің көкейсті мүдделерін де айтпай кетуге болмайды. Мұнай – байлық, мұнай – саясат. Олай болса, біздің еліміз үш іні алдағы алыс-жақын болашақта Каспий теңізінің жағалауындағы зерттелген және әлі де зерттелетін мұнай қорының өмірлік өлшеусіз мәні бар.

2. Материалдар мен әдістер.

Зерттеу жұмысында теңіз шекараның айқандалуына қатысты тарихи және географиялық еңбектер, баспасөз материалдары мен интернет ресурстары қолданылды. Зерттеуде анализ, индукция, дедукция әдістері және тарихи-салыстыру әдістері пайдаланылды.

3. Талқылау.

Каспий теңізі – (ескі тарихи атаулары: Каспи, Гиркан, Хвалын, Хазар) Еуразия құрлығының орталығында, мұхиттардан алыста, оқшау жатқан тұйық су алабы. Дүние жүзіндегі ең ірі тұйық су айдыны, үлкендігіне қарап теңіз деп аталады. Ауданы 376000 км². Меридиан бағытында 1200 километрге созылған, орташа ені 300 км. Жағалау сызығының ұзындығы 7000 км, оның Қазақстанға тиесілі ұзындығы – 2340 км (солтүстік жағалаудың басым бөлігі және шығыс жағалаудың солтүстік жартысы), қалғаны Ресей, Әзірбайжан, Түрікменстан және Иран жерімен шектеседі (Қозыбаев М.Қ., 2001, 338-б.).

Каспий мәртебесі жөнінде алғашқы мәселе І Петрдың «Парсы жорығы» (1722-1723 жж.) кезінде пайда болды. Сондықтан осы мәселенің тарихын Парсы жорығынан кейін жасалған Петербург (1723 ж.), Регит (1729 ж.), Гюлистан (1813 ж.) және Туркманшай трактаттарында іздеу керек. Ресей-парсы трактаттары Ресейге мәңгілік уақытқа Каспий теңізде әскери флотты иеленуге ерекше құқық берді. Ал парсы мемлекеті тек сауда кеме жүзуіне құқықты иеленді. Бұл жағдай Каспий теңізінің толығымен Ресей юрисдикциясына кіруін білдірді. Басқа сөзбен айтқанда, Каспий сонау уақытта Ресейдің ішкі (ішкі континенталдық) су қойнауы болды және халық аралық теңіз немесе ұлтаралық көл ретінде қарастырылмады (Бутаев А., 2002, 22-б.).

Кеңестік Ресей Каспийге монопольдық құқықтан бас тартты. 1921, 1935 және 1940 жылдардағы келісімдер Каспий теңізін екі мемлекет – КСРО мен Иран иеленетінін жүрсетті. Сол уақытта «кеңес-иран теңізі» термині кең қолданыста болды. Каспийдің үшінші мемлекеттерге жабық болуы жөнінде 1935 ж. келісімнің 14 бабында нақты көрсетілген: «Каспий теңіздің бүкіл тартылуында тек КСРО мен Иранға тиісті кемелер болу керек» (Бутаев А., 2002, 23-б.).

Бірақ кеңестік Ресей Каспий теңізінің мәртебесін өзгерткеніменде, келісімдерді жасау кезінде және болашақта да Каспий теңізіндегі шекаралар туралы мәселені қойғызбады. Иран мемлекеті де осы мәселені көтермеді. Соған қарамастан, 1934 жылдан екі жақ су және ауа арқылы Астара – Гасан – Кули сызығы бойынша шартты шекараны ұстанды (Чубенко Ю., 1998, 9-б.).

КСРО ыдырағаннан кейін (1991 ж. желтоқсан) Каспий теңізі 5 мемлекет мүдделерінің аумағына айналды. КСРО-ның жас мұрагерлері теңіз байлықтарына өз құқықтарын жариялады және осы жағдай Каспий теңізінің мәртебе жөнінде саяси проблемеларын сапалық жаңа саяси-экономикалық деңгейге көтерді.

Ресей Федерациясы 1991 ж. желтоқсаннан кейінде Каспий теңізін ішкі су қойнауы ретінде есептеді және құқықтық тәртіп кеңес -иран келісімдерімен реттеді. Каспийді кеңес -иран юрисдикциясының пролонгациясы осы уақытта білдіреді:

а) әрбір Каспий маңындағы мемлекет 10-мильдік балық аулау зонасына егеменді құқықтарын иеленеді және Каспий маңындағы барлық мемлекеттердің теңіздің қалған бөліктеріне тең құқықтары бар;

б) Каспий теңізі бассейніне табиғи жолдары болмаған мемлекеттерге жабық (Чубенко Ю., 1998, 12-б.).

Баку бірінші болып осы принциптерді жаса шығарды, яғни оның айтуы бойынша КСРО мемлекеті ыдырады, сондықтан КСРО жасаған барлық келісімдер өз саяси күшін жоғалтады. Бірақ халықаралық құқық принциптері мен нормалар бойынша әрбір Каспий маңындағы мемлекет өзіне теңіздің бір бөлігін межелеңдіре алмайды, Каспийдің қазір болған мәртебесі жаңа мәртебе қабылдағанша дейін сақталынады.

Каспий теңізінің жаңа құқықтық мәртебесін айқындау мәселесі 1992 жылы басталды. Теңіз жағалауындағы бес мемлекет арасында өзара келіссөздер жүрген болатын. Бұл Каспий проблемасын шешудің бірінші кезеңі деп аталады. Одан кейін де аталған мәселеге қатысты басқосулар өтті. Бірақ олардың барлығы дерлік, негізінен, теориялық мәселелер болды. Ал Каспий проблемасын шешуге жанды ықпал еткен мезгіл 1994 ж. дегеніміз жөн. Осы жылы Әзірбайжан Каспий қайраңындағы өзінің бөлігінен мұнай кен орындарын игеруге арналған «Ғасыр келісіміне» қол қойды. Міне, бұл теңіз ресурстарын тәжірибелік тұрғыдан игерудің басталуына қатысты келіссөздер үдерісінің жандануына арқау болды (Бутаев А., 2002, 25-б.).

Каспий проблемасына байланысты әр деңгейдегі кездесулер өткені белгілі. Бұл ретте әрбір мемлекеттің ұстанған көзқарастарын жүйелейтін болсақ, Каспий теңізін бөлуде негізгі басымдыққа ие болған үш нұсқаны көруге болады. Бүгінде талқыланып жатқан үш нұсқа бойынша теңізді «Жабық су көзі», «Шекаралық көл», «Ашық теңіз» деген атауларға бөлу мемлекеттер арасында қайшылық туғызып келеді.

Енді осы нұсқалардың нені көздейтіндігін жеке-жеке талдап көрелік. Сонымен бірінші, «Жабық су көзі» нұсқасы. Ол бойынша әрбір мемлекет үшін теңізде 20 миль мөлшеріндегі территориялық су аймағы анықталады, сол бойынша әуе кеңістігі, су қойнауы және ондағы қазба байлықтар сол мемлекеттің меншігі болып есептеледі. Екінші – «Шекаралық көл» нұсқасы бойынша әрбір мемлекеттің теңіз жағалауындағы құрлық шекарасына сәйкес теңіз суы белдеу сызықтармен ұлттық бөліктерге (секторларға) бөлінеді. Үшінші, «Ашық теңіз» бағыты, яғни теңіз жағалауынан әрбір мемлекет үшін 12 миль мөлшерінде территориялық су аймағы бөлінеді, ал теңіздің одан қалған көлемін жағалаудағы үлеске сәйкес сызықтармен экономикалық белдеулерге бөлу көзделінген (Жағыпарұлы Ж., 2008, 14 б.).

Бұл нұсқалардың әрқайсысының қарсыластары және жақтаушылары бар. Мәселен, бірінші нұсқа Каспий теңізі айдынында 5 пайыздық (кейбір сарапшылар 13 пайыз дейді) қана үлес Иран мемлекеті үшін өте тиімсіз. Екінші нұсқа игерілетін негізгі кен орындары өздеріне тиесілі теңіз жағалауларында орналасқан Қазақстан және Әзірбайжан мемлекеттері үшін пайдалы. Үшінші нұсқа, теңіздің өзіне тиесілі жағалаулары пайдалы кен орындарына кедей Ресей үшін қолайлы.

Мұнда негізгі мәселе Каспийді не теңіз, не көл ретінде белгілеу. Егер ол теңіз болса, жағалаудағы үлкен елдердің үлесі көбірек болып, бақылауды сол ел алады. Ондай келісім бойынша, Қазақстан Каспий теңізінің жағалауын ұзағырақ алып жатқаны үшін ғана емес, мұнай кенішіне бай Қашаған және басқа да пайдалы қазбалар осы аймақтық судың бойында қалуы мүмкін. Мұндағы Қашағанның өзі соңғы он жылдықтарда ашылған үлкен мұнай кеніші

болып отыр. Егер Каспий теңізі ретінде бекітілетін болса, оның оңтүстігіндегі энергия қоры азғантай жерде қалатын Иран көп ұтылады. Сондықтан Тегеранның оның көл ретінде анықталғанын қалап отырғанына таң қалуға болмайды.

Онда Иран талап етіп отырғандай, жағалаудағы барлық ел Каспийдің байлығын тең бөліседі. Оның соңы мультимиллиардтық Қашаған мұнай кенішінің байлығы бес елге түгелдей бөлініп кетуі мүмкін.

Бұл жерде Мәскеу әдеттегідей оның Каспий теңізі болып қалғанын қолдайды, оған себеп Ресей Қазақстаннан кейін теңіздің ең үлкен аймағын иеленіп отырғаннан емес, Қазақстан аймағындағы Каспий жағалауындағы ресейлік компаниялар белсенді жұмыс жасауынан қолдайды.

2003 ж. қарашасында Каспий жағалауы елдерінің өкілдері Каспий теңізінің қоршаған ортасын қорғау жөніндегі Негіздемелік конвенцияға (Тегеран конвенциясы) қол қойды, ол 2006 ж. 12 тамызындаүшіне енді. Бұл бесжақты форматта қабылданған бірінші құжат. Оның негізгі мақсаты осы бірегей су қоймасының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және теңіз түбіндегі көмірсутегілік ресурстарды игеру барысында оның табиғи байлығын қорғау болып табылады (Баев М., 2009).

Сонымен бірге, Каспий жағалауындағы үш мемлекет – Ресей, Әзірбайжан, Қазақстан 2003 ж. мамырында Каспий теңізінің түбіндегі шектесетін бөліктер туралы үшжақты Келісімге қол қойып, Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі даулы мәселелерді реттеген болатын. Аталған құжат үшжақты форматта бүкіл теңіз акваториясы қойнауының 60 пайызынан астамының құқықтық мәртебесін заңдастырды (Оразбекұлы Қ., 2007, 21-б.).

4. Қорытынды.

Қорытындылай келе, бүгін де барша әлемнің назарын аударып, көмірсутегі қорының молдығынан ұлы державалардың геосаяси ойын алаңына айналып отырған Каспий теңізіндегі республикалар арасындағы мемлекеттік шекара жағдайы сарапталды. Ондағы әр елдің позициясы көрсетіліп, АҚШ-тың осы мәселеге мүддесі көрсетілген. Каспий мәртебесі анықталмағандықтан, мәселе әлі ашық болып табылады. Каспий теңізі жағалауындағы мемлекеттік шекараның айқындалу барысында елдердің ұстанған позициясы және оны шешуде республикалар арасындағы теке-тірестер, ұлы державалардың ықпалы анықталып, олардың болашақта Қазақстан қауіпсіздігіне төндіретін қатері сараланды.

Әдебиет тізімі

Жағыпарұлы Ж. Жаһандық энергетикалық қауіп: аңыз бен ақиқат. // Егемен Қазақстан. – 2008-09-12. – 12-17 б.

Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. – 338-341 б.

Оразбекұлы Қ. Каспийдің мәртебесі құқықтық тұрғыдан реттелуге бағытталған тағы бір қадам жасалды. // Дала мен қала. – 2007-10-19. 21-22 б.

Бутаев А. Проблема политико-правового статуса Каспийского моря. // Мировая энергетическая политика. – 2002-06-04. – 22-25 б.

Чубенко Ю. Каспийское море остается неделимым. // Коммерсантъ-Daily. – 1998-04-29. – 7-15б.

Баев М.Әскери -теңіз күштері еліміздің Каспийдегі экономикалық қызмет қауіпсіздігінің кепілі. // <http://www.mangystau-gazeti.kz/print.php?news.381>. Маңғыстау газетінің ресми сайты.

УДК 574.2

ҚҰСМҰРЫН КӨЛІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАҒДЫРЫ

Уразымбетова Б.Б.,
ҚМПИ доценті,
Қостанай қаласы, Қазақстан
Кайпбаев Ш.М.,
химия-биология пәнінің оқытушысы,
Құсмұрын бекеті, Қазақстан
Асилбекова Ф.Т.,
ҚМПИ 4 курс студенті,
Қостанай қаласы, Қазақстан
Кабдулина А.К.,
Құсмұрын орта мектебінің
11 сынып оқушысы,
Құсмұрын бекеті, Қазақстан

Аннотация

Бұл жобабда Құсмұрын көлінің ластануы мен оның себептері биохимиялық әдістермен зерттеліп, көмір өндірісі қалдықтарының токсикологиялық заттарының көлге құйылуынан көлдегі тіршіліктің жойылуы қаралып, Құсмұрын көл тағдырын технологиялық әдістермен құтқару жолдары ұсынылған.

Аннотация

В данной научно-исследовательской работе «Экологическая судьба озера Кушмурун», рассматривается интенсивность антропогенного загрязнения подземными водами угольного карьера «Приозёрный», а именно наличие тяжёлых металлов Cd, сульфатов, S, Al, повышенной жесткости воды.

Abstract

In this research work "Environmental fate Lake Kushmurun" examines the intensity of anthropogenic pollution of the waters under the earth-coal mine "Priozernaya", namely the presence of heavy metals Cd, sulfates, S, Al increased rigidity of water.

Түйінді сөздер: Құсмұрын көлі, алюминий, күкірт тотығы, балықтар, кадмий.

Ключевые слова: озеро Кушмурун, алюминий, оксид серы, рыбы, кадмий.

Key words: lake Kusmurun, aluminum, sulfur oxide, fish, cadmium.

1. Кіріспе.

Зерттеу мақсаты: Құсмұрын көлінің “Приозерный” көмір алабы суымен ластануын зерттеп, көлдің тартылуы мен тіршілігі жойылу себептерін анықтау.

Зерттеудің өзектілігін дәлелдеу: бұл ғылыми жұмыс қоршаған ортаның қарқынды жағдайда антропогенді ластануының өзекті мәселелерін шешуге арналған. Бүгінгі экотоксикология ғылымы арқылы химиялық ластанудың әс-еріне ұшыраған Құсмұрын көліндегі тірі организмдердің жойылу себептері ашылды. Карьер суындағы улы заттардың құрамы улы заттардың көлдегі тіршілікке әсер ету деңгейінің шамасы зерттеліп, Құсмұрын көлінің экологиялық тағдыры өте қауіпті жағдайда тұр, тазартып, экологиялық заңды талаптарды қолданып, көлді апаттан құтқарудың бүгінгі маңызды өзекті мәселе болып отыр (Қостанай таңы газеті. – №25. – 2007).

Зерттеу жүргізілген орын: Қостанай облысы Әуликөл ауданы Құсмұрын бекетінің 12 км жердегі “Приозерный” өмір кен орны мен оның жанын -дағы Құсмұрын көлінің оңтүстігі.

Зерттеудің жүргізілген мерзімдері: 2011 жылдың мамыр -шілде айлары мен 2013-2014 жылғы мамыр-шілде айлары.

2. Материалдар және әдістемелер.

Облыста 5 мыңнан астам көл бар. Ең ірілері Торғай жырасында орналасқан- Құсмұрын көлі. Құсмұрын көлінің ауданы – 210 км, ол жыл аралығында өзгеріп отырады. Тұрғындардан сауалнама алуәдісі нәтижесінде мына мәліметтер алынды: Көлде алуан түрлі балық - тар тіршілік жасаған, олар: алабұға, сазан, карп, ақ балық, шортан. Көлде-кәсіптік балық шаруашылығы дамыған.

Соғыс жылдарында осы көлдің балықтары тұрғын халықтарды аштықтан құтқарып қалған. Ал қазір кезеңде балықтар жойылып кеткен. Жойылып кетуге себепші болған көлдің құрамындағы мына заттар: күкірт, фосфор, боксит, көміртегі, алюминий және кадмий сияқты радиоактивті заттардың болуынан деп айтуға болады. Судағы алюминий улы зат есебінде, балықтардың желбезектеріне әсер етіп, оны жойып жіберген. Содан қырылған фактісі дәлелденді (А.Ж. Ақбасова, Г.Ә. Саинова, 2003) (1-кесте).

Кесте 1. Құсмұрын көлі суындағы анықталған заттардың нақты мәні

№	Анықталған заттардың атаулары	Өлшем бірліктері	НҚ бойынша нормалары	Нақты мәні		Графиктер
				2011 ж.	2013 ж.	
1	Жалпы кермектік	мг-экв/дм ³	7,0 (10)	567,5	71,0	График №2
2	Сілтілік	мг/дм ³	қ. емес	5,0	5,0	График №3
3	Сульфаттар	мг/дм ³	500	1275	3200	График №4
4	Қалдық хлор	мг/дм ³	0,3 - 0,5	0,0	0,0	График №5
5	Алюминий	мг/дм ³	0,02	0,5	0,5	График №6
7	Кадмий	мг/дм ³	0,001	0	0,0002	График №7
8	ОБҚ-5	мг/02дм ³	6,0	0	17,9	График №8
9	ОХҚ	мг/02дм ³	30	0	31,3	График №9

Көмір өндірген кезден шұңқырға толған жер асты сулары лайлы тұнбалармен карьер жанында қазылған шұңқырға толып, әрі қарай көлге құйылуда. Шұңқыр жанында әкелінген бетон блоктар жай тұр, шұңқыр бетондалмаған екен. Көл лай батпақ тұнбасымен көтеріліп жағалауы қысқарған.

«Приозёрный» карьерінің ақаба суын тазалау әдістері. Құсмұрын көлі ластануын былай топтадық:

1. Биологиялық ластанған: өсімдік, жануар, микроорганизм және ашуға бейім заттар.
2. Химиялық ластанған: улы және су ортасының табиғи құрамын бұзатын заттар.
3. Физикалық ластанған: жылу-қызу, электромагнитті өріс, радиоактивті заттар.

Сонымен қатар карьердің ағын суындағы қоспалар анықталды: ерімейтін, коллоридті, ерітінділер(минералдық, органикалық, бактериялық, биологиялық). Ол екі сатыға бөлінеді:

1. Механикалық тазарту.

2. Биологиялық тазарту.

Жер ресурстарын қорғау, соның ішінде тұрмыстық және өдірістік қалдықтарды жою, топырақтың құнарлығын арттыру, жерді рекультивациялау, жайылымдары қайта қалпына келтіру, Құсмұрын көмір алабына су жинағыш жасау. Осындай тазартулардан соң, су қоймасына жіберіледі. Биологиялық заттарды ластанған ағынды сулардан тазарту үшін, көл тіршілігін қалпына келтіру үшін Құсмұрын көмір алабының ағынды суын арнайы биофилтрлік тазартқыштарды орнатуды сұраймыз. Карьер суының лайлы болу себебі- шұңқырдың суға толуынан, карьер беткейіндегі жыныстардың төменгі қабаты сумен шайылып, ал беткейдің жоғарғы қабаттары жұмсарып төмен қарай жылжып, суға құйылады. Міне, сондықтан осы карьердің бос жыныстары құйылып, көлдің табанның көтеріп жатады. Ақаба су-өндірісте пайдаланылған аймақ арқылы өткен су. «Приозерный» карьері ақаба су гетерогенді күрделі жүйе болып саналады, оның құрамында болатын органикалық және минералды қоспалар ерімейтін, коллоидты және еритін түрде кездеседі. Құрамы мен пайда болған түріне байланысты ақаба сулар үш негізгі категорияға: шаруашылық-тұрмыстық, өндірістік және атмосфералық болып бөлінеді. Құсмұрын көлін ластанудан қорғау мен табиғи ресурс ретінде қайта тиімді пайдалану мақсатында қайтарылып қолдану үшін «Приозерный» карьерінің ақаба су құрамындағы ластағыш заттардың түрі мен мөлшеріне қарай әртүрлі әдіспен тазалауға болатын ұсынысты қолданғымыз келеді. Бұларға механикалық (тұтындыру, сүзу, флотация), физикалық-химиялық, химиялық, биологиялық және түйдектелген әдістер жатады. Біздің ұсынып отырған механикалық әдісте ақаба судағы ірі және ұсақ түйірлі тез тұнатын бөлшектерді өздігімен тұндырып немесе оларды және қалқып шығатын заттектерді тұндырғыш, сүзгіш, құмұстағыш арқылы өткізіп, немесе әртүрлі конструкциялық техника құралдарын қолдануды дұрыс шешім деп таптық. Осы шыққан ақаба судың улылығын азайтуға кеңінен тұндырғыштар пайдалануды ұсынамыз.

Арналу мақсатына қарай тұндырғыштар бірінші реттік және екінші реттік болып бөлінеді. Ақаба суды 0,08-0,3 м/с жылжу жылдамдықпен құмұстағыш арқылы өткізіп, оның құрамындағы ерімейтін құм, қақ тәрізді ауыр қоспалардан ажыратуға болады. Кейбір құмұстағыш үлгілерімен құм 80%-ке дейін ұсталып қалады. Карьерден шыққан ақаба суды химиялық әдісте ластағыштардың физикалық-химиялық қасиеттерін ескере отырып оларды химиялық агенттерді қолдану арқылы жоюға болады.

Химиялық әдіспен карьер мен көл суларын тазалау негізгі әдістерді қолдану: нейтралдау, тотықтыру және тотықсыздандыру жолдары жатады. Нейтралдау процесін құрамында қышқылы немесе сілтісі бар ақаба суының рН мағынасын 6,5 – 8,5 аралыққа келтіру мақсатында қолданамыз. Нейтралдау үшін қышқылды ақаба суымен сілтілі ақаба суын араластыруға, реагенттер қосуға, ақаба суын нейтралдау қасиеті бар сүзгіш материалдар арқылы жіберуге болады. Сүзгіш материал ретінде әк, қолдануға болады. Бұл әдіспен, әдетте, құрамында әр түрлі минералды қышқылдары бар ақаба сулары тазаланады. Озондау ақаба суын фенолдан, күкіртті сутектен, цианидтерден және басқа да қоспалардан тазалауға қолданылады. Күшті тотықтырғыш болғандықтан озонның сулы ерітінділердегі органикалық заттектерді және басқа қоспаларды ыдырататын қабілеті өте жоғары.

Мембрандық әдіске электродиализ және гиперфльтрация, немесе кері осмос жатады. Электродиализ қазіргі заманның дамып келе жатқан деминерализациялау және қойыртылған ерітінділер алуәдісімен іске асады. Бұл әдісте тұздардың диссоциалауынан пайда болған иондар табиғи немесе синтетикалық материалдардан жасалған ион іріктегіш мембрана арқылы тұрақты тоқтың қатысуымен катод және анод орналасқан бөліктерге іріктеніп өтеді.

«Приозерный» қоңыр көмір өндірісі кәсіпорынан ақаба суына талдау жасалып, оның көлемі мен құрамын сипаттайтын көрсеткіштер анықталады: құрғақ қалдықпен анықталған минералдық құрамы – 360 мг/л. Оның ішінде: хлоридтер – 220 мг/л, сульфаттар – 100 мг/л, оттекке биохимиялық қажеттілігі (ОБК) – 80 мг/л. Ақаба судың алғашқы үш көрсеткіші жалпы олардың құрамына бағытталған талаптарды қанағаттандыру қажет (М.С. Панин, 2011).

Ал біздің карьердің лас суын лабораториялық зерттеу нәтижемiз мынадай: хлор - $0,1 \text{ мг/дм}^3$, сульфаттар - $1275\text{--}3200 \text{ мг/дм}^3$, ОБҚ-5 - $17,9 \text{ мг/дм}^3$.

3. Лабораториялық зерттеу нәтижелері.

Құсмұрын көлі суындағы керметтік, сілтілік шамасын анықталды.

Ол үшін 100 мл көл суына + 5 мл аммиак + 4 тамшы хромогенді қосып, 0,05 қ. Трилон-Б түсінің өзгеруі дейін титрлейміз. Жалпы керметтілікті (Ca^{2+} және Mg^{2+}) анықтау формуласы $\text{Ж} = \text{CV}/\text{V} \cdot 100 \text{ ммоль/л}$. Мұндағы: С = қалыпты жағдай, V_1 = көлемі, V = судың көлемі, $\text{Ж} = 22,4 \cdot 2,4/100 \cdot 1000$ [5]. 2011 жылғы сараптама нәтижесі бойынша керметтіліктің шамасы $56,5 \text{ мг-экв/дм}^3$ тең болды. Бұл нормасынан 2,5 есе көп.

Ал 2013 СЭС-нәтижесі бойынша керметтіліктің нақты мәні $71,0 \text{ мг-экв/дм}^3$ болды. Бұл нормадан 6,5 есе көп. Көл суынан сілтілікті анықтау үшін мына формуланы қолданылды (1 - сурет).

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі Мемлекеттік санитарлық-эпидемиологиялық қадағалау комитетінің «Қостанай облыстық санитарлық-эпидемиологиялық сараптама орталығы» РМҚК Қостанай облысы, 110000, Қостанай қ. Әл-Фараби даң. 113, т. (8 714 2) 54-57-13, 54-91-44 Сынақ хаттамасы № 2837 Тапсырыс берушінің атауы және мекенжайы (Наименование и адрес заказчика): Үлгінің атауы, түрі, маркасы, сериясы, шығарылған күні (Наименование образца, тип, марка, серия, дата выработки): Алу күні (дата отбора): Түскен күні (дата поступления): Үлгілерді алу әдісіне НҚ (Обозначение НД на метод отбора образцов): Шығарған (ел, фирма) (Изготовитель (страна, фирма)): Үлгідегі өнімдердің саны (Количество продукции в образце): партия мөлшері (объем партии): Өнімге НҚ (Обозначение НД на продукцию): Сынақ жүргізу күні (Дата проведения испытаний): басталуы (начало): аяқталуы (окончание): Сынақ мақсаты (Цель испытаний): Сынақ жүргізу шарттары (Условия проведения испытаний): температура $^{\circ}\text{C}$ ылғалдығы (влажность) %	 KZ.H.00.0264	РГКП "Костанайский областной центр санитарно-эпидемиологической экспертизы" Комитета государственного санитарно-эпидемиологического надзора Министерства здравоохранения Республики Казахстан Костанайская область, 110000, г. Костанай, пр. Аль-Фараби, 113, тел. (8 714 2) 54-57-13, 54-91-44 Протокол испытаний от "26" 10 2011 ж. (г.) ч.л. Кайлбаева Ж.Ш. п. Кушмурун ул. Комсомольская, 17 Вода из озера 21.10.11г. 21.10.11г. - 1,5л Сан Правила Утв. пр. МЗ РК № 554 от 28.07.10.г 21.10.11г. 26.10.11г. по заявлению, с целью научно-исслед-ой работы 21,5 44
---	---	--

1-сурет. Қостанай облыстық санитарлық-эпидемиологиялық сараптамасы

Осы көл суы құрамынан анықталған сульфаттар мен хлор шамасы.

Көл суының сульфаттар шамасы 2011 жылғы нәтижесі бойынша 1275 мг/дм^3 тең болды, бұл НҚ нормасынан 2,5 есе көп. Ал 2013 жылғы сынақ нәтижесі бойынша сульфат 3200 мг/дм^3 болды. Бұл НҚ нормасынан 6,5 есе көп. НҚ бойынша нормасы 500 мг/дм^3 . Хлор шамасының химиялық формуласы: $\text{X} = 0,04 + (\text{V} \cdot 0,00217) \cdot 10$. Қалдық хлор зерттеу барысында көл суының құрамында хлордың мәні 2011-2013 ж. 0,0 тең болса, НҚ шамасы бойынша хлор шамасы аз болса да бар.

Көл суынан табылған алюминийдің балық тіршілігін жойылуына зиянды әсерін анықталды. Судағы организмдерге алюминийдің өте токсикалық түрі $\text{Al}(\text{OH})_3$ рН шамасы 5,0-5,5 болған. Алюминий гидроксиді мөлшері пайда болып, олардың шабақтардың беті мен желбезкеге тұнуынан балықтар мен шабақтардың қырылуы себебі ашылды (О.К. Ланге, 1960).

Құсмұрын көл суынан алюминийдің барысында оның нақты НҚ шамасы $0,5 \text{ мг/дм}^3$, ал 2011-2013 ж. нақты мәні $0,02 \text{ мг/дм}^3$ тең болды. НҚ шамасының нақты мәнінен 25 есе артық. Приоретті ауыр металл кадмийге токсикологиялық және биохимиялық сипаттама. Судағы кадмий балықтың денесіне оның мембранасы арқылы өтеді. Кадмий балық тіршілігіне өте қажетті элементтерге жатпайды. Бірақ, балықтың метаболизм-мен температураның төмендеуі сіңірімен кадмийдің зат алмасуға байланысынан кадмий жасушада ішінде жөп таралды. Бұл металлдың өте көп мөлшері цитоплазмада кездеседі. Кадмий балықтың омыртқалардың артқы бөліктерінің сынуына әсер етеді. СЭС-тің нәтижесі бойынша 2011-2013 жж. кадмийдің нақты мәні $0,0002 \text{ мг/дм}^3$. НҚ бойынша нормасы $0,001 \text{ мг/дм}^3$ тең болды. Бұл нормадан 5 есе көп.

Судың биохимиялық ластану дәрежесін анықтау.

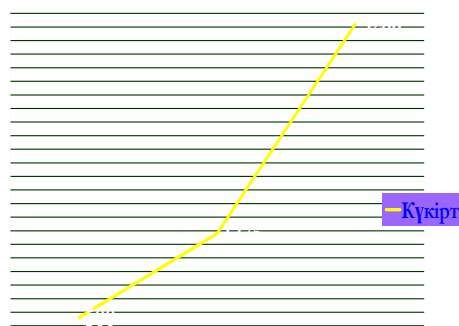
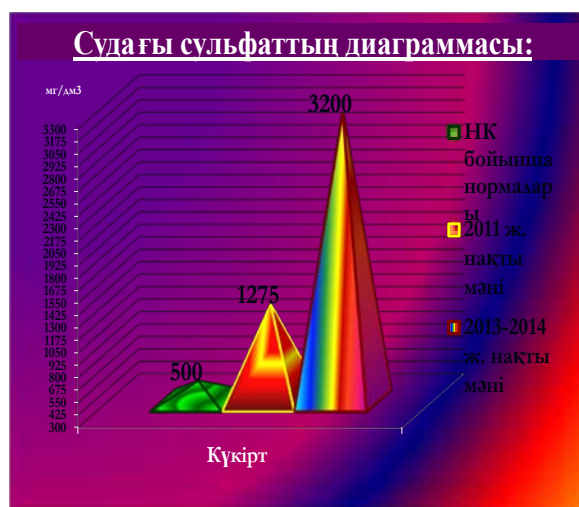
Оттекке биологиялық қажеттілік (ОБК) – сынау инкубациясының белгілі уақыт ішінде (2,5,20,120) органикалық заттектердің (нитрификация процесін кіргізбегенде) биохимиялық тотығу (ыдырау) процестеріне пайдаланылған оттектің мөлшері $\text{мг O}_2/\text{л суға}$ (ОБК₅- 5 тәулік, ОБК₂₀-20 тәулік ішінде) (А.Ж. Ақбасова, Г.Ә. Саинова).

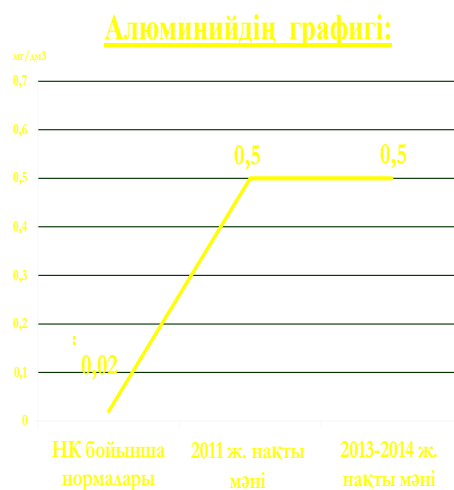
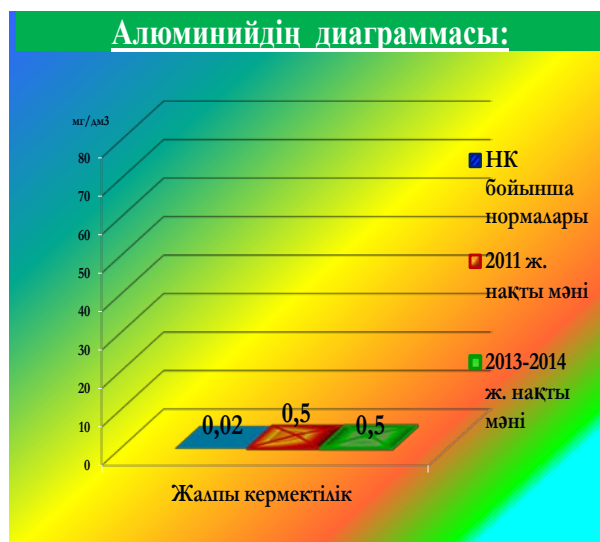
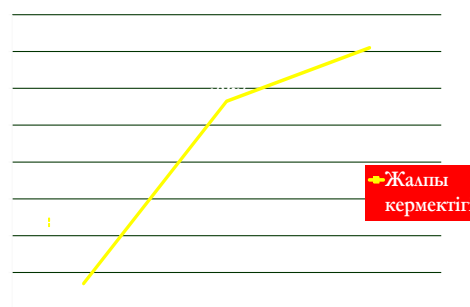
Біздің сараптама нәтижесі бойынша ОБК₅ НҚ нормасы бойынша шамасы 6 мг/дм^3 тең. 2011-2013 жж. нәтиже бойынша нақты мәні $17,9 \text{ мг/дм}^3$. Бұл нормадан 12 есе көп.

Оттекке химиялық қажеттілік (ОХҚ) – судағы барлық тотықсыздандырғыштар-ды тотықтыруға қажетті, яғни тотықтырғыштың жұмсалған мөлшеріне эквивалентті, оттектің мөлшері (бихроматты әдіспен анықталады), $\text{мг O}_2/\text{л суға}$. 2011-2013 жылғы нәтиже бойыншы ОХҚ мәні нақты шамасы $32,3 \text{ мг/дм}^3$ тең. НҚ бойынша шамасы 3 мг/дм^3 тең болып, шамадан 10 есе көп болған.

Су қорғау белдемі заңдылығының сақталмауын зерттеу.

Қазақстанның су қорғау кодексі бойынша су объектілерін экологиялық талаптарға сәйкестендіріп ұстау үшін, жер бетіндегі суларды ластанудан, былғанудан және азаюдан сақтап қалу мақсатында, сонымен қатар жануарлар мен өсімдіктер әлемінің тіршілік ететін ортасын сақтау үшін су қорғау белдемі белгіленеді. Су қорғау белдемі деп арнайы пайдалану мен табиғи ресурстарды қорғау және басқа да шаруашылық іс-әрекеттерді жүргізу тәртібі белгіленген акваторияға жанасқан жерді жатқызады. Көлдердің акваториясына қарай белгіленетін аумақтың көлемі: 2 км^2 300м, одан жоғарыларға 5 00м. Суқорғау белдеміндегі табиғи ресурстарды қорғауды, су көлемі мен сапасын ұстап тұруды және де басқа шектелген шаруашылық іс-әрекеттерін қадағалауды жүзуге асыратын мемлекеттік мекемелер жүйесі. Көл, өзен, бұлақтардың айналасында белгіленген қорғаныс алқабында тыйым салынады: улы химиялық заттектердің әртүрлі өндірістердің қалдықтарын сақтайтын қоймаларды орналастыруға (М.С. Панин, 2011).

2-сурет. Судағы сульфаттың, кермектіктің және алюминийдің анықталуы

4. Қорытынды.

2 жылғы зертеу нәтижесінде көлдің кермектігі қалыпты шамадан 8 есе өскен. Көл суының сульфаттылығы қалыпты шамадан 6 еседен жоғары көтерілген, күкірт көбейіп балықты жойған. Көл суының оттекке биологиялық қажеттілігі 5-тәуліктегі шамасы 3-есеге өсіп, бұдан судағы оттегі азайған. Көл суының оттекке химиялық қажеттілігі 1,3 есеге жоғарылған, осыдан реакцияға оттегі көп жұмсалған. Көл суындағы алюминий шамасы 25 есеге асқан, бұдан балықтың тыныс алу желбезегі жойылып, қырылған. Көл суынан кадмийдің анықталуы - шабақтардың, балықтардың, сүйектері, қанататтары сынып жойылған.

Көмір карьерінен шыққан улы заттардың көлдегі тіршілікті жойып, тұнбалардың көл табанын таяздатып, өл қысқарып, құрып бара жатыр. Көл тағдырын құтқару үшін суға шлюздер, су тазарту биохимиялық қондырғылар орнатып, карьер жанына плиталы бөген салу керек, көл суын жаңа технологиялық әдістермен тазартып, қайта пайдалану керек.

Әдебиет тізімі

Қостанай таңы газеті. – №25. – 2007. – 3 б.

Ақбасова А.Ж., Саинова Г.Ә. Экология: жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы. – Алматы: «Бастау», 2003. – 13, 44, 63, 112 б.

Панин М.С. Экотоксикология. – Алматы: «Раритер», 2008, 2011. – 107 с. – С. 40.

Ланге О.К. Подземные воды. – Москва, 1960. – 110 с.

УДК 58.02

ПИРАМИДАЛЬДЫ ТЕРЕКТІ ҚАЛЕМШЕМЕН СТИМУЛЯТОР ӘСЕРІМЕН КӨБЕЙТУ

Уразымбетова Б.Б.,
ҚМПИ доценті, Қостанай қаласы
Шағатаева Д.Н.,
ҚМПИ 4 курс студенті,
Қостанай қаласы, Қазақстан

Аннотация

Зерттеудің негізі Қостанай облысының территориясын көгалдандыру үшін пирамидалды теректің қалемшесін өсіруде стимуляторды қолдану

Аннотация

Исследования заключаются в обосновании применения стимуляторов при выращивании черенков пирамидального тополя для озеленения территорий Костанайской области.

Abstract

Researches consists in the ground of application of stimulators at growing handles of pyramidal poplar for planting territories Kostanay region.

Түйінді сөздер: пирамидалды терек, қалемше, стимулятор, экологиялық жағдай, көгалдандыру

Ключевые слова: пирамидальный тополь, черенки, стимулятор, экологическая ситуация, озеленение.

Key words: pyramidal poplar, handles, stimulator, ecological situation, planting of greenery.

1. Кіріспе.

Қазіргі нарық кезінде көшетті сатып алуға қаражатты қажет етпейді және Н.Ә. Назарбаевтың «Жасыл ел» бағдарламасында Қазақстан территориясын көгалдандыруда тез өсетін және өте сәнді өсімдік күміс тәрізді терек қаражатты қазіргі заманда қажет етпейді.

Вегетативтік көбеюі, талломның, тамырдың, сабақтың бөліктері арқылы жүзеге асырылады. Ол өсімдіктердің регенерацияға қабілеттілігіне, яғни өсімдіктің бір бөлігінен тұтас организмнің пайда болуына негізделген.

Жабық тұқымды өсімдіктерге вегетативтік көбею тамырдың, сабақтың, жапырақтың бөліктерімен және бүршіктері арқылы жүзеге асады. Сонымен бірге өсімдіктер тамырсабақтары, түйнектері, баданалары секілді сабақтың өзгерген түрлері арқылы да вегетативтік жолмен көбейе алады. Ауыл шаруашылығы практикасында көкөніс, жеміс-жидек және сәндік ретінде өсірілетін өсімдіктерді қолдан көбейтудің әр түрлі тәсілдері жетілдіріліген. Ол үшін көп жағдайда өсімдіктердің мынадай бөліктерін пайдаланады: түйнектерін (картоп, бабат, георгиндер); тамырсабақтарын (құрқашаша – ирис, флокс); мұртшаларын (бүлдірген, земляника); баданаларын (пиязқызғалдақ – тюльпан); тамырдың атпасын (таңқурай – малина, шис – вишня). Көптеген мәдени жағдайда өсірілетін өсімдіктер қалемшелерімен, сұлатпа (иілген) бұтақтарымен, сонымен бірге телу арқылы да көбейеді (Б.Б. Оразымбетова, А.С. Кожмухаметова, 2013).

Қалемшелер арқылы көбею. Қалемше деп аналық өсімдіктен кесіп алынған сабақтың, тамырдың, жапырақтың бір бөлігін айтады.

2. Материалдар және әдістемелер.

Өсімдіктерді сабақ кесіндісінен көктемде де, жазда да қолдан көбейтуге болады. Осыған сәйкес оларды көктемдік кесінді және жаздық кесінді деп екіге бөлінеді. Аттарына сай көктемдік кесінді тек көктемде ғана әлі бүршігі оянбаған кезде өсіріледі. Өсірілетін кесінді-

нің бұл түрін көбінесе күзде, өсімдік жапырақтарын әбден түсіріп, тыныштық дәуірге көшкеннен кейін немесе ерте көктемде, күнібұрын дайындап қояды. Бұл кезде ұзындығы – 40-50 см келетін 1-3 жасар бұтақты таңдай отырып, өсімдіктен кесіп алады да, оларды баулап, ұшын төмен қаратып, салқын жерге ортан белінен көлбетіп, құммен көміп тастайды. Бұлардың ішінде көбінесе бір жылдық бұтақтардан алынған кесінділер құнды келеді: мұндағы камбий қабатының клеткалары тез бөлініп, тез көбееді де, жақсы өседі. Жаздық кесінділер күнібұрын даярланбайды: өсіп тұрған өсімдіктердің жапырақтары бар кесіндісін сол күйінде таза құм салынған жәшіктерге көлбете шаншиды да, оның бетін әйнекпен жауып қояды. Әйнектің бір шетінен жәшік ішіне ауа үнемі кіріп тұратындай етіп саңылау қалдырады. Бұл кезде жәшік іші өне бойы ылғалды болу керек.

Қалемшені күз айында жинап, погребке сақтайды. Қалемшенің ұзындығы шамамен қалемшенің өсуге мүмкіндігі бар. Қалемшенің ұзындығы шамамен 15-20 см (4-5 см жақсы жетілген бүршігімен болу керек) – ал ұзын қалемшелердің өсу проценті төмен болады. Қалемшелерді отырғызу барысында арақашықтығы 30-40 см, алқатардың арақашықтығы 1 метр болу қажет. 15 жасқа дейін кроналарында күтім жүзеге аспайды, себебі ағаш ассимиляциялық материалынан айырылып қалады, сондықтан жас өскінге міндетті түрде қажет. 15 жастан кейін өсімдікте сабақтардан босатады. Жылына 8-10 рет сабақтарын қырқып тастайды (М.А. Папорков, Н.И. Клиновская, Е.С. Милованова, 1989). Бірінші жылда органикалық, екінші жылда минералдық тыңайтқыш пен қоректендіреді. Сондықтан тез өседі және зиянкестермен ауруы азаяды.

Қостанай облысының климаты барлық Солтүстік Қазақстанның климатына сәйкес ашық теңіздер мен мұхиттардан алшақ орналасуына байланысты континентті және құрғақ болып келеді. Қатал және қарлы қыс, ыстық жаз, орташа жауын мөлшері облыс климатының ерекшеліктерінің бірі.

3. Нәтижелер және талқылау.

Осы климат жағдайларын ескере отырып, пирамидалды теректі қалемшесімен және оған стимулятордың әсерімен 2012-2014 оқу жылдарында Қостанай қаласы №10, 23 орта мектептерінің тәжірибе учаскелерінде эксперимент жасалынды. Эксперимент нәтижесінен пирамидалды теректің Қостанай облысының территориясында жақсы өсетіндігін көрсетті. Алынған деректерді талдай отырып, пирамидалды теректі қалемшесіне стимулятороммен әсер еткенде оның өсуі ұлғайды. Егер бақылау бөлімінде өркен саны 49,5% көрсетсе, ал экспериментальдық бөлімде 84,5% көрсеткіште болды. Бір жылдық қалемшенің биіктігі эксперимент учаскесінде 0,75 м (1 - сурет), екінші жылдығында 1,5 – 2 м (2 - сурет), үшінші жылдығында 3,2 – 4,5 м болса (3- сурет), бақылау бөлімінде өсімдіктің биіктігі бірінші жылы 0,5 м, екінші жылы 1-1,5 м болды. Қорытындылай келе қалемшеге гетереауксинмен әсер ету кезінде жақсы нәтиже алынды.

4. Қорытынды.

Жапырағы жайқалған ағаштан артық ауаны тазартып, қоршаған ортадағы тепеңдікті реттейтін табиғи нәрсе жоқ деуге болады. Жылдан -жылға жер бетінде шөлейттердің ұлғайып, құрғақшылықтың кең етек алуы, ауа райының күрт бұзылуы (табиғи апаттардың орын алуы), сонымен қоршаған табиғи ортаның бұрынғы қалпынан өзгеріп, ластануына тікелей себепші болып отырған қайсыбір құрлықтар аймақтарында сұғанақтық пайдакүнемдікке салынғандар әрекетінен жаһанда ормандардың ареалы мүлдем кеміп, біржолата жойылып бара жатқандығынан екендігі бүгінгі күннің қасіреті деуге де болады.

Сондықтан бес-алты жыл ішінде теректер өсіп -өніп, елді көркейтіп, аймақты әрлендірумен қоса маңайындағы алқапты көк шалғын етері сөзсіз. Әр қала, әр ауыл басына жаңға жайлы ауа райы орнығар еді. Ал уақыт өте, қураған теректерді шаруашылыққа да пайдалануға болары түсінікті. Атап өтетін нәрсе, көгалдандыру шараларын қолға алған шақта, ұлпа шашпайтын аталық теректерді пайдаланған жөн. Оларды көше бойларына, ауылдан шығар жол жиектеріне көбірек отырғызса оңды болар еді.

1 (а) - сурет: Стимулятордың әсерімен бір жылдық қалемше

1 (б) - сурет. Стимуляторсыз өсірілген бір жылдық қалемше

Теректерді тезөсетіндігіне байланысты тұрмыстық мақсатта, арнайы кең алқапқа отырғызып, уақыты келе бірте-бірте пайдалануға болар еді. Ал, теректер бой көтергенге дейін аялай өсірсе олар жылдан -жылға жасыл желекке, ну орманға айналар еді. Теректерді өсіру әдісін бүкіл республика халқы іркілмес ізгі дәстүрге айналдырса, елге деп жасалған аса үлкен игілікті іс болар еді.

Қазіргі нарық кезінде көшетті сатып алуға қаражатты қажет етпейді және Н.Ә. Назарбаевтың «Жасыл ел» бағдарламасында Қазақстан территориясын көгалдандыруда тез өсетін және өте сәнді өсімдік күміс тәрізді терек қаражатты қазіргі заманда қажет етпейді.

Тағы айта кетер жайт, Еуропа кеңістігінде таралған оралымды мынадай қанатты сөз бар. «Кезінде Грекия елі жасыл желекке бленген, гүлденген жер болатын, бірақ қазір онда ешкілердің жебірлігінен жалаңқай тастар ғана қалды». Сондықтан теректердің жанды талшық көшеттері бой көтергенше мал баспайтын жерлерге отырғызған жөн болар еді. Ал, Мадагаскар аралында жаппай аяусыжіюдың салдарынан ағаштардың бестен бірі ғана қалған (Г.И. Редько, 1975).

2 – сурет. Екі жылдық қалемшимен өскен пирамидальды терек

3- сурет. Үш жылдық қалемшимен өскен пирамидальды терек

Олардың барлығы өндірістің қарқынды даму жолындағы қажеттілігін қамтамасыз ету себебінен шабылған. Ол аралда жалпақ дала бойы қалқайған түрде, жетімсіреген күйде қалғаны баобаб ағаштары ғана көрінеді. Ол ағаштардың аман қалу себебі – ол елде олар киелі болып саналады екен. Осыған орай, елімізде өскен теректерді аялап, қастерлейік, ағайын! Туған Отанымызда ақ та, көк те мол болсын! Халық нақылы «бір ағаш кессең, орнына он ағаш отырғыз» дейді. Осы аталы сөздің бойына жан беру үшін әр азамат оны тыңғылықты жүзеге асыруды үлкен адами парызым деп түсінуі қажет деп пайымдаймын.

Әдебиет тізімі

Оразымбетова Б.Б, Кожмухаметова А.С. Сәндік бөлме өсімдіктері. – Қостанай, 2013. – 36-45б.
Папорков М.А., Клиновская Н.И., Милованова Е.С. Учебно-опытная работа на пришкольном участке, 1989. – С. 7-45.

Редько Г.И. Биология и культура тополей. – Ленинград, 1975. – С. 28.

Алау теларнасындағы «Сұхбат» бағдарламасында «Жастарды экологиялық білім беруге тәрбиелеу».

УДК 37(094)

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Баймухамбетова Б.Ш.

Начальник отдела науки,
международных связей и
инновационного развития,
КГПИ, г.Костанай

Аннотация

Мақала гуманитарлы мамандық студенттердің ақпаратты құзырлықтың қалыптасуының өзекті мәселелеріне арналған. Мұнда «ақпаратты құзырлық» мағынасы анықталады, айтылған түсініктің құрылысы беріледі және гуманитарлы мамандық студенттерінің ақпаратты құзырлықтың арту жолы негізінде ашылады.

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме формирования информационной компетентности у студентов гуманитарных специальностей. В ней уточняется понятие «информационная компетентность», дается структура данного понятия и раскрываются основные пути повышения информационной компетентности у студентов гуманитарных специальностей.

Abstract

This article is devoted to the actual problem of information competence formation at students of humanitarian specialties. Article clarifies the notion of "information competence" and gives the structure of the concept and reveals the basic ways to improve information competence of humanitarian specialties' students.

Тірек сөздер: ақпарат, ақпаратты құзырлық, ақпаратты-компьютерлік технологиялар.

Ключевые слова: информация, информационная компетентность, информационно-компьютерные технологии.

Keywords: information, information competence, information and computer technology.

1. Введение.

Происходящие в мире социально-экономические и производственно-технические изменения предъявляют новые требования к подготовке кадров. В условиях информатизации образования необходимо подготовить выпускника педагогического вуза к активному использованию в своей профессиональной деятельности средств компьютерных и телекоммуникационных технологий. В настоящее время уже сложилось направление, в котором информационно-компьютерные технологии (ИКТ) рассматриваются как орудие человеческой деятельности, средство для усиления возможностей человека. Это требует от выпускника педагогического вуза высокого уровня интеллектуального развития, гибкости и оригинальности мышления, умения находить оптимальные варианты решения нестандартных дидактических задач, готовности к творческой деятельности в информационном обществе.

2. Основная часть.

Проблема формирования информационной компетентности у студентов гуманитарных специальностей в процессе вузовской подготовки как ведущий фактор достижения це-

лей обучения требует принципиального осмысления понятия «информационная компетентность».

Так, в исследованиях Зимней И.А. понятие «информационная компетентность» трактуется как:

- сложное индивидуально-психологическое образование на основе интеграции теоретических знаний, практических умений в области инновационных технологий и определённого набора личностных качеств [1].

- новая грамотность, в состав которой входят умения активной самостоятельной обработки информации человеком, принятие принципиально новых решений в непредвиденных ситуациях с использованием технологических средств [2].

Возникновение информации, эволюция ее ценности, нелинейный характер комплексных процессов самоорганизации, протекающих в сверхсложных системах в материальной и интеллектуальной сферах деятельности человека предъявляют требования объединенного системного подхода со стороны естественных и гуманитарных наук и искусств.

Ключевым основанием, объединяющим исследования по проблеме становления и развития компетентности, с нашей точки зрения, является понятие «информация».

В философском энциклопедическом словаре понятие «информация» (от лат. Informatio – ознакомление, разъяснение, представление, понятие) трактуется следующим образом:

- сообщение, осведомление о положении дел, сведения о чём-либо, передаваемые людьми;

- уменьшаемая, снимаемая неопределённость в результате получения сообщений [3].

- сообщение, неразрывно связанное с управлением, сигналы в единстве синтаксических, семантических и прагматических характеристик;

- передача, отражение разнообразия в любых объектах и процессах (неживой и живой природы).

Ученые Ахаян А.А., Кизик О.А. выделяют следующие свойства категории «информационная компетентность»:

- дуализм – наличие объективной (внешней оценки информационной компетентности) и субъективной (внутренней – самооценки своей информационной компетентности индивидуумом) сторон;

- относительность – знания и базы знаний быстро устаревают и их можно рассматривать как новые только в условно-определённом пространственно-временном отрезке;

- структурированность – каждый человек имеет своим особым образом организованные базы знаний;

- селективность – не вся поступающая информация трансформируется в знания, встраиваемые в имеющиеся организованные базы знаний;

- аккумулятивность – знания и базы знаний с течением времени имеют тенденцию к «накоплению» – аккумуляции, становятся шире, глубже, объёмнее;

- самоорганизованность – процесс самопроизвольного возникновения в неравновесных системах новых структур баз знаний.

- «полифункциональность» – наличие разнообразных предметно-специфических баз знаний (семантическая составляющая баз знаний является полифункциональной) [4].

Функциями категории «информационная компетентность» являются:

- познавательная, направленная на систематизацию знаний, на познание и самопознание человеком самого себя;

- коммуникативная функция, носителями которой являются семантическая компонента, «бумажные и электронные» носители информации педагогического программного комплекса;

- адаптивная функция, позволяющая адаптироваться к условиям жизни и деятельности в информационном обществе;

- нормативная функция, проявляющаяся, прежде всего, как система моральных и юридических норм и требований в информационном обществе;

- оценочная (информативная) функция, активизирующая умения ориентироваться в потоках разнообразной информации, выявлять и отбирать известную и новую, оценивать значимую и второстепенную.

- интерактивная, которая формирует активную самостоятельную и творческую работу самого субъекта, ведущую к саморазвитию, самореализации.

Эти функции тесно взаимодействуют между собой, переходят одна в другую и фактически представляют единый процесс, позволяющий видеть взаимосвязь проблем различных учебных дисциплин в целостной системе знаний учащихся [5].

Ведущим основанием нашего исследования является информационный подход (информационный метод познания), т.к. любой объект изучения, процесс, явление, действие имеет свое изоморфное информационное отображение.

В связи с этим в нашем понимании информационная компетентность – это интегративное качество личности, являющееся результатом отражения процессов отбора, усвоения, переработки, трансформации и генерирования информации в особый тип предметно-специфических знаний, позволяющее вырабатывать, принимать, прогнозировать и реализовывать оптимальные решения в различных сферах деятельности.

В структуре категории «информационная компетентность» мы выделяем следующие компоненты:

- *когнитивный*: отражает процессы переработки информации на основе микрокогнитивных актов (анализ поступающей информации, формализация, сравнение, обобщение, синтез с имеющимися базами знаний, разработка вариантов использования информации и прогнозирование последствий реализации решения проблемной ситуации, генерирование и прогнозирование использования новой информации, и взаимодействие её с имеющимися базами знаний, организация хранения и восстановления информации в долгосрочной памяти);

- *ценностно-мотивационный*: заключается в создании условий, которые способствуют вхождению студента в мир ценностей, оказывающих помощь при выборе важных ценностных ориентаций; характеризует степень мотивационных побуждений человека, влияющих на отношение индивидов к работе и к жизни в целом, выделяются четыре доминирующих типа побуждений – к достижениям, принадлежности к группе, обладанию властью, компетентности;

- *техничко-технологический*: отражает понимание принципов работы, возможностей и ограничений технических устройств, предназначенных для автоматизированного поиска и обработки информации; знание различий автоматизированного и автоматического выполнения информационных процессов; умение классифицировать задачи по типам с последующим решением и выбором определённого технического средства в зависимости от его основных характеристик; включает: понимание сущности технологического подхода к реализации деятельности; знание особенностей средств информационных технологий по поиску, переработке и хранению информации, а также выявлению, созданию и прогнозированию возможных технологических этапов по переработке информационных потоков; технологические навыки и умения работы с информационными потоками (в частности, с помощью средств информационных технологий);

- *коммуникативный*: отражает знание, понимание, применение языков (естественных, формальных) и иных видов знаковых систем, технических средств коммуникаций в процессе передачи информации от одного человека к другому с помощью разнообразных форм и способов общения (вербальных, невербальных);

- *рефлексивный*: заключается в осознании собственного уровня саморегуляции личности, при котором жизненная функция самосознания заключается в самоуправлении поведением личности, а также в расширении самосознания, самореализации.

Исходя из анализа научной литературы по данной проблеме, мы выделяем три уровня сформированности информационной компетентности у студентов:

Низкий уровень – характеризуется отрицательным отношением ко всем элементам информатизации: отсутствием навыков овладения методами и приемами информационных технологий; неумением корректировать свою деятельность; отсутствием потребности в самоконтроле и в самообразовании, слабой познавательной активностью, отсутствием положительной направленности на овладение информационными технологиями.

Средний уровень – характеризуется стремлением в совершенстве овладеть методами и приемами информационных технологий, потребностью в самоконтроле и в самообразовании, средней познавательной активностью, но недостаточной результативностью внедрения информационных технологий в свою учебную и повседневную деятельность.

Высокий уровень – характеризуется глубоким освоением информационными технологиями, умением быстро корректировать свою деятельность, устойчивой потребностью в самоконтроле и самообразовании, высокой познавательной активностью, высокой продуктивностью применения информационных технологий в учебном процессе.

3. Заключение.

Уточнение категории «информационная компетентность» позволяет разработать пути повышения информационной компетентности у студентов гуманитарных специальностей:

1. Построение целостной и насыщенной подготовки студентов, обеспечивающей формирование «информационной компетентности», на основе личностно-ориентированного подхода, что требует перехода от репродуктивной учебной деятельности к поисково-творческой и предусматривает планомерное возрастание инициативной роли обучающихся, превращение средств информационных технологий в инструмент познания и профессионально-творческой деятельности.

2. В учебном процессе использовать в качестве методико-технологического инструмента информационные технологии, (решение информационных задач, интерактивный диалог, творческие проекты на основе мультимедийных и телекоммуникационных технологий).

3. Доступно и эффективно использовать ТСО (технические средства обучения) в учебном процессе, с учетом уровня подготовленности студентов, их жизненного опыта и возраста.

4. Ввести дополнительные спецкурсы по повышению уровня информационной культуры и соответственно совершенствования профессиональной подготовки студентов гуманитарных специальностей, это позволит повысить мотивацию к обучению, ответственность, уровень рефлексии и творческой самореализации, а также сформировать коммуникативные навыки и межкультурную компетенцию.

Список литературы

Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая (<http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>).

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. Кадров / под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2001. – 272 с.

Философский словарь: [Текст] / под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1975. – 496 с.

Ахаян А.А., Кизик О.А. Зарубежный опыт развития информационной компетентности учащихся // Электронный научно-педагогический журнал «Emissia. Offline». – 2007. – декабрь.

Бордовский, Г.А. Информационные технологии в системе непрерывного педагогического образования (Проблемы методологии и теории) [Текст] Монография / Г.А. Бордовский, Т.А. Борошенко, В. А. Извозчиков. – СПб.: Образование, 1996. – 222 с.

УДК 78.03/09

КОМПОЗИТОРСКАЯ ШКОЛА КАЗАХСТАНА (к 75-летию Союза композиторов)

Белозёр Л.П.

*кандидат педагогических наук,
доцент кафедры искусств КГПИ
г. Костанай, Казахстан*

Аннотация

Мақала Қазақстан композиторлар Одғының мерейтойына арналады. XX-XXI ғасырлар межесінде қазақ композиторлар мектебінің тарихи қалыптасуы мен дамуы және жетістіктері қарастырылады.

Аннотация

Статья посвящена юбилею Союза композиторов Казахстана. Рассматривается история становления и развития казахской композиторской школы и достижения на рубеже XX-XXI веков.

Abstract

This article is devoted to the anniversary of the Union of composers' of Kazakhstan. Discussed the history of formation and development of the Kazakh composer school and the achievements at the turn of XX-XXI centuries.

Түйінді сөздер: қазақ академиялық музыкасы, даму тарихы, қазіргі композиторлар.

Ключевые слова: казахская академическая музыка, история развития, современные композиторы.

Key words: the Kazakh academic music, the history of development, modern composers.

1. Введение.

В 1939 году в Казахстане был создан Союз композиторов, который в 2014 году отмечает свой 75-летний юбилей. У истоков Союза композиторов стояли Е. Брусиловский, А. Жубанов, Л. Хамиди, М. Тулебаев, Б. Ерзакович, В. Великанов, Б. Байкадамов.

Основоположник казахской профессиональной композиторской школы письменной традиции композитор Евгений Григорьевич Брусиловский был первым председателем СК. На протяжении последующего времени Союз композиторов возглавляли Муқан Тулебаев, Газиза Жубанова, Еркеғали Рахмадиев, Базарбай Жуманиязов, Серик Еркимбеков. С 2007 года председателем Союза композиторов Казахстана является Балнур Балгабековна Кыдырбек, ведущий казахстанский композитор, лауреат премии имени Александра – Серебряная медаль (1987), лауреат конкурсов «Астана – Байтерек» (2004, 2007), стипендиат Президента Республики Казахстан (1996, 1999), кандидат филологических наук, первый отечественный композитор, начавшая писать музыку в жанре духового оркестра. Ею создано более 600 музыкальных произведений [Черненко, 2009].

2. Материалы и методы.

На формирование композиторской школы Казахстана в большой степени повлияло традиционное наследие великих народных композиторов-күйши и певцов.

Специфика казахского фольклора, важнейшие черты национального музыкального стиля рассматривались в трудах А.В. Затаевича, А. К. Жубанова. Свой вклад в изучение казахской музыки внесли музыковеды Казахстана П. В. Аравин, Б. Г. Ерзакович, В. П. Дернова, С. Ш. Аязбекова, А. Ж. Досаева, Б. Т. Аманжолов, У. Р. Джумакова, С. А. Кузембаева, и др.

Для развития казахской академической музыки большое значение имел опыт русской музыкальной культуры, так как Россия уже освоила традиции западноевропейской музыки, её формы и жанры.

Начиная с 1933 года, в Казахстан приезжает большая группа русских музыкантов и композиторов: С. Шавельский, И. Коцик, Д. Мацуцин, К. Ланге, А. Поливанов, В. Орлов, а несколько позже – В. Великанов, М. Иванов-Сокольский, дирижёры Г. Столяров, В. Пирадов, Л. Шаргородский, педагоги-вокалисты А. Курганов, Н. Самышина, хормейстеры Б. Лебедев, А. Преображенский, Е. Виноградова, А. Молодов, музыковеды П. Аравин, В. Дернава, Л. Гончарова и многие другие.

Становление академической казахской музыки шло по двум линиям:

1. Представители русской музыкальной культуры, работавшие в Казахстане, были вооружены знанием европейской композиторской техники, но слабо знали традиционную казахскую культуру. Русские композиторы собирали и изучали казахский народный фольклор и писали фортепианные произведения на казахские темы.

2. Казахские композиторы поставили перед собой задачу создания на европейской основе нового национального варианта музыкального языка, который имел бы многоголосную гармоническую основу и способы развития, свойственные европейским жанрам. Поэтому они активно осваивали европейскую систему мышления.

До революции в устном бытовом музицировании казахов сформировалось искусство, по своей значимости аналогичное европейской профессиональной музыке нескольких веков. В 20-30-е годы, наряду с народными композиторами-импровизаторами устной традиции, стали сочинять композиторы письменной традиции. Анши (создатели и исполнители песен) и кюйши (создатели и исполнители кюев) не знали нот. Композиторское творчество европейской традиции стало разделять функции сочинения и исполнения [Джумакова, 2003, с. 43].

Единая система музыкального образования во всех республиках бывшего Советского Союза включала в себя изучение русской и зарубежной музыки. Казахским музыкантам предстояло овладеть богатствами мировой музыкальной культуры и "секретами" профессиональной техники.

Освоение музыкального языка европейского типа стало для казахских композиторов резким уходом от традиционного способа музыкального мышления. Новый музыкальный язык предстояло освоить не только музыкантам, но и широкому слушателю. «Мы подчас упрощаем проблему, полагая, что главная задача ранних этапов становления культуры – освоение новой, многоголосной системы. Да, создание новых, нетрадиционных жанров стало важнейшим делом с первых же послереволюционных лет. Но нельзя забывать, что вначале нужно было преодолеть труднейший психологический барьер: научиться воспринимать эту новую систему, то есть постичь иную, многоголосную традицию эстетически, а уж затем – пробовать свои силы в творчестве» [Янов-Яновская, 1985, с. 17].

Переход к многоголосию европейского типа был новаторским явлением для казахской музыкальной культуры. Казахские композиторы стали создавать национальные произведения для европейских инструментов в "европейских" формах.

Композиторское творчество европейской традиции привнесло в современную казахскую культуру новые исполнительские традиции (на европейских инструментах).

В истории европейской музыки уже не раз происходили крутые смены стилистических норм: рождение полифонии, освоение темперированного строя, переход к гомофонно-гармоническому мышлению и др. Но композиторы не отбрасывали достижения предшественников, а осваивали их и развивали дальше [Нестьев, 1982, с. 26].

Поиски новых выразительных средств в казахской академической музыке повлияли и на процесс развития национально-самобытных жанров. Для казахских композиторов творческий процесс был вдвойне сложен, так как они ориентировались одновременно на два вида творчества – на национальный фольклор и европейское музыкальное искусство.

Композиторам приходилось соединять две различных художественных системы.

Композиторы, строившие новую культуру, занимались многими вопросами: собирали и изучали музыкальный фольклор, руководили хоровыми и оркестровыми коллективами, занимались с певцами, вышедшими из художественной самодеятельности. Для приобщения слушателей к профессиональной музыке композиторы на этом этапе отдавали предпочтение обработкам народной музыки.

Казахский национальный колорит стал звучать в музыке русских композиторов, долгое время работавших в Казахстане. Заметный след в казахстанской музыке оставил В.В. Великанов – выпускник Ленинградской консерватории по классу профессора И. Миклашевского. В его Сборник полифонических обработок для фортепиано вошли такие казахские песни, как «Елимай», «Жар-жар», «Ак-Айша», «Карагоз», «Камажай» и др.

Особенно плодотворной была творческая деятельность Е. Г. Брусиловского – одного из основоположников оперной, симфонической и камерной музыки Казахстана.

Е. Брусиловский стремился к постижению стилистических закономерностей казахской народной музыки. Его музыка передаёт специфические способы художественного мироощущения народа, национальный тип музыкального мышления. Композитором написаны переложения и обработки для фортепиано, большое количество оригинальных сочинений: Фортепианный концерт, Токката, Экспромт, Юмореска, несколько сборников хореографических танцев и пьес для детей.

В советские годы в Казахстане начинает формироваться музыкальная инфраструктура европейского типа. В 1935 году в Казахстане открыли первую Казахскую государственную филармонию. В 30-40-е годы организованы музыкальные коллективы (хоровая капелла, симфонический оркестр и др.), открылся оперный театр. В культуре казахского народа появились новые виды бытования музыки: концерты, музыкальные радиопрограммы, в рамках которых исполняются европейские и русские классические произведения.

До октябрьской революции академическая музыка (в том числе – фортепианная) в Казахстане отсутствовала. Формирование профессиональной композиторской школы заложило фундамент для развития академической музыки.

Развитие музыкального и театрального искусства продолжалось и в годы Великой Отечественной войны. В 1944 году в Казахстане была открыта Консерватория.

На фоне подъёма музыкального искусства Казахстана в послевоенное десятилетие происходит дальнейшее развитие академических жанров. Казахские композиторы и исполнители создают обработки и переложения народных кюев для различных инструментов, в том числе и для фортепиано. При переложении мелодий для фортепиано самобытный строй народной музыки требуют от композиторов особого подхода. Поэтому композиторы применяют звучания, которые напоминают звучание национальных инструментов: домбры, кобыза, сыбызгы. Происходит синтез: на европейском инструменте претворяется звучание национального инструментального фольклора.

Развитие казахской композиторской школы XX-го века музыковеды Казахстана условно делят на этапы.

Джумакова У. Р. в исследовании творчества композиторов Казахстана 1920-1980-х годов представляет этапы развития в виде сменяющих друг друга поколений [Джумакова, 2003, с. 54].

Досаева А. Ж. в изучении фортепианной музыки 1920-1980-х годов применяла диалектический подход и частично исключала чёткую хронологию смены периодов. В то же время учитывается общепринятая в музыковедении идея трёхфазовости: ранний, второй этап и этап зрелости.

3. Результаты.

В нашем исследовании применяется подход к академической музыке Казахстана как целостному явлению музыкальной культуры. Поэтому анализ развития опирается на перио-

дизацию Досаевой А. Ж. и Джумаковой У. Р. и дополняется творчеством композиторов рубежа XX - XXI вв.

1. 1920-1930 годы – фольклорный этап. Собираение и изучение казахских народных песен и кюев и их первые обработки.

2. 1940-1950-е годы. Формируется композиторская школа, в которую вошло первое поколение профессиональных композиторов – А. Жубанов, Е. Брусиловский, Л. Хамиди, М. Тулебаев, В. Великанов, Б. Байкадамов.

3. 1960-1970-е годы. Казахская академическая музыка пополняется произведениями европейских жанров (программные пьесы, сонаты, концерты, поэмы и др.), которые сочиняют композиторы второго поколения: С. Мухамеджанов, Н. Мендығалиев, Г. Жубанова, Е. Рахмадиев и молодые по отношению к ним композиторы М. Сағатов, Н. Тлендиев, Б. Джуманиязов, К. Кумысбеков, и др. В это время ряды композиторов Казахстана пополнились талантливыми композиторами других национальностей: К. Кужамьяров, первый уйгурский композитор; первый дунганский композитор Б. Баяхунов; русский композитор – А. Бычков. Всё это способствовало расширению стилистических границ музыкального искусства Казахстана.

4. 1980-е годы. В музыке композиторов Казахстана утверждаются стилистические тенденции XX века (неоклассицизм, неоромантизм, полистилистика и т. д.), которые проявляются в творчестве третьего поколения композиторов – Т. Кажғалиева, Ж. Дастенова, А. Исаковой, А. Серкебаева, В. Новикова, С. Кибировой, Б. Аманжолова, К. Дуйсекеева, Т. Мухамеджанова, Б. Дальденбаева и др.

5. 1990-е годы. В творческую жизнь входит четвёртое поколение композиторов – С. Абдинуров, А. Абдинуров, М. Иржанова, Т. Тлеухан, А. Райымкулова и др., которые, освоив европейский опыт и, получив прочное академическое образование, в своей музыке обращаются к национальным истокам.

Постепенно в казахской фортепианной музыке, наряду с непосредственным претворением фольклорных элементов, стали звучать темы и целые произведения, в которых не было прямых связей с народным фольклором. В этих произведениях применяются "универсальные" музыкальные средства выразительности, которые есть и в музыке других народов. Национальный характер передаётся в таких произведениях опосредованно. Композиторы сочиняют произведения, которые отличаются оригинальностью тематизма, национальными ритмами.

4. Выводы.

В процессе становления академической музыки Казахстана жизнь выдвинула задачу многогранного отражения современных образов. Новое содержание вызвало к жизни новые формы его выражения. Таким образом, изменение образного содержания обусловило изменения музыкального языка казахской академической музыки и появление новых для казахской культуры жанров: сонаты, концерта, фуги, инвенции и др.

Казахская национальная консерватория им. Курмангазы регулярно проводит творческие фестивали с исполнением произведений современных отечественных и зарубежных композиторов. Слушатели знакомятся с музыкой известных композиторов Казахстана, в числе которых Серик и Алиби Абдинуровы, Владимир Новиков, Бахтияр Аманжол, Бейбит Дальденбаев, Балнур Кыдырбек и др.

В 2014 году к 75-летию Союза композиторов в разных городах Казахстана был проведен целый ряд концертов, на которых исполнялась современная казахская академическая музыка. Осенью 2014 года был проведен международный фестиваль современной казахской музыки «Көк байрағым, желбіре!», который проходил с 1 по 4 октября в Актобе. На фестиваль приехали более пятидесяти композиторов из Казахстана, России и Азербайджана. В числе композиторов из Астаны были: заслуженный деятель РК, заведующий кафедрой «Композиции и оперно-симфонического дирижирования» С. Еркимбеков, популярные казахские братья-композиторы С. Абдинуров и А. Абдинуров, а также композиторы из других регионов.

О значении академической музыки для культуры страны говорит в своём интервью председатель Союза композиторов Казахстана Балнур Кыдырбек: «Если цивилизованный человек увидит себе подобного в такой же одежде, как и он сам, он быстрее найдет с ним общий язык, нежели с существом в папуасовских перьях. Соответственно музыка, одетая в классическую форму, но имеющая глубоко национальное содержание, – это тот самый магистральный путь, который способен вывести Казахстан в число тех самых пятидесяти стран. Почему именно музыка? Да потому что, в отличие от слова, музыка интернациональна, она понятна всем поверх языковых барьеров» [Арцишевский, 2011].

За прошедшие 20 лет Независимости Казахстана, несмотря на трудный переходный период после развала Советского Союза, талантливые композиторы Казахстана сочинили много произведений академических жанров, которые исполняются не только в Казахстане, но и в странах ближнего и дальнего зарубежья.

Список литературы

Черненко А. Эта музыка будет вечной / Алматинская областная общественно-политическая газета «Огни Алатау». 27 апреля 2009 г.

Джумакова, У.Р. Творчество композиторов Казахстана 1920-1980-х годов. Проблемы истории, смысла и ценности / У.Р. Джумакова – Астана: Фолиант, 2003. – 232 с.

Янов-Яновская, Н. Национальные традиции в контексте музыкальной культуры СССР / Н. Янов-Яновская // Советская музыка. – 1985. №8. – с.17.

Нестьев, И.В. Аспекты музыкального новаторства / И.В. Нестьев // Проблемы традиций и новаторства в современной музыке. – М.: Советский композитор, 1982. – 232 с.

Арцишевский А. Симфония эпохи перемен. – 16.04. 2011 / Режим доступа: [http:// old.camonitor.com/archives/248](http://old.camonitor.com/archives/248).

УДК 53

«ДИНАМИКА НЕІЗДЕРІ ЖӘНЕ САҚТАЛУ ЗАҢДАРЫ» ТАРАУЛАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Жандарбекова А.М.,
специалист отдела науки,
международных связей и
инновационного развития КГПИ

Аннотация

Мақалада «Физика және астрономия» курсы бойынша білім берудің мемлекеттік стандартында оқушыларды ғылыми таным әдістерімен қаруландыруға ерекше мән берілгендігі қарастырылған. «Динамика негіздері» тарауындағы маңызды мәселе – «динамика» ұғымдарын қалыптастыру; оқушыларды Ньютон заңдарымен таныстыру; оларға бұл заңдардың қолданылу шекарасы туралы алғашқы мағлұмат беріледі.

Аннотация

В данной статье рассматривается курс «Физики и астрономии» как способ образования у учеников научного способа познания. Дается определение такого важного раздела динамики как «Основа динамики». Автор знакомит читателей с законами Ньютона и дает сведения о применении этих законов на практике.

Abstract

The course of "Physics and astronomy" as method of education for the students of scientific method of cognition is examined in this article. Determination

of such important division of dynamics as "Basis of dynamics" is given. An author acquaints readers with the Newton's laws, and gives information about application of these laws in practice.

Тірек сөздер: динамика, Ньютон заңдары, инерция, күш.

Ключевые слова: динамика, законы Ньютона, инерция, сила.

Keywords: dynamics, Newton's laws, inertia, force.

1. Кіріспе.

XX-ғасырдың соңындағы қоғамда болған өзгеріс жалпы білім беру жүйесінде де күрделі серпілістер әкелді. Мемлекетіміздің дүниежүзілік білім беру кеңістігіне шығуы, Қазақстанда осы кезеңге дейінгі қалыптасқан тарихи жағдайларға, жинақталған құндылықтарға және қоғамның түбірімен өзгеруіне байланысты қазіргі уақытта мектепте физикадан және астрономия курсын оқытудың кейбір әдістемелік білім жүйесінің маңызы артуда.

Білім беру мен тәрбиелеудің негізгі мақсаты жаңаша көзқарас алды. Мектеп еліміздің интеллектуальды потенциалын арттырып қана қоймай, сонымен қатар ол әрбір оқушыдан еркін, шығармашылықпен ойлайтын, бейімділігін дамытып, келешекте өмірден өз орнын таба алатын жеке тұлға дайындай алуы қажет болып отыр. Осыған байланысты соңғы жылдары педагогика саласындағы зерттеулер білім беру мазмұнын гуманизациялауда, оқытудың тәрбиелік ролін көтеруде, оқуға қызығушылығын арттыруда дәлелдемелерге негіздеуге бағытталған. Қазіргі қоғамға әлеуметтік жағынан бейімделу үшін адам баласына тек білім ғана емес, оны күнделікті өмірде, практикада шығармашылықпен қолдана білуі қажет.

Қазақстанның тәуелсіздік алып бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне енуі өз кезегінде шетел тілді немесе бақа тілді авторлардың жаңа оқулықтарын пайдалануға әкелді. Осы кезге дейінгі жүктеген зерттеулер мен талдаулар мектеп оқулықтарының теориялық сипаты қосымша зерттеуді қажет ететіндігін көрсетуде. Тарихи жағдайларға және қоғамдағы құндылықтардың өзгеруіне және қазіргі білім беру технологиясының дамуына байланысты мектеп оқулығын дайындаудың аспектісі толық зерттелмегендіктен физикалық білім беру мазмұнының өзгерту қажет болды. Еліміздегі мектеп оқулықтарының мәселесін саралап, зерттеп, жүйелей отырып және оқулықтарды дайындау тәжірибелерін таразылай келе жаңа буын оқулықтарын дайындаудың тоқырау кезеңінде тұрғандығын көруге болады. Бұл тоқырау мәселесі оқулық дайындаудағы ғылыми – әдістемелік және теориялық базаның әлсіздігінен және өзіміздің отандық оқулықтарды дайындау тәжірибеміздің жоқтығынан. Өткенді ескермей қазіргі қоғамның дамуы мүмкін емес. Қазіргі қоғамның дамуы өткен қоғамның жақсы жақтарын өмірде пайдалануымыздың нәтижесі десе де болады. Ал педагогика ғылымы оқу құралдарын, мектеп оқулықтарын жасауда осы ғасырлар бойы алған білімімізді жинақтайды. Осы жағдайларды ескере отырып соңғы жылдары педагогика саласындағы зерттеулер білім беру мазмұнын гуманизациялау, оқытудың тәрбиелік ролін көтеру, оқуға қызығушылығын арттыруда жаңаша көзқарастағы оқыту әдістерін немесе соның кейбір элементтерін сабақ беру процесі кезінде қолдануға бағыттап жүргізілуде.

Қазіргі тәуелсіз Қазақстанда орта мектепте білім беру үлкен өзгерістерге ұшырады. Оқу процесінің демократияландыруына сәйкес бірыңғай орта мектеп жойылып, жалпы білім беретін орта мектептер, гимназия, лицей және тереңдетіп оқытылатын мектептер пайда бола бастады. Мектептерде бірыңғай бағдарлама, бірыңғай оқулықтар болмағандықтан мұғалім өзіне қажетті бағдарламамен жұмыс жасайтын дәрежеге жетті. Қазіргі оқу жүйесінде мұғалім әрбір оқушыны жеке тұлға ретінде бағалағандықтан, мұғалім білімнің нақты көзі емес, оның ұйымдастырушысы болып табылады. Оқыту процесі бір жақты жүрмеу үшін оқу әдістерін белсенді түрлендіріп жүргізіп отыру керек және оны белсенді жүргізу үшін «жақсы оқулықтар» керек. Яғни осыдан келіп білім беру жүйесін жетілдірудің бір жолы ретінде негізгі мектепте физикадан оқу – әдістемелік кешенін жасаудың дидактикалық негіздері қарастырылып отыр.

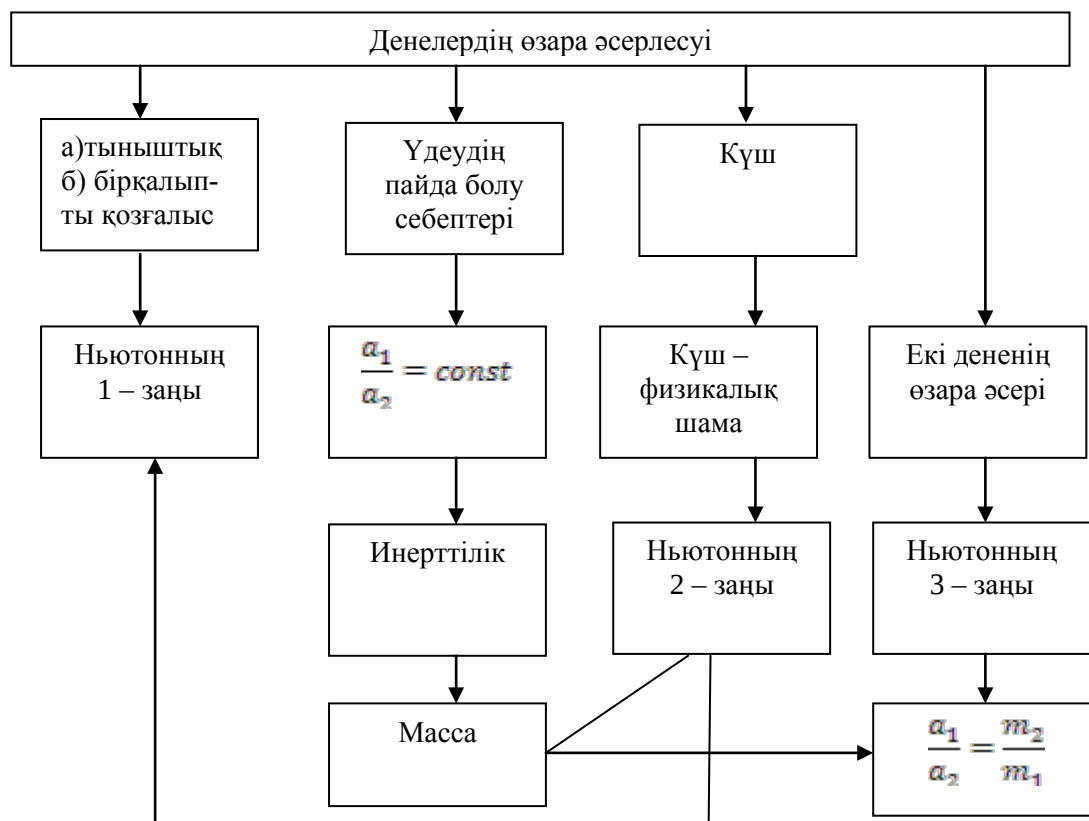
2. Негізгі бөлім.

«Физика және астрономия» курсы бойынша білім беруді мемлекеттік стандартында оқушыларды ғылыми таным әдістерімен қаруландыруға ерекше мән берілген. Сондықтан оқушылардың жүйелі ойлау қабілетін дамыту физика мен астрономияны оқытудағы басты міндеттердің бірінен саналады. Мұндай талап, бірінші кезекте, ұстаздардың жүйелілік қағидаларына негізделген әдіснамалық білімі мен біліктілігінің жоғары болуы талап етіледі.

Ньютоның қозғалыс заңдары классикалық механиканың негізгі заңдары болып табылады. И. Ньютон механикалық қозғалыстың бұрын соңды болмаған қатаң теориясын және Жерде де, Күн жүйесінде де туындап жататын барлық механикалық құбылыстарды түсіндіруге мүмкіндік беретін динамика заңдарын (Ньютоның үш заңын және Бүкіләлемдік тартылыс заңын) тұжырымдады. Ньютон заңдары барлық дерлік аспан денелерінің, ғарыш зымырандарының, жасанды серіктердің, алуан түрлі көліктің т.б. қозғалысын түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл заңдардың үлкен дүниетанымдық, практикалық мәні бар. Сондықтан бұл тақырыпты қарастыруға мектепте елеулі өңіл бөлінеді. Тақырып оқушылардың меңгеруіне қиындау, сондықтан динамика мәселелерін баяндауда мұғалімнің едәуір біліктілігі, ынта – жігері талап етіледі.

Ньютон заңдары бір – бірімен тығыз байланысты. Бұл заңдарды оқытуға қатысты мәселелермен оқушылар кинематика бөлімінде танысқан болатын. Мұнда санақ жүйесі, қозғалыстың салыстырмалылығы жөніндегі идеялар әрі қарай дамытылады. Оқушылар Ньютон заңдарының анықтамаларын дұрыс айтқанымен, көп ретте олардың мағынасын дұрыс түсіне бермейді. Оқушылардың заңдарды құрғақ жаттап алуы, әсіресе, меңгерілген теориялық материалды дұрыс қолдануды талап ететін сұрақтарға жауап беру кезінде байқалады.

Қозғалыс заңдарына тарихи ғылыми әдістемелік талдау жасау. Өзара әсер ұғымы – ғылымдағы маңызды ұғымдарының бірі. Әр түрлі өзара әсерлер материялық әлемдегі барлық өзгерістердің себепкері. Ал механикада денелердің өзара әсерлесуін қарастыратын барлық қозғалыс заңдарының бір –бірімен тұтас байланысын көреміз:

Қозғалыс туралы грек ғалымы Аристотельдің еңбектерінде «Денеге басқа дене немесе күш әсер еткенде ғана қозғалады» деген тұжырым үстем болып келді. Механиканы жаңа оқып үйренуге кіріскен кез келген оқушы да осылай ойлайды. Бұл түсінікті де, себебі Аристотельдің көзқарасы күндегі көріп жүрген тәжірибеден алынған. Оқушыларға денелердің тек қана тыныштықта болады деген пікірдің дұрыс еместігін итальян ғалымы Галилео Галилей көрсетті. Галилей дененің тыныштық күйін немесе бірқалыпты қозғалысын қарастырып, дене сыртқы әсер болмағанда тыныштық күйде немесе түзу сызықты бірқалыпты қозғалыста болатынын, көлбеу жазықтағы шарлардың қозғалысын зерттеп қорытындылады.

1686 жылы ағылшын физигі және математигі Исаак Ньютон Галилейдің қорытындыларын жалпылап инерция заңын тұжырымдады.

Инерция заңына (немесе Ньютонның бірінші заңы) сәйкес денеге басқа денелердің әсері теңгерілген болса, онда ол үдеусіз қозғалады.

Ал, дене үдемелі қозғалыста болса, онда әсері сол үдеудің пайда болуына себепші басқа денені көрсетуге болады.

Демек, денелердің үдемелі қозғалысқа түсуінің себебі, оған басқа дененің әсер ететіндігінен деп айтуға болады. Өзара әсерге екі дененің де қатысатынын оқушыларға ескерту қажет.

Денелердің өзара әсерлесуі кезіндегі үдеулерінің модульдерінің қатынасы әрқашанда тұрақты болады. Мысалға әр түрлі тәжірибелерді (алюминий және болат цилиндрлер кигізілген центрден тепкіш құралмен және т.б.) жасай отырып түсіндіріледі.

Бұл тәжірибелерден әсерлесу уақыты t бірдей болса да, олардың алатын үдеулерінің модульдері әртүрлі болатынын көруге болады. Үдеуін аз мәнге өзгерткен дене инертті деп аталады. Яғни, кез келген дене өз жылдамдығын өзгерту үшін белгілі бір уақыт керек. Қандай да болмасын денеөзара әсерлесу кезінде жылдамдығын лезде өзгерте алмайды. Бұл дененің инерттілік қасиеті деп аталды. *Дененің инерттілік қасиеті массамен сипатталады.*

Әсерлескен денелердің массаларын m_1 және m_2 арқылы белгілесек, онда былай жазуға болады: $\frac{a_1}{a_2} = \frac{m_2}{m_1}$

Өзара әсерлесетін екі дененің үдеулері модульдерінің қатынасы олардың массаларының кері қатынасына тең болады.

Бір дененің екіншісіне үдеу туғызатын әсері күш деп аталады.

Күш бір дененің екінші денеге әсері ғана емес, санмен өрнектеуге болатын физикалық шама. Күш бір денеге зор үдеу, екіншісіне аз үдеу беруі мүмкін.

Егерде бір денеге екі күш түсірілсе, ол дене үдеу алмаса, онда түсірілген күштер модулі бойынша тең, ал бағыттары жағынан қарама – қарсы.

Демек, күш тек сан мәнімен ғана емес, бағытымен де анықталады, яғни күш векторлық шама.

Күш – өзі қандай шама және өзі туғызатын үдеумен қалай байланысқан? – деген сұрақтарды оқушыларға қоя отырып, тәжірибелерге жүгінеміз. Арбашалар арқылы жасалған тәжірибелердің қорытындысынан И. Ньютон екінші заңы тұжырымдалады.

Дененің алатын үдеуі әсер етуші күшке тура, ал массасына кері пропорционал болады.

$$\vec{a} = \frac{\vec{F}}{m}$$

Егерде денеге бірнеше күш әсер етсе, онда олардың геометриялық қосындысына тең күштің әсерінде үдеу алады. Бұл күш *тең әсерлі немес қорытқы күш* деп аталады.

Енді Ньютонның бірінші заңын басқаша тұжырымдауға болады.

Егер денеге түсірілген барлық күштердің қорытқы күші нөлге тең болса, онда инерциялы санақ жүйелерінде ілгерлемелі қозғалатын дене өзінің тұрақты жылдамдығын сақтайды.

Денелердің бір – бірімен әсерлесуі өзара сипатталады.

Біз өзара әсерлесуші денелер үдеулерінің модульдерінің қатынасы олардың массаларының кері қатынасына тең: $\frac{a_1}{a_2} = \frac{m_2}{m_1}$

немесе $m_1 a_1 = m_2 a_2$ болатынын жүрдік. Үдеулердің бағыттары қарама – қарсы болатыны тәжірибелерден көрініп тұр. Математикалық түрде былай жазылады: $m_1 \vec{a}_1 = -m_2 \vec{a}_2$

немесе Ньютонның екінші заңынан: $\vec{F}_1 = -\vec{F}_2$

Бұл теңдік Ньютонның үшінші заңының өрнегі.

Денелер бір – біріне модулі бойынша тең және бағыты жағынан қарама – қарсы күшпен әсер етеді.

Оқушыларға Ньютонның үш заңы да инерциялық санақ жүйесінде қарастырылғанда дұрыс екенін түсіндіру керек.

Ньютонның бірінші заңы. Денелер және олардың айнала қоршауын қарастыру кезінде «инерция» құбылысы мен инерттілік арасындағы байланыстың мәнін ашу қажет.

Басқа денелер әсерін тигізбегенде дененің жылдамдығын сақтау қасиеттері инерция құбылысы деп аталады [2].

7 – сынып физикасында өткен осы ұғымды 9 – сыныпта тереңдетіп, инерция заңын, яғни ньютонның бірінші заңы қандай жүйеде орындалатынын айқын көрсеткен дұрыс. Егер қандай жүйеде орындалатыны айтылмаса, онда инерция заңы өзінің мағынасын жояды.

Салмақ. Салмақсыздық. Бұл тақырыпты оқыту алдында мұғалім 7-сыныптан белгілі «салмақ» ұғымын оқушылардың есіне түсіру керек. Мұнда салмақ пен ауырлық күші әр түрлі денелерге түсірілетіндігіне назар аударылады: ауырлық күші денеге, ал салмақ тірекке немесе дене ілінген аспаға түсірілетін табиғаты әр түрлі күштер. Егер тіреу үстіндегі дене оған қатысты тыныштық қалпын сақтап тұрса, онда бұл күштер модулі бойынша тең болады. Осылай қайталау барысында дене тіреуімен бірге үдемелі қозғалған жағдайда ауырлық күші мен салмақ модулі бойынша тең бола ма? – деген сұрақ туады. Салмақты анықтауға арналған формула төмен қарай бағытталған вертикаль оське проекциясында $P_y = m(g \pm a_y)$ түрінде жазылады. Мысал келтіру арқылы талқылау нәтижесінде оқушылар үдеумен қозғалған дененің салмағы тыныштық қалпын сақтап тұрған дененің салмағынан ерекшеленетінін түсінулері тиіс [10].

3. Қорытынды.

Оқушылардың ақыл-ойын қаракет үстінде дамытудың сыннан өткен амалдардың бірі – олардың өздігімен есеп шығаруы, практикалық тәжірибелер жасауы болып табылады. Осыған орай «физика және астрономия» курсы оқытудағы қиыншылықтарды айту керек.

Табиғаттың жалпы заңдылықтары туралы ғылым ретіндегі физика мектепте оқу пәні ретінде қоршаған дүние туралы білімдер жүйесіне едәуір (үлкен немесе мол) үлес қосады. Ол қоғамның экономикалық және мәдени дамуындағы ғылымның рөлін ашуға, қазіргі заманғы ғылыми көзқарастың қалыптасуына себептеседі.

Мектепте физиканы оқытуға келесі міндеттер кіреді:

- оқушылардың ой-өрісін дамыту, олардың өз бетінше білім ала білуін және оны қолдана алуын, физикалық құбылыстарды бақылай алу біліктілігін қалыптастыру;
- оқушыларды эксперименттік деректер, ұғымдар, заңдар, теориялар, әлемнің физикалық бейнесі туралы, физика заңдарының техника мен технологияларда қолдан(ыл)ысының үлкен мүмкіндіктері туралы біліммен қаруландыру;
- физикаға (мен) және техникаға танымдық қызығушылықты қалыптастыру, шығармашылық қабілеттіліктерін, оқуға деген саналы көзқарасты, білімді жалғастыруға және кәсіпті саналы таңдауға дайын болуды қалыптастыру.

Әдебиет тізімі

Башарұлы Р., Қазақбаева Д., Тоқбергенова У. «Физика және астрономия» 9-сынып. Алматы: Атамұра, 2009.

Физиканы оқыту методикасы. – Алматы: «Мектеп», 1978.

Пинский А.А. Методика преподавания физики в средней школе: Электродинамика нестационарных явлений. Квантовая физика. – М.: Просвещение, 1989.

Орехов В.П., Усова А.В. Методика преподавания физики в 8-10 классах средней школы. – М.: Просвещение, 1980.

Ванеев А.А., Крож Э.Д., Орехов В.П. Преподавание физики в 9 классе: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980.

Каменецкий С.Е., Иванова Л.А. Методика преподавания физики в средней школе. – М.: Просвещение, 1987.

Методика преподавания физики 8-10. – М.: «Просвещение», 1980.

УДК 347.78.034

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ АВИАЦИОННЫХ И АЭРОНАВИГАЦИОННЫХ ТЕКСТОВ

Матвеева Н.А.,

кандидат педагогических наук,
старший преподаватель, КГПИ,
г. Костанай, Казахстан

Матвеев А.В.,

переводчик-ассистент, ТОО «Север-
Агро Н», г. Костанай, Казахстан

Аннотация

Мақалада фразеологизм аудармасының – аэронавигация бойынша негізгі мәтіндердің аудармасының лексикалық мәселелеріне арналған. Мақалада аэронавигациялық және авиациондық көрініс мәтінде қолданылатын фразеологиялық бірлік аудармасының қиындығы баяндалған (фразеологиялық бірліктердің көпмәнділігі, ауыспалы байланыстың және фразеологиялық құрамының сәйкес келуі); радиоауысым кезінде қолданылатын фразеологиялық бірліктердің негізгі түрлерінің сипаттамасы берілген (сызбалық фразеология, иллюстративті фразеология, технологиялық фразеология); аударманың негізгі тәсілдері көрсетілген.

Аннотация

Статья посвящена одной из лексических проблем перевода специальных текстов по аэронавигации – переводу фразеологизмов. В статье описаны основные трудности перевода фразеологических единиц, используемых в текстах авиационного и аэронавигационного профиля (многозначность фразеологических единиц, совпадение состава фразеологических и переменных сочетаний); дана характеристика основных видов фразеологических единиц, используемых при радиообмене (схематическая фразеология, иллюстративная фразеология, технологическая фразеология); указаны основные способы их перевода.

Abstract

The article is devoted to one of the lexical translation problems of specific texts of air-navigation – the translation of phraseological units. The article describes main difficulties of phraseological units' translation used in the texts of aviation and air navigation profile (polysemy of phraseological units, coincidence of structure of phraseological units and free word groups or word combinations); the characteristics of main types of phraseological units used in the radio traffic (such as schematic phraseology, exemplary phraseology, technology phraseology) are given; and the main ways of their translation are specified.

Түйінді сөздер: *фразеологиялық бірліктер, аударма, аэронавигация*
Ключевые слова: *фразеологические единицы, перевод, аэронавигация*
Key words: *phraseological units, translation/interpretation, air navigation*

1. Введение

Перевод фразеологизмов является одной из проблем перевода текстов авиационного и аэронавигационного профиля. Фразеологические единицы широко употребляются в гражданской авиации, но большего применения они достигли при радиообмене, и поэтому ниже рассмотрим некоторые аспекты переводов фразеологических единиц в этой области.

Лексическая система языка не может полностью обеспечить наименование, различных предметов, процессов, свойств, состояний, ситуаций и т.д. и во многих случаях фразеологизмы являются единственными их обозначениями. Многие фразеологические единицы несколько не отличаются по своей лексико-грамматической форме от индивидуальных образований. Поэтому при переводе фразеологических единиц, прежде всего надо установить, имеем ли мы дело с переменным или устойчивым словосочетанием.

Так, например, выражение «to stack up» имеет следующие значения: а) эшелонировать по высоте; б) укладывать багаж; а обороты «gun away»: а) самопроизвольное отклонение рулей; б) выход из-под контроля; «gun out»: а) сбег резьбы; б) вращение по инерции; в) изнашивание; *line-up* – выруливать на исполнительный старт.

Значение фразеологизма должно передаваться как единое целое. Например, «towing procedures» – *буксировка* (буквально – «*буксировочные процедуры*»); «to have the sight» – *четко видеть* (буквально – «*иметь вид*») и т.д.

2. Обсуждение

Многозначность фразеологических единиц, нередкое совпадение состава фразеологических и переменных сочетаний подчас ставит в затруднительное положение при переводе. Поэтому всякий раз, переводчику нужно уделять пристальное внимание какой-либо словесной группе, и в случае малейших сомнений малейшее сомнение – провести идентификацию, т.е. установить фразеологичность, пользуясь для этого различными лингвистическими средствами – от обращения к фразеологическим словарям и справочникам до контекстуального семантико-стилистического анализа.

Фразеологизмы, будучи устойчивыми раздельнооформленными образованиями, допускают в речи разнообразные структурно-семантические изменения. Глаголы во фразеологических единицах, как правило, отличаются стабильностью своего значения при различных изменениях фразеологизмов в речи. Несмотря на стабильность значения, форма глагола в фразеологических единицах изменяется в зависимости от потребностей контекста, в которой вводится данный фразеологизм.

Например, clear: 1) *давать разрешение на взлет*; 2) *пролетать беспрепятственно зону*; 3) *ставит на «нуль»* (о шкале прибора).

В зависимости от ситуации этот глагол используется в разных формах:

clear to start up – *запуск разрешен*;

cleared to the holding point – *разрешаю предварительный старт*;

clearing obstacle – *обеспечение беспрепятственного пролета*.

При переводе фразеологических единиц при радиообмене их можно разделить на 3 следующих основных вида:

а) **схематическую фразеологию**, в которой основная фраза может дополняться указателями места, времени, условными предложениями и т.п. По такому принципу построена фразеология ICAO Air Traffic management.

Например:

«climb» (descend) to flight level (number) at (number) feet per minute minimum (or maximum)» – *поднимайтесь (снижайтесь) до уровня [номер], не меньше (больше) [число] футов в минуту;*

«maintain flight level [number]» – *оставайтесь на [номер] эшелоне;*

«taxi via [number] runway» – *взлетайте по [номер] полосе.*

Необходимая фраза получается при указании в соответствующих местах буквенно-цифровой информации и селективного использования содержания в наклонных скобках. Например:

«climb to flight level 120 at 1500 feet per minute maximum» – *поднимайтесь на эшелон 120, не больше 1500 футов в минуту.*

б) **иллюстративную фразеологию**, в которой приведены все возможные примеры по различным этапам выполнения захода на посадку. Например, раздел – Radioexchange (Радиообмен), заголовок – approach (заход на посадку).

Примеры:

«cleared for final» – *заход на посадку разрешаю;*

«ready for straight-in» – *готов к заходу с прямой;*

«advise RW (runway) in sight» – *сообщите, когда увидите ВПП (Взлетно-посадочную полосу);*

«continue approach» – *продолжайте заход;*

«cleared for ILS (Instrumental System Landing), runway [number]» – *разрешаю заход по ИЛС (Инструментальная система посадки) ВПП [номер];*

«closing slowly with track from the left/right» – *подходите медленно к курсу посадки слева/справа и т.д.*

в) **технологическую фразеологию**, в тексте которой сформулированы определенные процедур ОВД (обслуживания воздушного движения) и выполнения полета, а количество примеров ограничено и инвариантно. Так построен Doc 9432 ICAO Manual of Radiotelephony, при переводе такую же форму имеет и фразеология радиообмена на языке перевода.

Например, маневр уклонения при полете в неконтролируемом воздушном пространстве:

С (диспетчер, указания первому ВС): Aeroflot 515 unknown traffic 10 o'clock 11 miles crossing left to right fast moving. – <i>Аэрофлот 515, неизвестный борт слева под 60, 11 миль слева направо, движется быстро.</i> Р (пилот): Aeroflot 515 negative contact, request vectors. – <i>Аэрофлот 515 не наблюдаю [визуально или с помощью системы предупреждения столкновений], прошу курс для уклонения.</i> С: Aeroflot 515 turn left heading 050. – <i>Аэрофлот 515, влево на курс 050.</i> Р: Left heading 050 Aeroflot 515. – <i>Влево на курс 050, Аэрофлот 515.</i> С: Aeroflot 515 clear of traffic, resume own navigation direct Wicken. – <i>Аэрофлот 515, с бортом разошлись, возобновите собственную навигацию прямо на Викен.</i> Р: Aeroflot 515 wilco proceeding direct Wicken. – <i>Аэрофлот 515, будет выполнено, прямо на Викен.</i> С (указание второму ВС): Aeroflot 707 turn right immediately heading 110 to avoid traffic 12 o'clock 4 miles. – <i>Аэрофлот 707, немедленно разворот вправо курс 110 для уклонения от борта прямо по курсу 4 мили.</i> Р: Aeroflot 707 right heading 110, looking. – <i>Аэрофлот 707, вправо курс 110, пытаемся обнаружить визуально.</i> Р: Aeroflot 707 traffic in sight now passed clear. – <i>Аэрофлот 707, борт наблюдаю, разошлись.</i>

Анализ процедур УДВ (управления воздушным движением) и лексико-грамматических средств, используемых в английской и русской фразеологии, позволяет выделить по степени релевантности четыре группы соответствий:

1. Полные аналоги способы выражения понятий и действий в двух языках полностью или почти полностью совпадают. Примерами могут служить:

«expedite descent» – *ускорьте снижение*;

«request start-up» – *разрешите запуск*;

«stop taxiing» – *прекратите руление*

Полные аналоги никакой трудности для перевода не представляют.

2. Семантические аналоги – полное понятийное соответствие, выраженное различными языковыми средствами. Значения фраз совпадают, однако в разных языках использованы разные грамматические средства, например:

«airborne at 25» – *взлет в 25 минут*;

«negative radar contact» – *по локатору не наблюдаю*;

«traffic in sight» – *борт наблюдаю*.

К смысловым аналогам также относятся и описания взаимного расположения воздушных судов:

«at 12 o'clock» – *прямо по курсу*;

«at 2 o'clock» – *справа под 60 градусов*;

«at 6 o'clock» – *позади* и т.д.

Семантические аналоги не представляют трудности для перевода, единственное требование – знание фразеологии радиообмена на английском языке.

3. Частичные соответствия. Отличия не на лингвистическом, а на понятийном и процедурном уровне: «cleared for take-off» – «взлет разрешаю». При полном соответствии значений этих фраз существует возможность различного выполнения этого разрешения. К примеру, при возникновении аварийной ситуации на борту воздушного судна пилот просит дать ему курс для следования на ближайший аэродром. Однако вероятность того, что пилот воспримет цифровое значение пеленга за величину курса, очень велика:

«Aeroflot 117 you cleared for approach in airport X heading 12 10 miles»:

а) *Аэрофлот 117, посадка разрешена, аэропорт X, прямо по курсу, 10 миль.*

б) *Аэрофлот 117, посадка разрешена, аэропорт X, курс 12, 10 миль.*

К этой же группе можно отнести и названия диспетчерских пунктов, так как «Tower» может выполнять функции «Круга», «Посадки», «Старта», а также «Руления».

Частичные соответствия представляют определенную сложность для перевода, поскольку требуют знания не только языка и авиационной профессии, но и регламентирующих документов государств и ИКАО. Адекватный перевод достижим не всегда из-за неполного соответствия реалий.

4. Полные несоответствия – практически непереводимые. Если описательно передавать то, что требуется диспетчеру, то объем такого высказывания будет значителен, а краткость – одно из основных требований, предъявляемых к любой фразеологии. К тому же нет гарантии, что такая фраза будет понятна экипажу с первого предъявления, что противоречит второму требованию, предъявляемому к фразеологии – понятности. Поэтому полных несоответствий следует по возможности избегать.

Если при использовании полных аналогов процент допускаемых при радиообмене ошибок и оговорок практически равен нулю, то он растет при употреблении семантических аналогов, достигая самых больших значений при применении в радиообмене частичных соответствий и полных несоответствий английской и русской фразеологий.

«I am sorry but it is impossible for your type to roll via TW (Taxiway) 3 due to maintenance work» – *К сожалению, для вашего типа невозможно руление по РД 3 (Рулежная дорожка) из-за технических работ.* Вместо: «TW 3 blocked due maintenance work.» – *РД 3 недоступна из-за технических работ.*

Несмотря на представленное описание проблем перевода фразеологизмов, нужно помнить, что истинное представление об особенностях употребления фразеологических единиц,

их семантики и специфики их перевода возникает лишь при реализации фразеологизмов в речи или контексте.

3. Выводы

Одной из проблем перевода текстов авиационного и аэронавигационного профиля является перевод фразеологизмов. Потому что многие фразеологические единицы несколько не отличаются по своей лексико-грамматической форме от индивидуальных образований. Многозначность фразеологических единиц, нередкое совпадение состава фразеологических и переменных сочетаний подчас ставит в затруднительное положение при переводе. Семантические аналоги не представляют трудности для перевода, единственное требование – знание фразеологии радиообмена на английском языке. Однако трудности могут возникнуть при переводе фразеологических высказываний частичного соответствия.

Список литературы

- Кутузов Л.Ф. Практическая грамматика английского языка – М.: Вече, 1998. – 448с.
Mell, J. Something missing in our r/t training? / International Aviation English Association. Newsletter. No 8, April 1997, pp.2-3.
Falzon, P. Variations in Cognitive Processing and Variations in Language Use/Aviation English teaching forum, 1987. – Paris, Orly pp. 30-41.
ICAO Doc 4444 PANS-ATM/501 Организация воздушного движения. Издание пятнадцатое. – ИКАО, 2007. – 474 с.
ICAO Doc 9432 AN/925 Руководство по радиотелефонной связи. Издание четвертое. – ИКАО, 2007. – 134 с.

УДК: 5527

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ОДАРЁННЫХ ДЕТЕЙ

Поддудник Е.Н.

Преподаватель ДМШ №1

Аннотация

Мақала дарынды балалардың музыкалық және көркемдік қабілеттерінің дамуына арналған. Мұнда музыкалық және көркемдік қабілеттерінің дамуын анықтайтын негізгі көрсеткіштер, дарынды балалардың берілген қабілеттердің дамуының ерекшеліктерін құрайтын өзара әрекеттестік баяндалған.

Аннотация

Статья посвящена описанию развития музыкальных и художественных способностей одаренных детей. В ней изложены основные показатели, определяющие развития музыкальных и художественных способностей, взаимодействие которых составляют особенность развития данных способностей у одарённых детей.

Abstract

The article describes the development of musical and artistic abilities of gifted children. It states the main indicators defining developments of musical and art abilities which interaction make feature of development of these abilities in exceptional children.

Тірек сөздер: музыкалық және көркемдік қабілеттер, дарынды балалар, қабілеттің дамуы.

Ключевые слова: музыкальные и художественные способности, одарённые дети, развитие способностей.

Key words: musical and artistic abilities, gifted children, the development of abilities.

1. Введение

В психолого-педагогических исследованиях сущность понятия «музыкальные и художественные способности», обычно отождествляются с музыкальной и художественной одарённостью.

В одном из подходов, представленном Н.С. Лейтесом, под одарённостью ребёнка понимаются более высокая, чем у его сверстников восприимчивость к учению и более выраженные творческие проявления.

Другой подход заключается в том, что под одарённостью понимается особый уровень развития музыкальных, художественных задатков как результат специально организованной деятельности ребёнка. Основным аспектом данного подхода отмечен в работах Рубинштейна и Б.Теплова, и свидетельствуют о том, что такая одарённость у каждого нормального, здорового ребёнка (не имеющих органических поражений мозга) человека. И что одарённость – это результат труда самой личности. И способности формируются в процессе деятельности человека и определяют успешность её выполнения.

Как среди музыкантов, так и среди музыкальных психологов распространены различные представления о том, что следует понимать под музыкальной одарённостью. Первая точка зрения: музыкальная одарённость это высшее и крайне индивидуализированное проявление музыкальных способностей (блестящий музыкальный слух, феноменальная память, невероятная обучаемость).

Вторая: музыкальная одарённость – дар Божий, то есть нечто иное, нежели обладание даже самыми блестящими способностями.

Третья: музыкальная одарённость проявляет себя через творческое мышление и творческие способности, то есть всякая одарённость есть, прежде всего, творческая одарённость.

М.С. Старчеус обосновывает, что единым аспектом, интегрирующим данные точки зрения, является возрастной фактор. В детском возрасте обнаруживаются прежде всего музыкальные способности; в юношеском – это индивидуальность музыкального самопроявления; творческая одарённость отчётливо выявляется на подходе к периоду музыкальной зрелости.

В этом контексте ретроспективный анализ научно-теоретической литературы позволяет заключить, что существуют условные критерии, определяющие развития музыкальных способностей:

- Культурно-исторический – в каждой культуре и в каждую историческую эпоху существуют определённые музыкальные предписания конкретному развитию ребёнка;
- Возрастной – если ребёнок может легко и успешно выполнять различные виды музыкальной деятельности;
- Абсолютный – когда истинная одарённость обнаруживает себя в своеобразии, свободе музыкального само проявления.

Такое само проявление реально отражается в продуктах творческой деятельности, которая может включить в себя как музыкальную, так и художественную деятельность.

2. Основная часть

Говоря о художественно-изобразительных способностях, необходимо подчеркнуть, что для ребёнка очень привлекателен и значим многообразный мир цвета. Например, некото-

рые высказывания детей: о красном – «Этот цвет боевой! А когда страдают он прямо жжёт!»; о чёрном – «Он цвет бед, злой и беспощадный»; о жёлтом – «Он похож на солнце, это как счастье людям». То есть, цвет для них – это не просто признак объекта, но и живая сущность. Такое отношение к цвету, как и к видимому к миру в целом – залог успешного развития художественного воображения.

Современные учёные (в том числе А.А. Мелик-Пашаев) выделяет два подхода в образовании изобразительного искусства: академическое обучение и свободное воспитание.

В первом – учат изображать объекты в соответствии с требованиями профессионального реалистического искусства, но дети не получают опыта решения художественных задач, не приобщаются к искусству. То есть – это обучение без творчества.

Во втором – создается благоприятная среда и условия для творчества. Это творчество без обучения.

Обе позиции спорны, как две крайности. Однако в современных теориях индивидуального развития личности, направленных на возможность самореализации ребёнка, на раскрытие его индивидуальных ресурсов и возможностей, не проводится столь жесткого противопоставления данных подходов. Как правило, основные концепции сводятся к интеграции базовых положений академического обучения и свободного воспитания. И основывается на том, что ребёнку в процессе его образования необходимо дать «конкретный инструментарий» в руки, который базировался бы на профессиональной классической системе, но параллельно с этим являлся бы средством самовыражения, самореализации и психологической нагрузки.

Основными методологическими и теоретическими ориентирами исследования служат работы, посвященные проблемам развития музыкальных и художественных способностей одарённых детей. Для статьи были использованы следующие методы: метод сплошной выборки, дискурс – анализ, стилистический анализ текста.

Важным компонентом развития художественных способностей является мотивационно-потребностная сфера, то есть ребёнок должен обладать данными для занятия искусством. Но в то же время должен любить искусство, стремиться к совершенствованию.

Базовым компонентом в технологии развития музыкальных и художественных способностей на наш взгляд должен стать развитием музыкального и художественного мышления. Обращаясь к терминологии, необходимо отметить следующее:

- Художественное мышление, по мнению В.М. Подуровского и Н.В. Сусловой – это процесс моделирования системы отношений субъекта к реальной действительности, осуществляются как корреляция (соотношение) между сформированными в сознании базовыми элементами, и вновь поступающими чувственными данными;
- Музыкальное мышление – это процесс модулирования отношений человека к реальной действительности в интонируемых звуковых образах (Л.Б. Дыс)

Музыкальное и художественное мышление формируется в реальности А.Н. Сохор, заостряя внимание на категории «деятельности», говорит о том, что «как и всякая художественная деятельность, музыкальное мышление представляет собой единство трёх основных видов деятельности: отражение, созидание и общение». В этом аспекте И.Г. Ляшенко дополняет, что «деятельность музыкального мышления представляет собой процесс преобразования звуковой реальности в художественно-образную».

Основные черты музыкального мышления личности определяются два фактора – музыкальное произведение и практическая музыкальная деятельность. Музыкальное произведение играет роль многоуровневой информационной структуры, а практическое музицирование выступает как конкретный механизм обработки этой информации.

Необходимо отметить, что в результате музыкального и художественного мышления человека получает, в конечном счете, знания о самом себе, своей душе и в этом особая психологичность мышления.

Современные исследователи (Т.М. Мартюнина и др.) доказали, что одним из важных компонентов музыкального и художественного мышления является поисковая активность, так как это биологически обусловленная движущая сила саморазвития каждого индивида. Именно эта потребность вносит свой вклад в формирования познавательной активности человека, а мера ее индивидуальной выраженности приводит к индивидуальным различиям.

3. Заключение

Анализ выше приведённых подходов позволяет сделать вывод, что современное общее и специальное образование может базироваться на концепции о том, что не каждый ребёнок приходит в мир, чтобы стать художником или музыкантом. Но определённый потенциал художественного и музыкального развития есть у каждого вступающего в этот мир человека, и потенциал этот надо раскрывать.

Таким образом, основываясь на теоретическом положении, что музыкальные и художественные задатки есть у каждой личности, а их развитие происходит в процессе образования человека, можно заключить, что:

Во-первых: сенситивные периоды для развития данных способностей (дошкольный возраст), так как ребёнок готов отнестись ко всему, как живому, увидеть в любом предмете и явлении душу, характер, стремление, то есть, что родственно ему самому. И в этом он близок к настоящему художнику и музыканту;

Во-вторых: важно не то, чтобы сформировать специальные музыкальные или художественные способности, а главное – способствовать гармоничному развитию личности на основе развития музыкального и художественного мышления, как важного фактора общих интеллектуальных способностей человека;

В-третьих: само развитие таких способностей требует совершенствования методической базы, основанной на индивидуализации личности и возможностях раскрытия психологических ресурсов каждого ребёнка.

Использованная литература

Психология одаренности детей и подростков М.: Academia /Под. ред. Лейтеса Н.С. Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений Изд. 2-е, перераб., доп. М.: АСАДЕМА. 2000. – 332 с.

Старчеус, Марина Сергеевна. Слух музыканта: психолого-педагогические проблемы становления и совершенствования: диссертация ... доктора педагогических наук: 13.00.08, 19.00.01 Москва, 2005 433 с. : 71 05-13/299.

Подуровский В.М., Суслова Н.В. Психологическая коррекция музыкально-педагогической деятельности – Учебное пособие для вузов. – М.: Владос, 2001. – 320 с.

Ляшенко, И. Г. Целеполагание и деятельность музыкального мышления / И. Г. Ляшенко // Музыкальное мышление: сущность, категории, аспекты исследования / сб. ст. / Сост. Л. Б. Дыс. – Киев: Музычна Украина, 1989. – С. 9-18.

Дыс, Л. Б. Музыкальное мышление как объект исследования / Л. Б. Дыс // Музыкальное мышление: сущность, категории, аспекты исследования / сб. ст. / Сост. Л. Б. Дыс. – Киев: Музычна Украина, 1989. – С. 35- 44.

УДК 372.8

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В ВУЗЕ

Пчелкина Т.Р.,

канд. филол. наук, и. о. зав. кафедрой
русского языка и литературы,
Костанай, Казахстан

Фрешли М.,

доктор филологических наук,
директор по западным
международным связям,
общественный член Венгерской АН,
зав. научно-исследовательской
группой, доцент Западно-Венгерского
Университета Института
Филологии и Межкультурной
Коммуникации

Васильева К.,

Учитель сш. им. Г.Димитрова,
с. Федоровка

Аннотация

Мақала студент – филологтардың шығармашылық мүмкіндіктерінің даму мәселелеріне арналған. Авторлар элективтік циклдағы пәндерді оқытуды талдайды, бұл бағытта жұмысты ұйымдастыруға ұсыныс береді. Олар шығармашылық шеберхана әдісінің нәтижелілігіне, студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттыруға және филологиялық мәселелерді шешуде креативтік жағынан қарауды қалыптастыруға назар аударады. Авторлар пікірі бойынша шығармашылық шеберхана әдісін пайдалану педагогтан шығармашылық дайындықты талап етеді.

Аннотация

Статья посвящена проблеме развития творческих способностей студентов-филологов. Авторы анализируют опыт преподавания дисциплин элективного цикла, дают рекомендации по организации работы в данном направлении. Ими акцентируется внимание на результативности использования метода творческих мастерских, позволяющем не только активизировать деятельность студентов, развить интерес к изучаемой дисциплине, но и дающем возможности формирования креативного подхода к решению филологических проблем. Использование метода творческих мастерских, по мнению авторов, требует творческой подготовки самого педагога.

Abstract

The article deals with the development of creative abilities of students-philologists. The authors analyze the experience of teaching disciplines elective cycle, make recommendations on the organization of work in this direction. Their focus is on the impact of using the method of creative workshops, allowing not only revitalize the students develop an interest in studying the discipline, but also giving the possibility of forming a creative approach to solving problems of Philology. The use of creative workshops, according to the authors, requires creative preparation of the teacher.

Түйінді сөздер: инновациялық технология, шығармашылық шеберхананың әдісі, шығармашылық құзырлар, іскерлік тіл табу, креативті тіл табу.

Ключевые слова: инновационные технологии, метод творческих мастерских, творческие компетенции, деятельностный подход, креативный подход.

Key words: innovative technology, the method of creative workshops, creative competence, activity approach, creative approach.

1. Введение

Становление новой системы образования, ориентированного на вхождение в мировое образовательное пространство, требует от преподавателей вузов существенных изменений в практике учебно-воспитательного процесса. Традиционные способы информации уступают место инновационным технологиям, позволяющим интенсифицировать учебный процесс.

«Педагогическая технология – это продуманная творческая система, способная стимулировать развитие личности школьника» [Данюшенков, 1, с.33].

На современном этапе развития системы образования происходит переход от информационно-объяснительного метода обучения к инновационно-действенному принципу. Он связан с применением в учебном процессе новых компьютерных и различных информационных технологий, электронных учебников, видеоматериалов, обеспечивающих свободную поисковую деятельность студента.

Творческий компонент в профессиональной образовательной программе подготовки бакалавра должен быть направлен на формирование более целостного видения будущей профессиональной деятельности, в основе которой творческий подход к решению конкретных ситуаций и проблем.

В процессе обучения творческая составляющая должна возрастать с учетом изменившихся возможностей студентов, активизируя учебную деятельность, как преподавателей, так и студентов, повышая качество образовательного процесса.

Инновационный подход в работе со студентами-филологами заключается в активном развитии их творческой деятельности через использование метода творческих мастерских при изучении элективной дисциплины «Авторская позиция и способы ее выражения в прозе рубежа 19-20 веков». Опыт работы в вузе по подготовке студентов-филологов позволяет обобщить и систематизировать результаты практической деятельности, сделать определенные выводы.

Существует проблема качественного усвоения студентами учебного материала и развития творческих способностей, формирования креативности мышления студентов. Для ее частичного решения нами используется метод творческих мастерских.

2. Материалы и методы

При изучении дисциплин «Детская литература», «Авторская позиция и способы ее выражения в прозе рубежа 19-20 веков» мы используем возможности технологии творческих мастерских. Это мотивировано тем, что данный метод:

- позволяет эффективно организовать групповую и самостоятельную работу;
- способствуют совершенствованию практических умений и навыков;
- позволяет индивидуализировать процесс обучения;
- повышает интерес к предмету;
- активизирует познавательную деятельность;
- развивает творческий потенциал;
- делает занятие нестандартным.

Обучение в мастерских основывается на деятельностном подходе и коллективном способе обучения. Занятия в мастерских строятся с использованием принципов: сотрудничества, сотворчества, совместного поиска, самостоятельности, опережающего поиска, занятости всех студентов. Организация творческих групп осуществляется путем соединения в ее рамках студентов разного уровня подготовки. Это позволяет активизировать деятельность

недостаточно подготовленных студентов, дает возможность раскрыть их творческий потенциал.

Работа в творческой мастерской начинается с формулировки проблемы – темы мастерской, которая связана с изучаемой темой дисциплины и направлена на углубление представлений о конкретном аспекте художественного мира изучаемого автора.

В процессе работы в группе каждый студент самостоятельно выдвигает свою гипотезу, создает свой мини-проект, отталкиваясь от поставленной задачи. Прежде чем огласить перед всеми решение проблемы, его обсуждают в малой группе, т.е. обучение опирается на собственный опыт членов группы и предполагает взаимообучаемость. Применение данной технологии позволяет каждому студенту почувствовать свою интеллектуальную состоятельность, удовлетворяет коммуникативную потребность и развивает как личность, способную думать, мыслить, анализировать.

Задания усложняются постепенно, что дает возможность войти в сложный процесс поиска постепенно, поэтапно. Первые задания настраивают на анализ художественных произведений по конкретным направлениям, они носят поисковый характер, для их выполнения студентам достаточно познакомиться с позициями известных ученых, получить общее представление о произведениях писателя.

Позже начинается аналитическая работа по выбранным самими студентами текстам художественных произведений, она требует творческого подхода, подбора фактов и аргументов для их объяснения. Это уже задания более высокого уровня, требующие первоначальной подготовки, умения работы с текстами художественных произведений.

Работу строим по тематике занятий, таким образом, студентами исследуются отдельные аспекты авторского мировидения: портрет как форма выражения авторского сознания, цетопись и звукопись как способы выражения авторской позиции, авторская ситуативность как знак, звукопись как компонент авторской позиции. Из отдельных наблюдений постепенно выстраивается цельная картина.

На последних занятиях по отдельным темам готовятся групповые защиты разработанных проектов. Последние задания носят комплексный характер, для их решения студенту недостаточно знать теорию вопроса, необходимо умение применять теоретические знания на практике.

Завершающий этап изучения проблемы требует уже не только теоретических знаний, но и творческого подхода. Перед студентами ставится задача представить прозу того или иного автора в образах на картине, в эссе, презентации, видеоматериале. Свое видение специфики прозы студенты представляют в разных вариантах. С этой целью группами анализируется 10-15 произведений авторов. Специфика прозы постигается постепенно через анализ: образов, звуков, цветовых символов и т.п. И в соответствии с изученными составляющими художественного мира писателя готовятся таблицы, схемы.

Исследователь Джуринский обращает внимание на некоторые позиции организации творческих мастерских:

«1. Личность с новым менталитетом. Это личность «самостоятельная, социально ответственная и конструктивно вооружённая», способная оказывать позитивное воздействие на свою жизнь и окружающий мир.

2. Все способны. Каждый ребенок обладает способностями практически ко всем видам человеческой деятельности: к овладению естественным и гуманитарным знанием, изобразительным искусством, музыкой. Дело только в том, какие методы будут применяться в процессе его образования.

3. Интенсивные методы обучения и развития личности.

Он обращает внимание на:

а) отношение учителя к ученику, как к равному себе;

б) не простое сообщение знаний как неоспоримых истин, а самостоятельное «строительство» знания учащимися, критически относящегося к информации, и самостоятельного решения творческих задач;

в) плюрализм мнений, подходов, уважительное отношение к мнению, варианту другого.

4. Новый тип педагога. Это не авторитарный учитель, а тот, кто не подавляет природу ребенка» [Джуринский, 2,137].

Очевидно, что развитие творческого потенциала студента возможно только в свободном варианте взаимодействия преподавателя и студента, без существования жесткой и традиционной структуры занятия. Наиболее подходящей, отвечающей поставленным задачам, является модель взаимодействия преподавателя и студента: студент – творчески действующее лицо, преподаватель-консультант, помощник, это дает больше свободы для творческого проявления.

Соблюдение последовательности и систематичности в работе - также необходимые и обязательные условия работы по технологии творческих мастерских.

Алгоритм мастерской в общем виде обычно представляют следующим образом:

1 этап – этап индукции. На этом этапе изучаемый материал осмысливается студентами на основе имеющегося опыта. Задания формулируется с некоторой степенью неопределенности. На этом этапе преподавателю важно стимулировать мыслительный процесс студентов. Именно в этом заключается назначение этого этапа деятельности.

2 этап обычно этап деконструкции /реконструкции. На этом этапе предоставляемый преподавателем материал должен, с одной стороны, заронить сомнение в правильности некоторых выводов. С другой стороны, на этом этапе у студентов должны появиться новые представления об изучаемом вопросе. Это этап углубления знаний.

3 этап обычно называют периодом социализации. На этом этапе студенты представляют результат (промежуточный или окончательный) исследования. Социализация дает возможность не только продемонстрировать результат, но и произвести его оценку, сравнить собственные выводы с наблюдениями других студентов. Результат может быть представлен как устно, так и письменно, как в форме доклада, аналитической справки, так и в традиционной форме. На этом этапе происходит представление каждой группой предварительных результатов исследовательской деятельности. В дальнейшей работе они могут корректироваться. Последние 2 этапа могут повторяться до тех пор, пока проблема не будет решена полностью. Это позволяет плодотворно строить процесс в аудитории разной степени готовности.

«Мастерские – это совершенно другая форма организации учебной деятельности учащихся, чем урок. В творческих мастерских ученик не получает готовых знаний, он их добывает, строит сам» [Окунев, 3,1].

Работа по методу творческих мастерских предполагает конкретный результат в виде художественного творения. В процессе преподавания детской литературы таким результатом стал учебный видеофильм, созданный в ходе проведения практических занятий и СРСП.

На первом этапе творческие группы создавали варианты сценария, по хронологическому принципу. Он состоял из нескольких разделов: устное народное творчество для детей, детская литература 18 века, развитие детской литературы первой половины 19 века, 2 половины 19 века, история детской литературы конца 19 - начала XX века, детская литература 20 века.

Общая концепция видеофильма была уточнена и окончательно сформулирована: полный обзор истории зарождения и развития детской литературы от древнего этапа до современного состояния, каждый раздел должен включать наиболее точный материал по теории, давать полный перечень произведений, содержать вопросы для итогового контроля.

Отдельной частью по предложению студентов стал раздел о развитии зарубежной детской литературы, социологический опрос студентов. В ходе обсуждения каждая группа представляла свое видение содержания видеофильма.

На втором этапе работы шла подготовка видео, запись аудиоматериалов к отдельным разделам, их компоновка, корректировка содержания.

Представленные литературные материалы корректировались внутри группы и выносились на общее обсуждение. Сложности в работе были связаны со съемками отдельных материалов и их общей компоновкой, но чем активнее включались в работу студенты, тем более творческим и неожиданным был итог.

В результате самостоятельной работы студентов было разработано внешнее оформление, титры фильма, приложения к теоретическим материалам.

Творчество отдельных групп на завершающем этапе работы было продолжено инициативной группой, состоящей из наиболее активных участников.

Важной составляющей работы мастерской является рефлексия. «Рефлексия – это осознание учеником себя в собственной деятельности, это анализ учеником осуществлённой им деятельности, это обобщение чувств, возникших в мастерской, это отражение достижений собственной мысли, собственного мироощущения» [4,2]. Нами было проведено итоговое занятие с просмотром материалов видеофильма и анализом собственных ощущений.

3. Результаты и обсуждение

Работа по методу творческих мастерских позволяет включить студентов в активный поиск решений, развивает самостоятельность, снимает ограничения, связанные с некоторыми пробелами в знаниях, позволяет сформировать умение работать в коллективе. Результат проявляется не сразу и часто удивляет самих студентов, ощутивших интерес к творческому процессу.

Важно, что каждый студент имеет право высказать свою точку зрения, а работа в разноуровневых группах позволяет создать благоприятные условия для развития творческого мышления каждого студента.

4. Выводы

Формирование творческих компетенций в процессе преподавания гуманитарных наук в вузе процесс длительный и сложный. Его организация требует соблюдения принципов:

1. Системности.
2. Последовательности.
3. Научности.
4. Открытости.

Организация этого процесса требует творческой подготовки самого педагога, умеющего заинтересовать студентов, разработать систему творческих заданий с учетом индивидуальных особенностей студентов. Важный аспект в работе – система контроля и активизации деятельности. Результаты контроля позволят преподавателю корректировать учебный процесс с учетом возникающих особенностей.

При организации работы с использованием данного метода студент не ограничен жесткими рамками, имеет возможность проявить себя, не боится совершить ошибку. Именно это способствует его личностному росту и формированию элементов творчества.

Список литературы

- Данюшенков В.С. Практические работы учащихся с позиции педтехнологии // Педагогика. – 1993. – №3. – С. 29-33
- Джуринский А.Н. Новые технологии в системе образования Франции // Советская педагогика. – 1991. – №4. – С.132-136.
- Окунев А. А. Урок? Мастерская? Или...– СПб.: филиал изд-ва «Просвещение», 2001.
- Педагогические мастерские: интеграция отечественного и зарубежного опыта / Сост. И.А.Му-хина. – СПб., 1995.

УДК:82-9

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІНІҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Сейсембай Т.Т.

*Аға оқытушы, ҚМПИ,
Қостанай, Қазақстан*

Сейсембай Г.А.

*Аға оқытушы, ҚМПИ,
Қостанай, Қазақстан*

Аннотация

Мақалада тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ проза жанрының шағын түрі әңгіменің даму сипаты, тақырыптық-идеялық бағыты мен түрлік ізденіс мәселесі сөз болады. Еліміз егемендік алғаннан кейінгі қазақ әңгімелерінің тақырыптық, стильдік, көркемдік әдіс тұрғысынан жаңаруы мен авторлық шешім, адам тағдырының бейнелену жаңашылдығы М.Мағауин шығармашылығы негізінде талданады.

Әңгіме жанрындағы жаңашылдық, түр, көркемдік әдіс-тәсілдерді жетілдіре тұсудегі шығармашылық ізденістер, шығармалардағы ұлттық сипат туралы сөз болады.

Аннотация

В данной статье излагается о новых художественных методах в жанре рассказов, о национальных описаниях в произведениях и тематическом направлении жанра рассказов в период независимости. Авторское решение, новизна описания человеческой судьбы рассматривается на основе произведений М.Магауина. Так же раскрывается идея художественного, тематического и, стилистического развития и обновления казахских рассказов.

Abstract

The article considers the development and the idea-themed direction of stories genre since independence. Thematic, stylistic, artistic development and renovation of the Kazakh stories, author's decision, novelty of description of human destiny was considered on the basis of works of M. Magauina. The article describes a new artistic methods, types in the genre of short stories, descriptions of national descriptions in works.

Түйінді сөздер: *тәуелсіздік кезеңі, әңгіме жанры, тақырып, көркем тартыс, характер.*

Ключевые слова: *период независимости, жанр рассказов, тема, художественный конфликт, характер.*

Keywords: *independence period, stories genre, theme, artistic conflict, character.*

1. Кіріспе.

Жалпы қазақ әдебиеті дамуының қай кезеңін алсақ та, әңгіме проза саласындағы өзіндік ерекшеліктері бар жанр ретінде танылып келеді. Белгілі бір оқиғаға негізделген хикаят неғасырға пара-пар роман жазудан гөрі шағын сюжетті әңгіме жазу күрделі, әрі жауапты болып саналады. Себебі, әңгіме жанрында қалам тартқан жазушылар қысқа әңгіме арқылы үлкен қоғамдық, әлеуметтік мәселелерді көтере білді.

Әңгіме жанры, әсіресе, тәуелсіздік жылдары ерекше қарқынды жаңа бір сарында дамыды. Тәуелсіздік ұлттық жаңғыруларға кеңінен жол ашты. Қазақстан тәуелсіздік алғалы көп уақыт өте қойған жоқ. Осынау айналдырған санаулы жылдардың ішінде елімізде айтарлықтай өзгерістер мен жаңарулардың болғаны айдай ақиқат. Заң да, заман да, қоғам да

өзгерді. Жаңа заманға сай жаңа адамдардың типі пайда болды. Нарықтық қатынастарға көшу барысында түрлі қиыншылықтарды басымыздан кешірдік. Осындай түбірлі өзгерістер көптеген қазақ қаламгерлерінің қиялына қанат бітіріп, шабытына шабыт қосты. Оны осы кезеңде жарық көрген қазақ әңгімелерінен анық аңғаруға болады. Әсіресе, жазушылар Думан Рамазан, Асқар Алтай, Нұрғали Ораз, Қуандық Түменбай, Талаптан Ахметжан, Қуаныш Жиенбай т.б. тудырған әңгімелер әңгіме жанрының ерекше бір көркемдік әлемін аша білді. Осы ғылыми жұмыстың жазылуына арқау болған қаламгерлер Мұхтар Мағауин, Шерхан Мұртаза, Қабдеш Жұмаділов, Бексұлтан Нұржекеев те осынау шағын жанрдың көсегесін көгертуге әжептәуір үлес қосты.

Тәуелсіздік жылдары қазақ жазушылары әңгіме жанрында қалыптасқан дәстүрді жалғастыра отырып, мазмұндық, түрлік ізденістерге барды. Соңғы жиырма жыл ішінде жазылған прозалық туындылардың ішінде әңгіме жанрының көркемдік үлгі-өнегелері өте күрделі. Ол қаламгерлердің ұлттық ауқымындағы шеберлік нақыштарымен ғана шектелмей, әлем әдебиетіндегі жүркемдік үрдістерді қазақ топырағында жаңғырта, түлете білгендігімен көңіл аудартады. Тәуелсіздік қаламгерлерге тақырып еркіндігін сыйлады. Кезінде қалам қозғауға тыйым салынған тақырыптар болған жоқ деп айта алмаймыз. Енді сол тақырыптардың жазылу барысына жеке дара тоқталып өткенді жөн көрдік.

2.Талқылау.

Әңгіме жанрында қалам сілтеген қаламгерлер тоқырау кезеңіндегі ұлт тағдыры, елдегі саяси-әлеуметтік қайшылықтар, өтпелі кезеңдегі адам болмысы, оның ішкі жан-дүниесінің айналасындағы ортамен қабыспауы, рухани жадаулық сияқты мәселелерді, сондай-ақ бүгінгі демократиялық қоғамдағы адам мен адам, адам мен қоғам, адам мен табиғат арасындағы байланыстар мен қайшылықтарды күн тәртібіне қоя білді.

Жалпы проза саласы, соның ішінде әңгіме жанры тақырыптық -идеялық жағынан тереңдеп, әдебиетте жаңаша көркемдік ізденістер байқалды. Себебі, адам мен адам, қоғам, табиғат арасындағы, сонымен қатар, ой мен сезім, ар мен ұят, арман мен мақсат, іс -әрекет пен көзқарас сияқты ұғымдардың ара-жігін ашу, әрқайсысына өз көзқарасын білдіру қаламгерлерден жаңа ізденістерді тауып, көркемдік әдіс -тәсілдердің жаңа бір сарындарын табуға ынталандырды, осыны талап етті. Сондықтан да, тәуелсіздік жылдары кезеңінде дүниеге келген қазақ әңгімелері жаңа ізденістің жемісі болды.

Ғалым-сыншы Р. Нұрғали: «Әдебиет – үлкен құбылыс, жанды дүние, күрделі процесс. Бір әдебиет – дария, бір әдебиет – бұлақ, бәрі де ағады, өседі, өрбиді. Халық бар жерде әдебиет бар» – деген екен.

Ең алдымен, саяси тұрғыда аумалы-төкпелі кезеңде өмір сүріп, еліміздің егеменді ел болуы үшін жасалған күресте бар өмірлерін сарп еткен қазақ әдебиетіндегі «Бес арыстар» және сол кезеңде өмір сүрген барлық қаламгерлер тағдыры тарихтан да, әдебиеттен де белгілі. «Алашордашылар» деген желеумен жазықсыздан жазықсыз тағдыр тауқыметіне тап болған оқыған қазақ азаматтарының тағдыры, шын мәнінде, қайғымен аяқталып отырғаны тарихи шындық. Тәуелсіздік жылдарындағы әңгіме жанрында жазылған шығармалардың ішінен осы көріністі дәлелдейтін туындылар жарық көрді және олар тарихи тұрғыда шынайы суреттелді. Тар заманда өмір сүріп, замана қайшылықтарын мойнымен көтере білген, мойымаған аға, апаларымыз келер ұрпаққа ел үшін, жер үшін бейбіт күнде күресудің сара жолын қалыптастырып кетті. Олар сол кездегі саясаттың құрбанына айналмай, еліміздің елдігін, тілімізді, дінімізді сақтап қалу үшін өмір айнасына айнала алды. Сол кезеңдегі әріптес қаламгерлері басын ашып айта алмай, жаза алмай кеткен осы бір тақырыпты тәуелсіздік жылдарына тән жазушылар шарықтау шегіне жетпесе де, дамыта білді. Осы тақырыптағы әңгімелердің бірі – Мұхтар Мағауиннің «Салах-ад-Дин» әңгімесі.

Бұл кезең бойынша атап өтетін тақырыптардың бірі – желтоқсан көтерілісіне байланысты тақырып. Дүниені дүр сілкіндірген, қазақ рухының құрсаулы империяға қарсы азаттық аңсарын көрсеткен Желтоқсан көтерілісін көркем бейнелейтін туындылар арқылы қа-

ламгерлер заманөзгерісінің адамға әсерін аша білді. Тәуелсіздікке бастау болған осы бір оқиға қазақ жұртшылығының абыройын асқақтатып, намыстарына жігер бергені анық. Бұл тақырыпқа қалам тартқан жазушылардың туындылары оқырман назарынан тыс қалған жоқ. Қайсар қазақ жастарының жасаған әрекеттері келер ұрпаққа үлгі-өнеге, әлі талай ұрпақ өз қаламының шыңдалуына негіз етіп алары айдай анық.

Осы кезеңнің жемісі болып саналатын тақырыптардың бірі – діни тақырыптарға жазылған туындылар. Кеңес үкіметі тұсында бұл тақырыпқа қалам тартпақ түгілі, тұрмыс-тіршілігімізде еркін қолдануға да болмайтын еді. Ал, қазір, Аллаға шүкір, мешітіміз көбейіп, ата дәстүрлерімізбен қайта қауышудамыз. Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарды дәріптейтін әңгімелер де тәуелсіздік жылдарындағы шығармалар тақырыбын түрлендіруде өзіндік үлес қосты. Адам, оның бойына тән адамгершілік қасиеттерді сомдау, оның кейіпкер характерін ашудағы идеялық құндылықтарын баса жазу ерекше дамыды. Бұл да – тәуелсіздік жемісі. Алашұранды әдебиет тұсында басын ашып анық талдап жазуға мүмкіндік болмаған мәселелер тәуелсіздігіміздің арқасында қанатын кеңге жайғаны анық. «Дәстүрлі ұлттық таным тәуелсіздік тұсындағы әңгімелерде, сонымен қатар, батыс әдебиетінде қалыптасқан әр түрлі ағымдармен жалғасты. Сондықтан да қазақ әңгімелерінде модернистік, постмодернистік ағымдар пайда болды» (Зайкенова З. Зарлы шындық жаршысы// «Жұлдыз» журналы. 1987 ж, №11, 15 б.).

Осы кезең жаңалықтарының бірі ретінде жазушыларымыздың адам мен табиғат арақатынасын бейнелеуге арналған туындыларын талдау болып табылады. Мысалы қазақ прозасында қасқыр тотемінің бейнесі М. Әуезовтен бастап әртүрлі тарапта, әрқилы таным тұрғысынан зерттеліп келгені белгілі. Ғүнгі жаңарған, кемелденген қазақ прозасында да қаламгерлер бұл образға қайта оралып, бір-біріне ұқсамайтын өзгеше өрнек сала білді.

Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі басым үрдістердің бірі ретінде адамның ішкі қасиеттерін жандандыру, жеке образдарға дейін әсірелеу арқылы көркем шарттылық іздерін айқындау да маңызды мәселе болып саналады.

Тәуелсіздік жылдары шығарма табиғатындағы көркем антропология мен фантастикалық антропологияның іздері қалыптасып, түрленді. Осы кезеңдегі әңгімелер негізінде жаңа көркемдік айшықтар мен өрнектердің мәні зерделенді. Мысалы, әңгіме жанрындағы виртуальдық, мистикалық сарын дамыды.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әңгімелерінде жалғыздық, айқай, сарыны әлеуметтік-психологиялық тұрғыда шебер суреттелді.

Сонымен қатар, көркем прозаның жаңаша поэтикалық бітімін танытатын аллегориялық, символдық, гротескілік тәсілдер басымдылық танытты.

Тәуелсіздік тұсындағы прозалық туындыларда көркемдік тәсілдер күрделеніп, метафоралық, аллегориялық, гротескілік ойлау жүйесі дамыды. Жаңарған проза табиғаты ұлт ұғымына сәйкес өз оқырманына тосын құбылыстарды (антропологиялық, мистикалық, виртуальдылық) бейнелеу тұрғысынан ерекшеленеді. Абстрактілі ұғымдарды заттандыру, адам мен оның барлық ішкі сыртқы болмысын тұлғаландыру арқылы жаңа сипатты ой айтудың көркемдік әдістері прозада жаңаша қалыптасты.

Ежелден ел жадына сінген мұсылмандық қағида, әлеуметтік жағдай (ауыл, қала өмірі, ұлт тағдыры, т.б.), экологиялық апат тақырыптарын жаңаша суреттеудегі көркемдік амал-тәсілдер жаңарған, жаңғырған сипатта танылды. «Бұл жанр кеңестік дәуір тұсында тыйым салынған діни-философиялық, эротикалық, интимдік әңгімелермен толықты», – дейді ф.ғ.к., доцент Гүлжаһан Орда (Орда Г. «Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік көкжиегі»//Ақиқат. 29.11. 2011 ж.). Сонымен бірге, жазушылар адам жанының ішкі иірімдеріне үңілуде психологиялық әңгімелер қатарын көбейтті. Ішкі күйзеліс, ішкі жан айқайы кейіпкер бойын билеп алғаны соншалық, олар көбіне ұйықтаса түсіне кірмейтін әрекеттерге барады. Ал, керісінше, кейбір әңгімелерде кейіпкердің ішкі еркіндігі терең талданады.

Махаббат – мәңгілік тақырып. Бірақ осы бір тақырыпқа әр жазушы өз стилімен келеді. Бірі оны идеал ретінде пайымдаса, екіншісі өмірдің өзінен мысалдар келтіре отыра дәлелдейді. Махаббатқандай жағдай болмасын өз болмысын сақтайды. «Намыс, адалдық басқа да ұғымдар оның алдында кішірейіп кетуі мүмкін. Кішірейгенде ол ұғымдар өз бағасын түсірмейді, керісінше, махаббатқа кешіріммен қарайтын сияқты» (Токсамбаева А. «М.Мағауин хикаяттарындағы ұлттық характер» Автореферат. Алматы: 2007ж. -54 б.). Тәуелсіздік жылдары да осы тақырып кеңінен, жан-жақты түрде жазылды. Тақырып бір, тағдырлары әр түрлі.

Тәуелсіздік жылдары қазақ әңгіме жанры ерекше дамығанын жоғарыда тілге тиек еткен болатынбыз. Бұған дейінгі кезеңде қалыптасқан тақырыптар өздігінен дамып отырды, сонымен қатар, еліміздің егемендік алуы қаламгерлерге жаңа, тың бағыттар әкеліп, бұл кезеңде, яғни тәуелсіздік кезеңінде жазатын тақырыптар ауқымы кеңейді.

Шағын жанр түрлік, формалық жағынан да жаңарып, жасара түскендей. Шығармалардың көпшілігінде оқиға қуалап, қызыл сөзділікке салынып кетпей, адамның ішкі жан-дүниесіне бойлап, ой-санасындағы өзгерістер мен құбылуларды аша түсуге деген құлшыныс байқалады. Әрине, жаңашылдық, түр, көркемдік әдіс-тәсілдерді жетілдіре түсуге талпынушылық, жаңа өрістер іздеу, түрлі эксперименттер жасау, шығармашылық ізденістерге бару, дәстүрсіздікке ұрыну емес, қайта сол дәстүрді байыту болмақ.

Дәстүрлі эпикалық әдебиет өз шабысынан жаңылған жоқ. Ал әлемдік ауқымдағы соңғы мәдени-танымдық, эстетикалық қозғалыстарға үн қату, олармен ортақтасу тілегінен туындап, тебіндеген модернистік және постмодернистік поэтика заңдылықтары қазақ прозасында да өзіне тиісті өріс тауып, әдеби-көркемдік, интеллектуалдық даму игіліктері жаңа құндылықтармен жаңғыруы заңды (Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. 329 б.).

Шағын жанр түрлік, формалық жағынан да жаңарып, жасара түскендей. Шығармалардың көпшілігінде оқиға қуалап, қызыл сөзділікке салынып кетпей, адамның ішкі жан-дүниесіне бойлап, ой-санасындағы өзгерістер мен құбылуларды аша түсуге деген құлшыныс байқалады. Әрине, жаңашылдық, түр, көркемдік әдіс-тәсілдерді жетілдіре түсуге талпынушылық, жаңа өрістер іздеу, түрлі эксперименттер жасау, шығармашылық ізденістерге бару, дәстүрсіздікке ұрыну емес, қайта сол дәстүрді байыту болмақ.

Дәстүрлі эпикалық әдебиет өз шабысынан жаңылған жоқ. Ал әлемдік ауқымдағы соңғы мәдени-танымдық, эстетикалық қозғалыстарға үн қату, олармен ортақтасу тілегінен туындап, тебіндеген модернистік және постмодернистік поэтика заңдылықтары қазақ прозасында да өзіне тиісті өріс тауып, әдеби-көркемдік, интеллектуалдық даму игіліктері жаңа құндылықтармен жаңғыруы заңды (Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. 329 б.).

М.Мағауиннің «Ұлт аралық жанжал» атты туындысының қаны қазақ, рухы қазақ сүйсініп оқитын шынайы әңгіме екендігі көркемдік қуатының кемелділігінен көрінеді. Шығармада сатиралық фон, емеурін, тұспал, символ, күлкі қатар өріліп отырады. Күлкі болғанда, гротеск, ирония мен ащы әжуа. Әңгімедегі Алматы маңындағы кішкентай Рахман ата ауылы – Қазақстан мемлекетінің моделі тәрізді. Шығарманың басында-ақ автор өзінің танымын айқындау үшін «жол» мотивін тандап алады. Автор «Анау Марат сияқты бұралқыны төрге шығарудың зардабын да көрсетеді, ұлтаралық келісім дегенді желеу етіп, ата жұрт иелерінің бөтендерге есесі кете беруінің қаупін де алға тартады автор. Тілді, елді, рухты қорлағысы келіп, менсінбеу, қазақтың кеңдігін ұдайы бас пайдаларына пайдалану, қазақтың қашан да ерен төзімділігі, балақтағы биттің басқа шығуы – бәрі сатиралық уытты тілмен әшкерелеген. Әңгімеде иронияқұралын ұтымды пайдаланған. «Ал, қазақ... Тәуелсіздік алдың, енді атаңның басы керек пе?! Ел иесі екенді қашан ұғасың?» Әңгіме соңы осылай аяқталады. Оқыған жанның ұлттық намысының оянуына түрткі болатын бұл риторикалық сауал саналы әрбір қазақ жүрегіне ой салады. Демек, ұлттық идея қазіргі прозамызда жанама сипатта көркемдік мән иеленеді. «Ұлттық идея біздің ортақ тағдырымыздан туындайды. Ол ащы болсын, тәтті

болсын-біздің бүгін де, ертең де өмір сүруіміздің бірден-бір шарты», – деп үйіндейді Ш.Елеуенов (Елеуенов Ш. Қазақ әдебиеті тарихының кезеңдері. «Ақиқат» 2004 ж. №1.44 б).

[34]. «Ұлт аралық жанжал» қазақ халқы тәуелсіздік алса да құлдық психологиядан құтыла алмай отырғандығын шынайылықпен бейнелеген әңгіме. Отарлау саясатымен қазақ жеріне басқа ұлт өкілдерінің көптеп қоныстанғандығын бүгіндері ғана айтып жүрміз. Әңгімеде ең жақсы қонақжайлық қасиеті өзіне сор болып жабысқан қазақтың өз елінде жүріп келімсектерге жалтақтап, солардан асып кете алмай, жетім баланың күйін кешіп жатуы ащы болса да ХХІ ғасыр шындығы. Қоғамдағы өзекті мәселелерді көтере білген жазушының аталған әңгімелерінің негізгі өзегі – тәуелсіз қазақ халқының жері мен еліне өзі ғана ие болуы.

Еліміз тәуелсіздік алғасын, өткенімізге көз жіберу мақсатында бұрын айтуға тыйым салынған, «жабық» тақырыптардың бірі – Желтоқсан көтерілісі.

Прозалық туындыларда жаңаша мән иеленіп отырған фольклорлық образдар жүйесі – қасқыр-тотемі, ағаш-дүние тірегі, су-өлім, т.б. қазіргі тәуелсіздік тұсындағы өмір шындығын танытудың тәсілі ретінде тексерілді.

«Тәуелсіздік жылдары» деп аталатын кезеңнен басталған жаңашыл пайымдаулар рухани түлеудің жаңа бір кезеңі болды да, қазақ әдебиетіне көркем ойлаудағы жаңа ұстанымдарды алып келді. М.Мағауиннің «Құмырсқа қырғын», «Коммунистік реализм», «Қасқыр – Бөрі», «Қисық ағаш» шығармалары әлеуметтік өмірдің ең бір өзекті мәселелерін, сыншылық-философия саралайды. Жазушыларымыз өз шығармаларындағы айтар ойын, суреткерлік көзқарасын тұспалдап, психологиялық тұрғыда жеткізуі немесе әлеуметтік символикаға ден қоюы – заңдылық. «Астарлап, ишарамен сөйлеу, сөзге сараңдық, үкім айтудан, соңғы ақиқатпен кездесуден қашу – постмодернистік рухтағы бүгінгі қазақ прозасына тән басты қасиеттердің бірі» (Мағауин М. Қазақсыз Қазақстан (ғылыми мақала)//АВАІ.KZ ақпараттық порталы 16-20. 09. 2013 ж.)

Қазақ прозасында символды қолданудағы шеберлікті М.Мағауиннің «Құмырсқа қырғын» атты әңгімелерінен көруге болады. «Құмырсқа қырғын» атты философиялық ойға құрылған әңгіме табиғат құдіретіне бас июді ғана емес, өмір үшін күрес, қазіргінің жалғасы, болашақтың тұтқасы – жас ұрпақ пен ертеңіміздің кепілі – жер-анамызды қастерлеу туралы сыр десе де, болады. Автор-кейіпкер құмырсқа илеуін көркемдік деталь ретінде ала отырып, оны бірқауым елдің, тіпті мемлекеттің символдық (рәміздік) белгісіне айналдырады. М.Мағауиннің бұл әңгімесіндегі көзге түсетін, көңілге ұялайтын ерекше жәйттар – символикалық пен философиялық сипаттардың берік жымдасып, табиғи кіріге түсуі. «Құмырсқа қырғынындағы» өзгешеліктің бір ұшығы осында. Қаламгер бұл шығармасында тырнақ ұшындай көзге көрінер-көрінбес құмырсқалар тіршілігін адамдар өмірімен қатарластыра алады. «Жекелеген құмырсқалар ішке кіріп, тары дәнінен сәл ғана үлкен, сопақша жұмыртқаларды тістеп алып шыға бастады. Мұндағы ең үлкен олжа – болашақ ұрпақ өндімек панасыз жұмыртқалар. Өз илеуіне апарады. Шайқап шығарады. Содан соң... ата-тегін білмейтін жетімдерді түгел жұмыскер – мұндағы билеуші жұртқа тегін азық-түлік жинайтын құл-құтан немесе басқа бір, жат әулетпен соғысқа, тіпті, кешегі өз нәсіліне қарсы майданда алға салатын жанкешті жауынгер етіп шығарады. О, құдірет! Тура өзіміздің мәңгірттер!» (Жұртбай Т. Қос Ағаш // Орталық Қазақстан. – 2008. – 26 қараша, № 48, 7 б.) – деп, терең философиялық тұжырымның да мөнін ашады. Дүниедегі ең кішкентай жәндіктер тіршілігіндегі әділетсіздік, теңсіздік арқылы адам баласына ой салу, мәңгірттік сананың тамыр-тегін ұқтырудағы авторлық қолтаңба барлығы да бүгінгі прозаның ерекше бітімі ретінде зерделенді. Қазақ халқының ғасырлар бойғы жаратқан ең аяулы қасиеті – өзара ауызбіршілік пен өзін-өзі құрметтеу, жатқа берілмеу, ұрпақ болашағын ойлау мұраты тұспалданғандығы талданды.

Ұлт әдебиетіне ортақ жаңа сапалар, өлшемдердің елеулісінің бірі – қазіргі қазақ прозасының символикалық сипаты. Біздің басты назар аударатынымыз да бұрыннан бар тәсілдің қазіргі заманғы жаңа болмысты прозадағы өзгеше жаңғыруы мен түрленуі болмақ. Осы тұрғыдан алып қарағанда, М. Мағауиннің тағы бір алып отырған символикасы – Қасқыр – Бөрі.

«Қасқыр – Бөрі» атты шағын әңгімесі өзінің құрылымдық жағымен ерекшеленеді. Шағын әңгіменің «Қазақтың қасқыры – қасқыр емес, шене, құрт кезінде, яғни бағзы заманда әлемдегі ең айбарлы аң болған» дейтін бастауынан бастап бабамыздың байрағына түсіп, жүрек пен рухтың, қайтпас ерліктің ұранына айналған боз құрт, шене туралы толғанысы назар аудартады. Бөрінің орнына қасқыр келді, бірақ шын мәнісінде екеуі – бір-ақ аң: бөрі деген – қасқыр, қасқыр деген – бөрі. Сырттай қарағанда, атау ғана ауысқан тәрізді болып көрінеді. Ал, шын мәнісінде... бөрі өзгерді. Кейінгі қасқыр бұрынғы бөрідей бола алмады. Абыройсыз істің бөрі қасқырға телінді. Баяғы құрт пен шенеден, кешегі бөріден қалған бақ, көшкен рух қасқырға қонбапты. Бұрын батырды бөріге теңесе, енді қадыр-қасиеттен ада зұлым адамды қасқырға теңейтін болыпты. Дегенмен, қасқыр мен бөрі – атауы бір, тұп негізі ортақ, бір -ақ мақлұқ емес пе? Қасқыр қанша азса да, оның бөрі атауының ескірмеу себебі неде, қасқырға қашан, қалай айналғаны туралы ой толғайды. «Ал мен жүрген сияқтымын. Бөрінің қасқырға емес. Қасқыр атанған бөрінің қайтадан әуелгі – бөрі кейпін тапқанын» (Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. 330 б) – деп әңгіменің ішіндегі әңгімені бастайды. Ырсиған, арық, қу сүйек қасқырдың жалаңаш денесі мен иленген теріні бір-біріне антитеза пішінінде қарама-қарсы алады. Ырсиған қасқырдың жалаңаш денесі қандай аянышты болса, жаны жоқ, тіпті ішкі мүрдесі де жоқ иленген тері сондай. Мұхтар Мағауиннің «Қасқыр – Бөрі» атты әңгімесі қазіргі қазақ әңгімесіне құрылымдық, түрлік өзгешелік әкелген соны туынды болып табылады. Сондықтан бұл әңгімені – аманат әңгіме деп пайымдауға толық негіз бар.

М.Мағауиннің «Қисық ағаш» повесі «...Міне қызық. Оң қанат – аллеяның парк жақ беті – биік, сымбатты қарағай. Самсай тізіліп тұр. Сол қанат – Держинский көшесіне қараған беті – қиқы-жикы, қисық-қыңыр қара ағаш» (Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. 247 б) – деп авторлық пайымын осы бір көшенің екі жақ бетінде өскен ағаштардың екі бөлектігін суреттеу арқылы, бір елдің басынан өткерген екі түрлі бір-біріне керісінші екі өмірін алып көрсеткендей. Бірі қазіргі түзу жолдың бойындағы сымдай тартыла самсаған қарағай тәрізді тәуелсіздік алып, еңсесі биіктей түскен елдің рәмізін білдірсе, екіншісіне өкінішті өткені бұлыңғыр елеске айналса да, көлеңке құсап арыла алмай келе жатқан кеңестік солақай саясат ізіне қиқы-жикы, қисық-қыңыр қара ағашты алып отыр. Жазушының қарағай мен қисық өскен қарағашты біріне-бірі қарама қарсы алуының да өзіндік мәні бар. Қисық өскен қара ағаш – оңынан емес, қисық қыңыр келген заманды бір кезең сипатындай. Бұл повестегі жағдай. Ал, автор «Қос ағаш» әңгімесі мүлде басқа ойды қозғайды. Ұлттық, ұлттық рух тұрғысынан киелі ағаш культін ұсынады. Автор кейіпкерінің Қосағашты көрген кездегі алған әсерімен суреттейді. Суреткер осы бала көзімен берілген Қос Ағаштың портретінің әсем көрінісін грация әдісімен бейнелейді. Қаламгер бала көңілімен, бала қабылдауымен танылған алтын мен күміске малынған Қос Ағаш бейнесі – қазақтың құт-берекесінің символын берген тәрізді. Ары қарай жазушы осы бала танымындағы Қос Ағаш бейнесінің жомарттығы мен паңдығын, бірегей қасиетті Қос Ағаштың енді құлдырау үрдісі де грациямен беріледі. Әулім бәйтерек өткен мен бүгінді және ертеңді жалғастырып тұрған көркемдік образ түрінде де алынған. Жазушы әңгіменің сюжеттік құрылымын шиеленістіру арқылы ауыл маңындағы алдыңнан асқар таудай менмұңдалап тұратын Қос Ағаштың жоқтығы кейіпкеріне қаншалықты ауыр тигендігін психологиялық талдау жасай отырып суреттеген. Шегініс жасау арқылы әңгіменің ішіндегі әңгіме шертіліп, Қос Ағаштың жоқ болу себебі кейіпкер ойымен қорытылып, түйінделіп отырады. Асқар таудай детальқылып алған Қос Ағаш ақыры ұсақталған, азып-тозған ұрпақтың символына айналған. Көбіне қаламгерлер ұсақ нәрсені деталь ретінде алады да, оны үлкен, кең мағыналы символға айналдырады. Ал, мына шығармада бір кездегі бүкіл мұсылманның, қазақ түгілі, қалмақ сыйынған биіктіктің, алыптықтың, асқақтықтың символы, белгісі болған Қос Ағаш ұсақталып, қарапайым отынға қажетті ағаштың қатарына енген. Бұл да болса автор шеберлігінің бір қыры дер едік.

Суреткердің бұл туындысын – М. Мағауиннің қазақылықты жоқтауы дер едік. Бұл туынды турасында Т. Жұртбай: «Қос Ағашта» бүкіл дала философиясының тамырының үзілуі мен қазақтың тағдыры тұспалданған», – деп тұжырымдайды» (Жұртбай Т. Қос Ағаш // Орталық Қазақстан. – 2008. – 26 қараша, № 48).

«Образ сомдауда да, характер ашуда да үрлі көркемдік әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, жаңа бейне жасауда жазушылар біршама жетістіктерге жеткен. Мұхтар Мағауиннің, Қабдеш Жұмаділовтің, Бексұлтан Нұржекеевтің, Шерхан Мұртазаның шығармаларынан бүгінгі күн адамдарының бейнесін ғана емес, қазіргі өмірдің бүкіл болмысын, тыныс-тіршілігін кескін-келбетін толық танып, таразылауға болады. Рухани тереңдігімен қазақ әдебиетінің тағы бір сатыға жоғарылауына септіктерін тигізген жоғарыда аты аталған жазушылар шоғырының шығармашылығын танып білу барысында оның астарында көптеген ізденіс, талап пен талғам, жігер жатқанын аңғарамыз. Тәуелсіздік кезіндегі ел жағдайына үніле отырып, жазушылар идеясының өміршендігіне, дұрыстығына, дәлдігіне көз жеткізе аламыз» (Ержанова Г. Қазіргі қазақ әңгімесі. Ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация. Алматы, 1999.-125 б.).

Филология ғылымдарының докторы Смағұлова Нұргүл Қайырбекқызының пікіріне сүйенсек «Әдебиеттану ғылымында тартыс эстетикалық категория ретінде өз орнын алып отыр. Себебі, көркем тартыс проблемасы құлашы кең, өрісі үлкен мәселе. Ол суреткердің талант даралығы мен өмір шындығын көркемдік тұрғыдан тану қыры бола тұра, мән-маңызы жағынан идеялық-философиялық міндеттерді де қамтиды» (Смағұлова Н. Қ. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі тартыс табиғаты. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертацияның авторефераты. – Астана, 2006. – 24 б.). Өмірдің өзі күрес деп түсінсек, көркем шығармадағы тартыс мәселесі қашан да болмасын сарқылмайтын қазына болып қала бермек.

Тәуелсіздік жылдарындағы әңгіме жанрының да ең басты көркемдік құндылығы осы тартыс сипатымен тығыз байланысты. Ажырамас бртұтас дүние. Көркем тартыс мәселесі көбіне көп сюжет пен характерге байланысты қарастырылады. Тартыс – сюжеттің жаны, оның қозғаушы күші, сюжетте баяндалатын қиғаның да, характер тағдырының шешімі де осы тартысқа, оның сипатына тікелей қатысты екендігі зерттеу еңбектерде айтылып жүр. Тәуелсіздік жылдарындағы әңгіме жанрында әдеби тартыс мәселесі бұған дейінгі кезеңдерге қарағанда күрделенді және дараланды. «Жазушылар адам іс-әрекетінің қозғаушы күшіне оның рухының өздігінен ашылуына көңіл бөле бастағаны байқалады». Характерді әр қилы сыннан өткізу, алдына таңдау қою, пікірталасқа түсіру, өзіне-өзі есеп беру сияқты әдіс-амалдардың қолданылуы осы кезең прозасына, оның ішінде әңгіме саласына етене тән екенін атап өткен жөн» (Балтабаева Г. С. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әңгімесінің көркемдік көрінісі // ҚазҰУ Хабаршысы №2, 2009).

3. Қорытынды.

Тәуелсіздік тұсындағы шығармалар тек тақырыптық, образдық тұрғыдан ғана емес, көркемдік ерекшелік, поэтикалық стиль тұрғысынан да жаңарып, түлегені байқалады. Жаңа тақырып пен өмір құбылыстарын бейнелеудегі тілдік айшықтар (орнаментальді) арқылы да қаламгерлердің даралық қолтаңбасы айқындалады. Адам және оның өмір сүріп, тіршілік етер ортасындағы заттық әлем арасындағы қарым-қатынасты суреттеу көркем әдебиетте үзіліп қалған үрдіс болатын. Бұл кемшілік, әсіресе, ұлттық әдебиеттерде туған жер, өскен орта, ұлттық ерекшеліктерін тануды тұмшалау салдарынан орын алды. Біз осы олқылықты жоюға тырысқан қазіргі қазақ прозасындағы «үй мотивінің» көркемдік мәнін қарастыруға талаптандық. Нәтижесінде бұл мотивтің өзі түрлі сипатта: «киелі орын, адам баласының жалпы мекені» дейтін оң бағытпен қатар, гротескілік, аллегориялық, сатиралық фон ретінде де алына-тындығы мәлім болды. Қазақтың жаңа прозасындағы жиі кездесетін жалғыздық, айқай, айна сарынының қолданысына, тақырыптық ерекшеліктеріне талдау жасау арқылы философиялық және психологиялық ой-түйіндер мен дәстүр жалғастығы жөнінде ой қорытындылары жасалды. Сонымен қатар, тәуелсіздік кезеңіндегі әңгімелеріндегі «өлім» концептісінің көркем суреттелу ерекшелігіне назар аударылды.

Қорыта келгенде, тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасы жаңа көркемдік белеске көтеріліп, өзгеше өрнек қалыптастыру жолына түсті деп ой түйіндеуге болады.

Әдебиет тізімі

Балтабаева Г. С. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ әңгімесінің көркемдік көрінісі // ҚазҰУ Хабаршысы №2, 2009.

Жұртбай Т. Қос Ағаш // Орталық Қазақстан. – 2008. – 26 қараша, № 48.

Зайкенова З. Зарлы шындық жаршысы//«Жұлдыз» журналы. 1987 ж, №11.

Елеуенов Ш. Қазақ әдебиеті тарихының кезеңдері. «Ақиқат» 2004 ж. №1. – 44 б.

Ержанова Г. Қазіргі қазақ әңгімесі. Ф.ғ.к. дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация. Алматы, 1999. – 125 б.

Мағауин М. Он үш томдық шығармалар жинағы. 7-том. Алматы: Қағанат, 2002. – 454 б.

Смағұлова Н. Қ. Қазіргі қазақ әңгімелеріндегі тартыс табиғаты. Ф.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертацияның авторефераты. – Астана, 2006. – 24 б.

Орда Г. «Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік көкжиегі»//Ақиқат. 29.11. 2011 ж.

Токсамбаева А. «М. Мағауин хикаяттарындағы ұлттық характер» Автореферат. Алматы: 2007 ж. – 54 б.

Мағауин М. Қазақсыз Қазақстан (ғылыми мақала)//ABAI.KZ ақпараттық порталы 16-20. 09. 2013 ж.

УДК 7.5527

БІЛІМ БЕРУ ОРДАЛАРЫНДАҒЫ ДОМБЫРА АСПАБЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

*Амирхамзин Н.К.,
педагогика ғылымдарының
магистрі «Өнер» кафедрасының
оқытушы, ҚМПИ, Қостанай,
Қазақстан*

Аннотация

Бұл мақалада, музыкалық білім берудің міндеттері мен тәрбиелік мәні көрсетілген. Соның ішінде, еліміздің мәдени мұрасында ойып орын алған домбыра аспабының мәртебесі көтеріліп, оның білім алушылардың музыкалық-эстетикалық тәрбиесіне қосар үлесі жайлы талқыланған. Домбыра аспабының жастарға берер қадір-қасиеті қарастырылған.

Аннотация

В статье рассмотрены обязанности и воспитание музыкального образования. Особое место инструмента - домбры как культурного наследия играет особую роль музыкально-эстетического воспитания у учащихся. Домбра как инструмент воспитывает молодежь.

Abstract

The article describes the responsibilities and education of music education. A special place instrument dombra as cultural heritage plays a special role musical-aesthetic education students. Dombra as a tool educates youth.

Түйінді сөздер: *музыка, музыкалық эстетикалық тәрбие, музыкалық-эстетикалық талғам, домбыра, ән-күй, рухани байлық.*

Ключевые слова: *музыка, музыкальное эстетическое воспитание, музыкально-эстетический вкус, домбра, мелодия, духовное богатство.*

Keywords: *music, musical aesthetic education, musical and aesthetic taste, piano, melody, spiritual wealth.*

«...Өткен тарихымызға тағзым да, бүгінгі бақытымызға мақтаныш та, гүлденген келешекке сенім де «Мңгілік Ел» деген құдіретті ұғымға сыйып тұр. Отанды сүю - бабалардан мирас болған ұлы мұраны қадірлеу, оны көздің қарашығындай сақтау, өз үлесінді қосып, дамыту және кейінгі ұрпаққа аманат етіп, табыстау деген сөз. Барша қазақстандықтардың жұмысының түпкі мәні - осы!...» (Назарбаев, 2014). Тарихымыздан ойып орын алатын музыка өнерінің бабаларымыздың саф алтындай сақталған асыл мұраларының бірі деп бағалай білуіміз керек.

Музыка өнері әрбір тұлғаның дамып, қалыптасуында аса маңызды роль атқаратыны сөзсіз. Музыка адам санасына, үйке жүйесіне ықпал ететін ерекше психофизиологиялық құбылыс болып табылатын дыбыстар арқылы бейнеленеді. Ал ол дыбыстар – түрлі биіктік пен күштіліктегі жай дыбыстар емес, адам сезімін бейнелеуші, реттеуші сұлулық заңына сәйкестенген әсерлі әуен өрнектері (Балтабаев, 1994). Қазіргі таңда музыкалық білім берудің бірнеше міндеттері қарастырылуда:

1. Білім алушылардың музыкалық -эстетикалық қабылдауын жүйелі түрде дамыту. Осыны негізге ала отырып қоғамдық өмір мен айналаны терең таныту және олардың адам -гершілік бейнесін қалыптастыру. Олардың зейінін өмірдегі, табиғаттағы, еңбектегі, адамдардың тәртібі мен іс-әрекетіндегі, тал бойындағы әсемдікті көре білуге аудару, өмірдегі шын әдемілікті жасанды әдеміліктен ажырата білуге, оны дұрыс бағалауға үйрету.

2. Білім алушылардың музыкалық-эстетикалық түсінігімен құштарлығын, сезімталдық

қабілетін дамыту. Эстетикалық жан құбылысын тудыратын қуану, қайғыру, қобалжу, әсерлену, бейжай болу, өркемдікті қабылдауда шығармада бейнеленген кейіпкердің қуанышы мен ренішіне, табысына бірге қуанып, бірге қайғырып әсерленуін, көңіл -күйінің толқуын дамыту.

3. Білім алушылардың көркемдік талғамын тәрбиелеу. Оларды жақсы мен жаманды, сұлулық пен кейіпсіздікті, нәзіктік пен дөрекілікті, бір түстілік пен ала-құлалықты ажырата білуге, өлең, ән, музыка, бейнелеу өнері шығармаларының не себептен ұнамайтынын аңғара білуге үйрету.

Музыкалық-эстетикалық талғам-өте кең түсінік. Ол өнер шығармаларын түсініп, нәр алу ғана емес, сонымен қатар табиғаттың, өмірдің, еңбектің, тұрмыстың, киімнің әсемдігін түсіну және бағалай білу.

4. Білім алушылардың күшіне сай өзін өнерде көрсете білу қабілетін, айналаға қажетті әдемілік жасауға талпынысын тәрбиелеу, көркемдік-шығармашылық қабілетін дамыту.

5. Музыкалық-эстетикалық тәрбиенің тағы бір мәнді міндеті жас ұрпақты жас ерекшелігіне қарамай, өмірдегі, табиғаттағы әсемдікті қорғауға, бағалауға, сақтауға, молайтуға үйрету. Табиғаттағы әсемдікті өнердегі көрсеткіштер – ескерткіштер мен сәулет өнері туындыларын көзінің қарашағындай етіп аялауға баулу. Бұл адам еңбегін бағалауға, Отан, табиғат байлығын ұқыпты қарауға үйрету.

Осыған орай, қазіргі таңда музыкалық педагогикада кеңінен қолданылатын домбыра аспабының тәрбиелік мәні орасан зор. Домбыра – қазақ халқының ұлттық аспабы, төл мәдениетімізді жіті таныстырар асыл мұрамыз. Орыс ғалымы В.В. Виноградов: «Археологиялық олжалардың (қабырғадағы сурет, күйдірілген сазтерракта) ішінде кем дегенде осыдан екі мың жыл бұрын тұтынылған қос ішекті аспаптың бейнесі айрықша назар аудартады...Бұған бүгінгі күнгі ең тектес, ең жақын аспап ретінде қазақтың домбырасы мен қырғыздың комузын жатқызуға болады» дейді. Бұдан домбыраның қазақ ұлты пайда болған кезде-ақ аспап болып қалыптасқандығы көрінеді. Домбыра өз бойына көптеген пәндік сапаларды жиыстырады. Қазақстан Республикасының білім беру ісінің үздігі, күйші, композитор Жасарал Еңсепов домбыраның екі ішегін қағып, әуен шығару, бір мезгілде поэзияға қосып, нәтижесін көрсету – логика, күй сезімінің мәнін жеткізу – философия деп тұжырымдаған. Бұдан біз қазақтың көне заманының және қазіргі таңдағы күйшілердің соншалықты талантты болғанын, осы сапаларды кешенді түрде бір мезгілде көрсеткен тума дарындылықты аңғарамыз (Қазақ тілі мен әдебиеті, 2004, 112 б.).

Домбыра шертілгенде қазақтың кең –байтақ сахарасы, сұлу табиғаты, самал желі мен үрлеген бораны, көлдегі аққуы көз алдымызға келеді. Бұл – қазақ күйінің ерекшелігі. Орыс зерттеушісі Г.Н. Потаниннің «маған бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінеді» деген сөзі соның бір дәлелі. Қос дауыс сарынынан бүкіл қазақ жұртының қуанышы мен қайғысы, арман–мүддесі, философиялық сарын, азаматтық үн, жалпы айтқанда, тарихы күй болып төгіледі. Қадір Мырзалиев өлеңінің:

Бір ішегінде биіктік бар, бір ішегінде тереңдік.

Ол мылқауды сөйлетеді, жылатады кереңді –
деген жолдары осыны айғақтайды (Мырзалиев, 1979).

Домбыра қазақтың ұлттық аспабы, солай болып қала береді де. Ескіліктің көзі болып қалған аспапты қазіргі жастардың бәрі дерлік толық біле бермейді. Заман ағымына сай шетелдік музыкаға еліктеу, домбыра үнін жақтырмау халық арасында баршылық. Осы аспаптық өнерімізді өркендетуді үлкен мақсат деп алып, дамыту қажет. Тек қазақ елінде ғана домбыра аспабының бар екенін және оның құдіретті үні бүкіл қазақ тарихын, психологиясын, идеологиясын жеткізетін үлкен қызметі бар екенін ұмытпағанымыз жөн.

Домбырадан таралған тәрбие – білімнің қайнаған бұлағына, сарқылмас қазынасына, дәстүр табиғатына, қазақ діліне өз үлесін қосып келе жатқан үрдіс. Ендеше киесі сақталған домбыраның негізінде білім беру көзделсе, бүгінгі келеңсіз, қатыгез жағдайлар мен шешімін

таба алмай жатқан жамандық атаулыдан айырылып, өзінің төл мәдениетіне қарай бұрылып, тарихы мен тілін сүйіп, өзгені сыйлауға бой ұрған болар еді.

«Музыка тыңдатпайынша тәрбие беру, балалық шақтың өзінде адамның сүйіп тыңдайтын ән – күйлерінсіз тәрбие беру менің басыма қонбайтын нәрсе», – дейді В.А.Сухомлинский.

Сондықтан да қазіргі таңда, білім алушылардың қолына домбыра беріп, аузындағы тіліне дуалы терме сөзін айтқызып үйретсе нағыз кереметтің өзі осы емес пе?!

Біріншіден, қуатсыз қатыгездіктен, екіншіден жалмауыз қанішерден, үшіншіден, жаны ашымайтын ұл – қыздан, төртіншіден, ауру жастардан, бесіншіден, білімсіз надандардан арылар едік.

«Егер белгілі бір елді бақарудың жай жапсарын білгің келсе, сол елдің тәртіп тағлымын танымақ болсаң, онда музыкасына құлақ түр» дейді Конфуций.

Өзінің төл мәдениеті мен тілінен адасқан ел рухани бекітсіз. Г. Лихтенберттің «...Ақылды бала – кілең ақымақтардың ортасында тәрбиеленсе, ол да ақымақ болады. Бірақ, адам баласының түзелуге де, бұзылуға да қабілеті әбден жетеді...» дегеніндей, біздің ортада жалған тәрбие белең алып отыр. Оған дәлел бүгінгі жастардың әке – шешеден безіп өзгенің қолтығына енуі, үлкеннің ұлағатты сөздеріне құлақ аспауы, отбасынан тәлім – тәрбие алып оны жалғастыру орнына өзге адамдардың сөзіне еріп, өз туысынан безуі сияқты қылықтарға бой ұрып, теріс тәрбиеге ден қоюы дер едік.

Сондықтан қайда жүрсе де ақын, жыраудың тағлымын, әншінің әні мен әуенін, күйшінің күмбірлеген күміс күйін қалт жібермей көкейге қондырып, ел аузындағы ұлағатты мақал мен мәтелді, ертегі мен жұмбақты терме мен шежірені жадында сақтап халық даналығын өзіне рухани азық еткен қазақ жастарына өзінің төл мәдениеті негізінде мемлекеттік стандарт, бағдарлама, оқулық, оқу әдістемелік кешендерді құрап жазу – басты міндет.

«Тәрбиесі жаманға жақсы ұстаздан пайда жоқ», – дейді Саифи Сарайи.

Тәлім тәрбиенің басты құралы – домбыра аспабы десек, қателеспейміз. Сондықтан да, білім ордаларында домбыра негізінде қалыптасып жеткен тәрбие көзі эстетикалық әсемділікке жетелейді.

Қорқыт, Асажайғы, Шалкиіз, Ақтамберді, Бұқар, Махамбет, Құрманғазы, Абай, Ақан, Біржан, Мұхит, Нұртуған, Жамбыл, Нұрпейіс, Қашаған, Нұрым, Шернияз, Кердері Әубәкір, Қазанғап, Тәттімбет, Дәулеткерей, Абылай, Сүгір, т.б. аты елге белгілі дала перзенттерінің шығармалары мен үлгілерін оқу орындарында оқытып қана қоймай, қасиетті домбыра аспабының негізінде қалыптасатын қағидалы тұжырымдарды да тәрбие көздері етіп енгізу керек – ақ.

Ойымызды түйіндей келе, «Домбыра – қазақтың қасиетті дүниесі, көзінің қарашығындай сақталған алтын қазынасы. Оны тарта алмасаң да қадірлей білген жөн. Себебі, білім алушының бойына халықтың рухани байлығын сіңіру домбырадан басталады. Домбыраның сырлы сазына ауызданбаған бала уызы жарымаған көтерем қозыдай болады. Домбыраның қастерлей білмеген қазақтың баласы туған халқының жанын білмейді. Ал халықтың жанын түсінбеу деген – тамыры шабылған ағашпен тең. Ондай ағаш жапырақ жайып, сая да болмайды, жеміс те бермейді» деген Бауыржан Момышұлының аталы сөзімен тәмамдағым келеді.

Әдебиет тізімі

ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы – «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол». – Астана. – 11.11 2014.

Балтабаев М.Х. Казахская традиционная художественная культура в системе образования. – Алматы, 1994.

Қазақ тілі мен әдебиеті журналы. – Алматы. – № 11. – 2004. – 109-112 б.

Мырзалиев Қ. Домбыра, – Алматы: «Жазушы», 1979. – 223 б.

УДК 392

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНДЕГІ АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Еришева Т.,

Қазақстан тарихы кафедрасының
аға оқытушысы, ҚМПИ, Қостанай,
Қазақстан

Бектұрғанов Қ.,

3 курс студенті, «Тарих» мамандығы,
ҚМПИ, Қостанай, Қазақстан

Аннотация

Бұл мақалада қазақ халқының сан ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерінің өңірлік айырмашылықтары қарастырылған. Қазақстанның солтүстігі мен оңтүстігі, батысы мен шығысындағы салт-дәстүрлердің кейбір ерекшеліктері талданған.

Аннотация

В этой статье рассмотрены отличительные черты традиций и обычаев казахского народа, которые сформировались на протяжении многих веков. Проанализированы особенности традиций и обычаев севера и юга, запада и востока Казахстана.

Abstract

In this article distinctive features of traditions and customs of the Kazakh people which were created throughout many centuries are considered. Features of traditions and customs of the North and the South, the West and the East of Kazakhstan are analysed.

Түйінді сөздер: қазақ халқы, салт-дәстүрлер, аймақ.

Ключевые слова: казахский народ, традиции и обычаи, регион.

Keywords: Kazakh people, traditions and customs, region.

1. Кіріспе.

Қазақ халқы – салт-дәстүрлерге бай ел. Бұл мәдениетті әрі тәрбиелі ел екендігінің айғағы. Салт-дәстүрлі ел – мықты әрі тұғырлы ел. Біздің халқымыз өз ұрпақтарына ғасырдан ғасырға ұлт қасиетін салт-дәстүрмен, өнегені әдет-ғұрыппен, үлгіні жөн-жосықпен, әдепті ырым, тыйыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, инабатты қыз өсірген (С. Кенжеахметұлы, 2006).

Салт-дәстүр – әр ұлттың, халықтың діні мен сеніміне, тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық құрылым ерекшелігіне ғәйкес ғасырлар бойы жинақталып, өмірдің өзі туғызған ғұрыптардың жиынтығы, қауым мен қоғамда қалыптасқан мінез-құлықтың үлгілері. Күнделікті қолданыста бір мәдени топты екіншісінен айыратын және бейресми жолмен реттейтін қабылданған мінез-құлық ережесіне немесе әлеуметтік әрекеттерді жөнге келтіретін терминге жатады. Салт-дәстүр ұлт үшін өмір, қоғам заңы болып негізделіп, сана, тағылым, тәрбие, тіршілік ережесі ретінде ел зердесіне рухани байлық – өнеге тәжірибесін құраған. Салт-дәстүрдің ел арасындағы тәлімдік, тәрбиелік, халықтық мәні зор. Халықтың атадан балаға көшіп, дамып отыратын тарихи-әлеуметтік, мәдени-тұрмыстық, кәсіптік, салт-сана, мінез-құлық, тәлім-тәрбие және рухани іс-әрекетінің көрінісі дәстүр арқылы танылады. Салт-дәстүр байлығы – мәдениеттің байлығы (С. Кенжеахметұлы, 2004).

2. Материалдар мен әдістер.

Зерттеу жұмысына салт-дәстүрге қатысты тарихи және этнографиялық еңбектер, баспасөз материалдары қолданылды. Зерттеуде анализ, индукция, дедукция әдістері және тарихи-салыстыру әдістері пайдаланылды.

3. Талқылау.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері Қазақстанның барлық өңірлерінде бірдей емес. Кейбір аймақтарда олардың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл жағдай түрлі себептерге байланысты қалыптасқан. Енді соларға толығырақ тоқталсақ.

Бас тарту – кәде, жиын-той, аста, қонақ күткенде сойылған малдың басын қадірлі адамға сыбағалы, кәделі, сыйлы мүше ретінде тарту. Бас мүшесін дүниенің, жаратылыстың, әлемнің бастаушы күші деген ежелгі наным-сенімге байланысты оны жасы үлкен, сыйлы қонаққа немесе мәртебесі жоғары адамға Бас тарту байырғы ортада ежелден орныққан. Үйтілген қойдың басын піскен соң мандайынан айқастыра тіліп, табаққа салып әкеліп тарту ырымы қазақ арасында біркелкі атқарылады. Шығыс Қазақстанда мұны бастың жолын ашу деп атайды. Онысы тігінен түскен біздің жол, көлденең түскен сіздің жол дегенді ырымдағаны. Бұл қонаққа жасаған құрметтің белгісі болып табылады. Қазақ арасында қой басының құйқасын тілуді қасқалдақтау деп те атайды. Айқас тілу немесе қасқалдақтау (қас таңбасы) ұқыптылықты қажет етеді. Яғни қасқалдақтағанда бас сүйегі құйқа арасынан ырсып көрінбеуі тиіс. Бас тартудың аймақтық ерекшеліктері қалыптасқан. Сырдың төменгі ағысы бойындағы Қазалы өңірінде, Арал бойында қазақтар қонаққа бас тартқанда оң жақ құлағын кесіп алып, оны үйдің кішікене баласына береді де, қонаққа оң құлақсыз тартады. Бұл ырысым, несібем өз үйімде, өз босағамда қалсын дегенді ырымдағаны. Бұл жоралғы көршілес қарақалпақтарда да дәл солай атқарылады және этномәдени байланыс барысында олардың Қазалы өңіріне ықпалы болғанға ұқсайды. Оң құлақтың орнын жілік толтырады. Солтүстік, Орталық және Оңтүстік, Батыс қазақтарында қандай малдың басы болса да, тісқағылмаған бас тарту «арам» деп саналады. Ал Жетісу, Шығыс қазақтары мал басының тісін қақпай, арасын ши мен мұқият тазалап жуып асады. Осы өлкенің қазақтары бас тартылған қонақ тісіне қарап, «жас мал сойылды ма, әрі мал сойылды ма, соны аңғар ады» деп түсіндіреді және малдың тісін қағу, жалпы сүйек шағу мал басын кемітеді деп санайды (С.Е. Әжіғали, 2005, 45-б.)

Батыс Қазақстанның халқы 22-Наурыз, Ұлыстың Ұлы күнін басқа өңірлерге қарағанда өзгеше тойлайды. Еліміздің батыс өңірлерінде бұл мереке ертерек басталады. Осы мерекеге орай 14-наурыздан бастап көрісу дәстүрі басталады. Көрісу – Батыс Қазақстан аймағында ғана сақталған ежелгі дәстүр. Жаңа жылды Байбақты Қазыбек күнтізбесі бойынша қарсы алатын аймақ тұрғындары 14 наурызды «Көрісу (яғни қауышу) күні» деп те атайды. Қыс ызғары кетіп, күктемнің шуағымен бірге келетін бұл дәстүрдің адамзат үшін маңызы зор екендігіне дау жоқ. Бұл күні ауыл балалары мен жастары үй-үйді аралап, жасы үлкендерге барып қол алысып көріседі, тәтті тағамнан дәм татады, қарттардың батасын алады. Осы күні кө-шеде, мектепте, қай жерде болсын кездескен ауыл тұрғындары бір-біріне қос қолын ұсынып көріседі. «Бір жасқа шығуыңмен!», «Бір жасқа есеюіңмен!», «Жасың құтты болсын!», «Жасыңа жас қосылып, ғұмырың ұзақ болғай!», «Осы жылға аман-есен жетуіңмен!» деп құттықтап жатады. Әр үй 14-наурызда бар дәмдісін шығарып, жеті шөлпегін пісіріп, дастарқан жайып отырады. Наурыздық жасап, ата-баба рухына дұға бағыштайды. Көрісу – тек адамдардың бір-біріне амандасып, жақсылық тілеуі ғана емес, сондай-ақ жасы үлкендерге ізет көрсетіп, ілтипат білдіретін дәстүрлі көрініс. 14-наурыздан бастап көрісу салты еліміздің батыс аймақтарында, Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан, Ақтөбе облыстарында жақсы сақталған. Жасы кішілер үлкендерге барып көріседі, көрші-қолаң, ағайын-туыс бір-біріне құшақ жайып, мерекемен құттықтайды. Әйелдер жағы да солай істейді. Тек келіндердің ғана аталарымен, қайын ағаларымен көрісулеріне болмайды. Біреуге реніші бар адамдар бұл күні өкпесін ұмытып, ренжіскен адамының үйіне барып көріседі. Сөйтіп, дұрдараздық жойылып, бір-бірімен қайта табысады. Бұл күнді «Көрісу күні», «Амал күні», «Жаңа жыл» деп те, «Наурыз» деп те атай береді. Көрісу салты бір күннің аясымен шектеліп қалмай, жыл бойы жалғаса береді. Әлдеқандай себептермен 14-наурыз күні сырт жақта жүріп, көрісе алмаған адам ауылға жолы түскен бойда ақсақалдарға, әжелерге, ағалар мен апаларға, құда-жегжатқа барып көріседі. Егер көріспесе жасы үлкендер «Көрісіп шықпады» деп реніш білдіреді. Сондықтан бұл күні әр адам мүмкіндігінше барлығына баруға тырысады. Осы ретте қазақ үшін

көрісудің қаншалықты міндет болғандығын, көріспей қалудың қаншалықты айып екендігін аңғаруға болады. Бұл да халқымыздың бауырмалдығының бір белгісі. Ертеде қазақтар алты ай қыстан аман-есен шығып, қар еріп, тоң жіби бастағанда шалғайда жатқан туған-туысын, жақын-жуығын іздеп барып, бір-бірімен жүрісетін болған. Ақсақалдардың айтуынша «Бір жасқа шығуыңмен!» деген тілектің өзінің мәнісі бар. Бұл тілектің астарынан «Қыстан аман шығып, Жаңа жылға қадам басуыңмен» деген ойды аңғаруға болады.

14-наурызда көрісу дәстүрін атап өтудің еш ерсілігі жоқ. Ежелден ислам дінін діңгегім деп санаған халқымыз қашан да шарифат талаптарына сай әрекет етіп, салт-дәстүрін де осымен ұштастырып отырған. Бұл да ұлтымызбен бірге жасасып келе жатқан дәстүрлеріміздің бірі. Араздасқан адамдар татуласып, табысып жатса Наурыз мейрамының маңызы арта түскені. Қалай десек те, көрісу имандылыққа, жақсылыққа үндейді. Үлкен мен кіші арасында сыйластық, сыпайылық орнайды. Әрине, өркениетке өрісті қадам басып бара жатқан кезеңде осындай төл дәстүрімізге жаңаша өрнек беріп, оның тәрбиелік мәнін аша түсуге әбден болады (С.Е. Әжіғали, 2005, 130-б.).

Сәлем салу. «Сәлем – сөздің анасы, сөз-сарасы». Қазақ халқының ұғымы бойынша сәлем беру – тәрбиелік пен адамгершілік белгісі. «Ауылдан алты жасар бала келсе, алпыстағы шал келіп сәлем береді» дегендей сәлем беру қалыптасқан ұлттық дәстүріміз. Келіннің жанұядағы қызметі мен әдептілігінің белгісі, ата-енесіне, қайын жұртына деген құрметі мен сәлемі. Беташар кезінен бастап сәлем салу басталады. Сәлемді ата-баба салтымен иіліп немесе тізесін бүгіп салады. Ал сәлемге ие болған адам: - Бақытты бол, балам! – деп ықыласын білдіреді немесе қарт аталар мен аналар жас келіннің маңдайынан иіскеп, бақыт пен берекет тілейді. Жас келін бірүйдің берекесін кіргізетін болашақ ана болғандықтан, ата -ене үйлі-жайлы болып, бала-шағалы болуларына үлестерін қосады. «Жақсы келін – қызындай, жақсы күйеу – ұлындай» деп қазақ даналары бекер айтпаған. Бұл дәстүрдегі аймақтық айырмашылық, солтүстік және орталық өңірлерде Беташарда ғана сәлем салады, бірақ сәлем салу келін болып түскеннен кейін өз жалғасын таппайды. Бұл аймақтың келіндері сәлем салуды көзбен көрмеген соң, ол сәлемді қалай және қай уақытта салу керек екенін білмейді. Мүлдем сәлем салмайды. Ата-енесімен амандасқанда, кәдімгі өз әке-шешенмен амандасқандай беттерінен сүйіп, құшағына алады. Ал оңтүстік және батыс аймақтарда мүлдем басқаша, бұл аймақта «сәлем салу» келіннің отбасыдағы басты міндеті десек те болады. Келін текөзінің ата-енесіне сәлем салып қоймайды, ағайын-туысқандарға да сәлем салады (С. Қалиев, М. Оразаев, М. Смайылова, 1994, 153-б.).

Сандық ашу. Соңғы кездері Қызылорда облысының Арал, Қазалы аудандарында ер адамдар, ақсақалдар қайтыс болғанда «сандық ашатын» салт пайда болды. «Сандық ашу» деген қазақ ғұрпында жоқ, себебі сандықтың кілтін әйел баласы ұстайды, еркек адам ұстамайды. Бұл бастапқыда бір адам өзінің байлығын көрсеткісі келіп, атағын шығарғысы келді ме, содан басталған болуы керек. Енді бір-бірінен қалмай қолданғандықтан таралып кетті, жасы үлкен ақсақал қайтыс болса, шапан таратылады. Киім алған адам «қабыл болсын», «тие берсін» дегенді айтады. Ұй әбден халықтың қанына сіңіп кеткен салт (С.Е. Әжіғали, 2005, 219 б.).

Қалың мал. Бұл – қазақ болғалы бұлжымаған ежелгі дәстүр. Құда түсу рәсімі келісілген соң дала заңы бойынша күйеу жағы «қалың мал» төлеуге тиіс. Негізі қалыңмал – қос ғашықтың үйленуі алдында жасалынатын ғұрып. Аты айтып тұрғандай, қалыңмалдың құны ертеде малмен есептелген. Ал қазір заманға сай ақшалай есеп тесетін болды. Бұрындары тұрмысы төмен жандар арасындағы қалыңмал мөлшері 5-6 малмен шектелсе, дүлеттілер арасында 200-1000 жылқы болып белгіленген. Ертеден келе жатқан дәстүр бүгінде кей жерлерде сақталған. Ал солтүстік жерлерде бұл дәстүрді ұстанбайды. Тіпті оған үрке қарап, таңырқап, қызық көретіндері бар. «Бұл болашақ жарыңды сатып алумен те» деген түсінік қалыптастырғандар да бар. Бұл дәстүр еліміздің солтүстік аймағында ұмыт болған. Керісінше оңтүстік өңірлерде заманға сай түрленіп келеді. Мұнымен солтүстіктегілер қазақтың салт-дәстүрін ұмытқан деуге болмас. Олар құда түсу, сырға салу, келіннің бетін ашу, қыздың жасауын әзір-

леу сияқты дәстүрлерді жасауды естен шығарған емес. Құда түсіп барған екі жақта да қор-жын жүреді. Сондай-ақ «ананың ақ сүті» деп берілетін сый-сияпат тағы бар. Солтүстіктегілер қалыңмал беруді баласын саудалағанмен тең деп түсінеді. Ал оңтүстік аймақ халқының аталған дәстүрге көзқарасы мүлдем бөлек. Ұзатылып жатқан қыздың қалыңмалы қанша теңге болғаны тойшыл қауымды қызықтырмай қоймайды. Осы қалыңмал үшін құдалардың келіспей, араздасқанын да талай көрдік. «Қызымды оқыттым, тоқыттым» деп ақ жаулықты аналарымыз айқайға басып, қалың малды юбірек әкелуді талап етіп жатады (Х. Арғынбаев, 1996, 203-б.).

52 күндік. Қазақстанның оңтүстігінде, Сырдың орта ағысы бойында орналасқан қазақтар мен субэтникалық топ – қожалар үшін шариғаттың заңы бойынша марқұмды еске түсірудің жөн-жоралғысында ерекше орын алатыны – «52 күндік». Мұнысы – марқұм қайтыс болғаннан кейін 52 күнде буындары, ет пен сүйек арасы ажырайды. Мұндай ажырау кезінде өлік өті ауыр жағдайда болады. Сондықтан оны жеңілдету үшін деген түсінікпен марқұмның туған-туыстары 7 аяттан тұратын құран оқытады. Ал Оңтүстік Қазақстан облысын мекендейтін қожаларда «52 күндік» еске алу салты сақталмаған.

Марқұмның жүзі. Өлген адамның аруағы 99 күн өткен соң өз отауының шаңырағына құс болып ұшып келеді-мыс деген нанымға орай жүзі аталып өтеді. Марқұмның жүзін беру Оңтүстік, Батыс Қазақстанға тән болған. Оңтүстік Қазақстан облысына бұл дәстүр Сыр бойының төменгі ағысы маңын және Арал өңірін мекендеген, яғни Қызылорда облысының солтүстік-батыс аймағындағы Кіші жүз қазақтарынан келсе керек. Қазақстанның солтүстік өңірлерінде марқұмның «жетісін», «қырқын», «жылын» береді, қайтқан адамның «жүзін» бермейді (С.Е. Әжіғали, 2005, 221-б.).

Өлікті жерлеу тәртібі. Орталық Қазақстан өңірінде өлікті жерлеудің мынадай түрлері ұшырасады. Көпшілік жерлерде мәйітті қабірдің батыс бүйірінен лақат қазып жатқызады да, бер жағынан таспен, кірпіштен қалап, қабір топырақпен толтырылады. Орталық Қазақстан өңірінде кездесетін жерлеу рәсімінің бір түрі – *сахана* түрінде жерлеу. Дәулетті қазақ өлікті көмбей, кебінге орап жерлеу салатын сахана салған. Сахананың тар сатылы дәлізі апаратын жерасты бөлігінде еркек пен әйелді бөлек жерлеуге арналған, арасы дуалмен бөлінген, жанында жекеленген құдығы бар екі лақат орналастырылатын. Тағы бір түрі – «сөреге» жерлеу дәстүрі. Сөреге сақтау, негізінен, қыс мезгілінде қайтыс болған адамды көктемге дейін сақтаудың тәсілі. Сөрелеп жерлеу ғұрпы да көне түркі тайпаларының жер бетінде жерлеу салтынан бастау алады (С.Е. Әжіғали, 2005, 143-б.).

4. Қорытынды.

Біз осығылыми мақаламызда қазақ халқының кейбір салт дәстүрлерін мысалға ала отырып, салт-дәстүрдің аймақтық ерекшеліктерін көрсеттік. Әрине, барлық салт-дәстүрлерді тізіп шығу мүмкін емес. Біздің басты мақсатымыз қазақ салт-дәстүрлерінің өзіндік аймақтық ерекшеліктерінің бар екенін дәлелдеу болатын. Дана халықтың өзі жасаған осы салт-дәстүрлерді біліп, үйрену және өмірде қолдану – ағайынды адастырмас сара жол. Мұны отбасында ата-ана, мектепте ұстаз, жоғары оқу орындарында – оқытушылар, көпшілік ортада ақсақалдар жастарға үйретіп, айтып отырса, ұтарымыз көп болар еді.

Әдебиет тізімі

Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының тұрмысы мен мәдениеті. – Алматы: Алматыкітап, 2006.

Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. – Алматы: Алматыкітап, 2004.

Әжіғали С.Е. Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары (біртұтастығы мен ерекшелігі). – 1-том. – Алматы: Арыс, 2005.

Қалиев С., Оразаев М., Смайылова М. Қазақ халқының салт -дәстүрлері. – Алматы: Рауан, 1994.

Х. Арғынбаев Қазақ отбасы (қазақ отбасының кеше гісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу). – Алматы: Қайнар, 1996.

УДК 316.663.2

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ СТУДЕНТОВ ОБ ОСОЗНАННОМ РОДИТЕЛЬСТВЕ

*Калиниченко О. В.,
магистр психологии,
старший преподаватель, КГПИ
Костанай, Казахстан,
Метельская Ж. О., Тулешова А. Ж.
Студенты КГПИ*

Аннотация

Бұл мақалада психологиялық-педагогикалық жүйенің дамуы психологиялық дайындықтағы студенттердің ата-аналыққа деген өзекті мәселелері қарастырылған. Эмпирикалық зерттеудің психологиялық дайындықтағы студенттердің педагогикалық жоғары оқу орындарының рольдердің жүзеге асырылуының қорытындысы тұжырымдалған. Зерттеудің ең негізгі әдісі сауалнама, бұл сауалнама жастық-психологиялық респонденттік ерекшеліктері аналық пен аталық гендердің мәселелік негізінде құрылған.

Аннотация

В статье обоснована актуальность проблемы психолого-педагогического сопровождения процесса развития психологической готовности студентов к осознанному родительству. Представлены результаты эмпирического исследования психологической готовности студентов педагогического вуза к осознанному осуществлению родительских ролей. Основным методом исследования в данном случае выступает анкетный опрос, анкета составлена с учетом возрастнo-психологических особенностей респондентов на основании анализа литературы по гендерной проблематике материнства и отцовства.

Abstract

In the article the urgency of the problem of psycho-pedagogical support of the development of psychological readiness of students to conscious parenting. Presents the results of an empirical study of psychological readiness of students of pedagogical universities to the conscious realization of parental roles. The main research method in this case is a questionnaire, the questionnaire drawn up taking into account the age and psychological characteristics of the respondents on the basis of the analysis of the literature on gender issues of motherhood and fatherhood.

Түйінді сөздер: *ата-ананың саналығы, психологиялық дайындық, аналық, аталық, студенттер.*

Ключевые слова: *осознанное родительство, психологическая готовность, материнство, отцовство, студенты.*

Key words: *conscious parenting, psychological readiness, motherhood, fatherhood, and students.*

1. Введение.

Наибольшую актуальность проблема создания семьи и внутрисемейных отношений приобретает в пору студенчества, когда дальнейший профессиональный путь избран и на смену вопросам профессионального самоопределения приходят вопросы самореализации в сфере межличностных отношений. Вероятность создания полноценной семьи и успешного выполнения родительских ролей во многом определяется уровнем психологической готовно-

сти молодых людей к осознанному родителству. Проведенный анализ современных источников по проблеме родительства в гендерном аспекте и разработанная на его основе анкета позволили нам выявить степень готовности студентов к осознанному осуществлению родительских ролей и наметить пути дальнейшего психологического сопровождения процесса развития психологической готовности к материнству и отцовству.

2. Материалы и методы.

В качестве основного метода исследования выступал анкетный опрос, в анкетировании приняли участие 210 студентов 1-4 курсов Костанайского государственного педагогического института в возрасте 17-22 лет.

3. Результаты и их обсуждение.

По вопросу «Укажите, пожалуйста, наиболее оптимальный, по Вашему мнению, возраст вступления в брак» ответы респондентов распределились следующим образом:

-50 % опрошенных юношей считают, что наиболее приемлемый возраст вступления в брак для юношей составляет 25 лет, 35% испытуемых в качестве такового назвали возраст 24 года, и оставшиеся 15% опрошенных юношей указали возраст 27 лет;

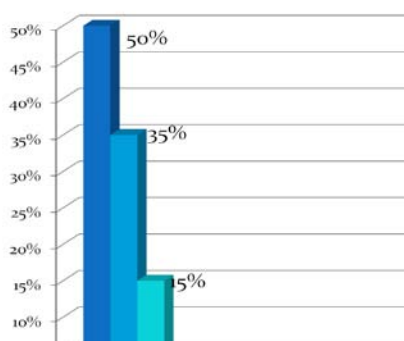

Рисунок 1 Процентное соотношение представлений студентов об оптимальном возрасте вступления в брак для юношей

- девушки готовы к вступлению в брак к 23 годам, по мнению 60% опрошенных юношей, 25% юношей считают наиболее подходящим возраст 21 год и 15% юношей в качестве оптимального возраста вступления в брак для девушек назвали 20 лет;

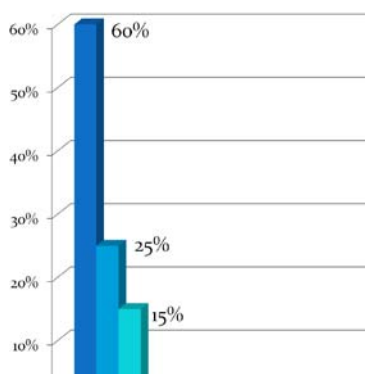

Рисунок 2 Процентное соотношение представлений студентов об оптимальном возрасте вступления в брак для девушек

- относительно оптимального возраста вступления в брак для юношей одинаковое количество опрошенных студенток (по 40%) указали возраст 25 и 28 лет соответственно, оставшиеся 20% респондентов женского пола в качестве такового назвали возраст 26 лет;

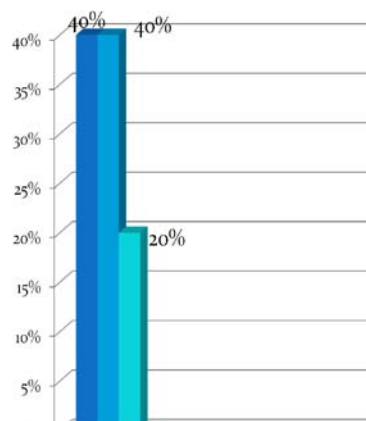

Рисунок 3 Процентное соотношение представлений студенток об оптимальном возрасте вступления в брак для юношей

- что касается наиболее подходящего возраста вступления в брак для девушек, то 45% опрошенных студенток указали возраст 23 года, 40% студенток считают, что девушкам нужно выходить замуж не позднее 25 лет и 15% опрошенных указали возраст 22 года.

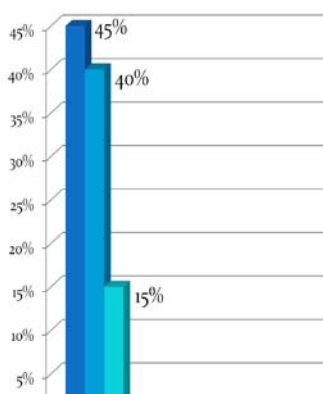

Рисунок 4 Процентное соотношение представлений студенток об оптимальном возрасте вступления в брак для девушек

Студенты мужского пола, принявшие участие в опросе считают, что наиболее подходящий возраст для обретения статуса отцовства 24-25 лет. Такого мнения придерживаются 50% опрошенных, и по 25% опрошенных указали возраст 27-30 и 31-35 лет соответственно.

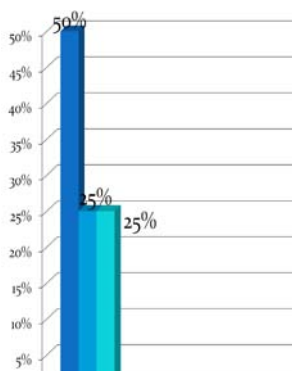

Рисунок 5 Процентное соотношение представлений студентов об оптимальном возрасте для обретения статуса отцовства

Относительно вопроса о том, какой возраст является оптимальным для рождения первого ребенка женщиной 50% юношей указали цифры 21-23 года, 30% юношей отметили возраст 25-27 лет и оставшиеся 20% считают таковым возраст 28-31 год.

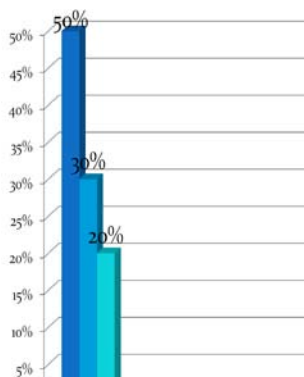

Рисунок 6 Процентное соотношение представлений студентов об оптимальном возрасте для обретения статуса материнства

По мнению 50% опрошенных студенток мужчина должен стать отцом в возрасте 30-35 лет, 30% девушек указали возраст 25-28 лет и 20% считают наиболее оптимальным возраст 22-24 года.

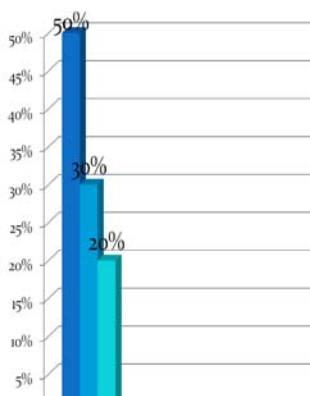

Рисунок 7 Процентное соотношение представлений студенток об оптимальном возрасте для обретения статуса отцовства

50% студенток от общей выборки считают, что женщина должна родить первого ребенка не позднее, чем в 24-26 лет, 30% опрошенных девушек назвали возрастными границами 20-23 года и оставшиеся 20% указали возраст 27-30 лет.

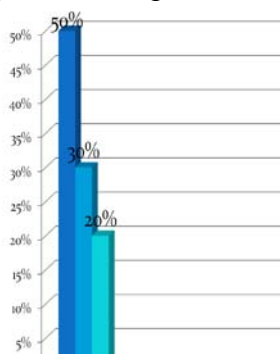

Рисунок 8 Процентное соотношение представлений студенток об оптимальном возрасте для обретения статуса материнства

90% опрошенных юношей согласились с высказыванием «Ребенок должен родиться в семье, а не семья из-за ребенка», доля согласившихся студенток составила 60%. При этом 40% опрошенных девушек и 10% юношей выразили свое несогласие с данным утверждением.

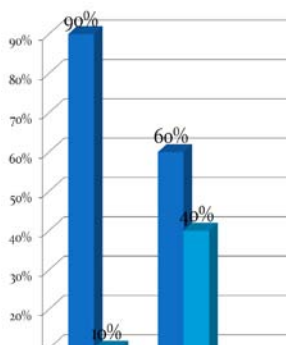

Рисунок 9 Степень согласия студентов с высказыванием
«Ребенок должен родиться в семье, а не семья из-за ребенка»

70% опрошенных юношей и 80% девушек считают, что женщина имеет право осознанно родить ребенка для себя, не рассчитывая при этом на замужество. Не согласны с этим жизненным принципом 30% студентов и 20% студенток соответственно.

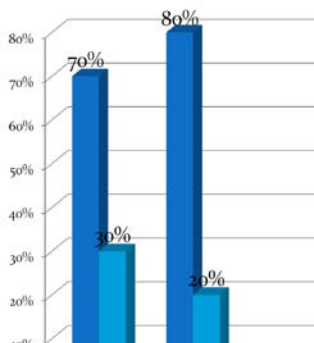

Рисунок 10 Степень согласия студентов с возможностью
осознанно воспитывать ребенка без отца

Анализируя указанные испытуемыми факторы, определяющие готовность к материнству и отцовству из множества ответов мы выбрали по три наиболее часто встречающихся. Так принимавшие участие в опросе юноши считают, что наиболее важными факторами, определяющими степень готовности к материнству являются состояние здоровья женщины, способность взять на себя ответственность за ребенка и развитая заботливость. В отношении будущих отцов юноши указывают такие факторы как материальное положение мужчины, способность взять на себя ответственность и развитая заботливость. Опрошенные студентки считают, что для них, как для будущих матерей важнее всего сформированная способность взять на себя ответственность за ребенка и развитая заботливость. Не менее важным фактором для девушек выступает и наличие высшего образования. У будущих отцов, по мнению студенток, должно быть в первую очередь достаточно стабильное материальное положение, развитое чувство ответственности и личностная самостоятельность.

Среди доминирующих обязанностей, появляющихся у мужчины с рождением ребенка опрошенные юноши указывают, прежде всего, материальное обеспечение семьи и заботу обо всех членах семьи. Студентки при ответе на этот вопрос к перечисленным обязанностям мужчины добавляют еще участие в воспитании ребенка. Респонденты-юноши считают, что

главными обязанностями женщины с рождением ребенка являются уход за ребенком и его воспитание, а также выполнение бытовых домашних обязанностей. Девушки же наряду с выполнением бытовых домашних обязанностей приоритет отдают заботе обо всех членах семьи, а не только о ребенке.

Большая часть всех опрошенных (80% юношей и 90% девушек) считают, что в воспитании ребенка должны принимать участие оба родителя в равной степени. Соответственно 20% юношей и 10% девушек отдают ведущую позицию в осуществлении воспитательных функций матери. Отцы как доминирующие фигуры в воспитании детей никем из респондентов названы не были.

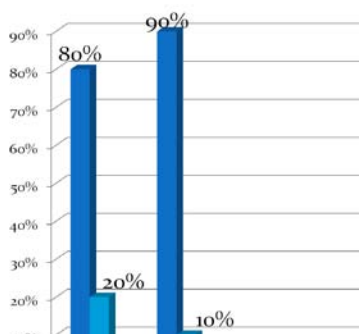

Рисунок 11 Процентное соотношение представлений студентов о степени участия родителей в воспитании ребенка

В рамках проведения данной анкеты мы просили студентов указать наиболее важные, по их мнению, качества для идеальной мамы и идеального папы. В итоге, в качестве наиболее важных для мамы юноши указали такие качества как любовь к ребенку, умение заботиться о ребенке и развитая способность взять на себя ответственность за ребенка. Для папы, по мнению юношей, наиболее важными являются мужественность, ответственность и любовь к ребенку. Опрошенные девушки считают, что мама должна, прежде всего, любить ребенка и заботиться о нем, а также уметь понять и принять его точку зрения. Идеальный папа, по мнению девушек, должен прежде всего, быть внимательным к ребенку, защищать и быть опорой для него.

Заключительный вопрос нашей анкеты касался отношения студентов к рождению ребенка до брака между партнерами. Полученные результаты свидетельствуют о том, что 74% студенток считают, что сначала необходимо официально выйти замуж, а потом планировать рождение ребенка, среди юношей этой точки зрения придерживаются 42%. Соответственно 58% юношей и 26% девушек утвердительно ответили на поставленный вопрос – для них официальное заключение брака не является обязательным фактором при планировании рождения ребенка.

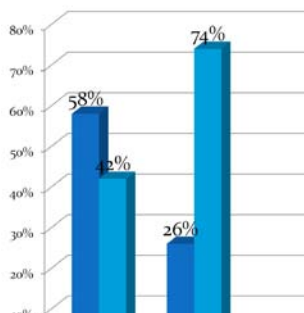

Рисунок 12 Отношение студентов к возможности рождения ребенка до брака между партнерами

4. Выводы.

Таким образом, из результатов анкетного опроса мы видим, что представления студентов педагогического вуза обоих полов об осознанном родительстве по многим показателям совпадают. В частности больший процент юношей и девушек считают заключение брака до рождения ребенка обязательным условием. Во многом совпадают представления юношей и девушек о ведущих факторах осознанного родительства и позициях родителей в воспитании детей. Вместе с тем, в основной своей массе респонденты обоих полов признают, что не готовы на данный момент к заключению брака и воспитанию детей. Проведенное исследование является одним из шагов к построению программы психологического сопровождения развития готовности юношей и девушек к осознанному родительству.

Список литературы:

- Белогай К. Н. Некоторые аспекты изучения гендерных различий в структуре родительского отношения. // Перинатальная психология и психология родительства. – 2004. – № 2. – С. 31-50.
- Борисенко Ю. В., Портнова А. Г. Отцовство как фактор развития личности. // Развитие личности. – 2006. – № 2. – С. 70-81.
- Брутман В. И., Панкратова М. Г., Ениколопов С. Н. Женщины, отказавшиеся от своих новорожденных детей. // Вопросы психологии. – 1994. – №5. – С.31-37.
- Гендерная психология: практикум. / под ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2009. – 496 с.
- Добряков И. В. Перинатальная психология. СПб.: Питер, 2010. – 234 с.
- Мухина В. С. Социальное пространство личности. // Развитие личности – 2002. – №1. – С.19.
- Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. – М: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
- Послание Главы государства Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. // Костанайские новости. – 13 ноября 2014 г. - № 157. – С. 4-5.
- Росс Д. П. Отцовство: мифы и реальность. М.: Академия, 2007. – 249 с.

Журнал «ҚМПИ Жаршысы» публикует статьи об оригинальных и ранее не печатавшихся результатах исследований в области социально-гуманитарных, физико-математических, технических, биологических, химико-технологических, экономических наук, по экологии, международным научным связям и т.п.

Решение о публикации принимается редакционной коллегией журнала после рецензирования. Отклоненные статьи повторно редколлегией не рассматриваются.

Статьи публикуются на казахском, русском, английском языках.

Журнал выходит четыре раза в год (январь, апрель, июль, октябрь).

Подписку на журнал можно оформить в любом почтовом отделении АО «Казпочта». Подписной индекс 74081.

Требования к статьям:

Объем текста статьи должен быть от 15000 до 60000 знаков, включая пробелы и сноски (от 0,3 до 1,5 п.л.).

Технические требования к оформлению текста:

Шрифт: Times New Roman, размер шрифта – 12, положение на странице – по ширине текста.

Поля: по 2 см со всех сторон.

Междустрочный интервал: одинарный.

Интервал между абзацами «Перед» – нет, «После» – «нет».

Отступ «Первой строки» – 1,25.

Текст: одна колонка на странице.

Первая (титовая) страница статьи должна содержать следующую информацию:

1. Код УДК. полужирный, положение по левому краю страницы. Присвоить УДК авторскому материалу можно здесь: <http://teacode.com/online/udc/>.

2. *Заглавие*, прописные буквы, полужирный, положение по центру страницы, после УДК.

3. *Ф.И.О. автора*, полужирный курсив, положение на странице по правому краю через строку после «Заглавия».

4. *Сведения об авторе*: ученая степень, должность, место работы, город, страна. Размещаются под Ф.И.О. автора, курсив, положение на странице по правому краю.

5. *Аннотация к статье*. Слово «Аннотация» (каз. «Аннотация», англ. «Abstract»), полужирный, положение по центру страницы, через строку после «Сведений об авторе» Текст аннотации: 500–800 знаков с пробелами, курсив, положение по ширине текста, отступы слева и справа – по 2 см., отступ «Первой строки» – 1,25.

Аннотация пишется на трех языках в следующем порядке: первый – казахский, второй – русский, третий – английский

Ключевые слова (от 5 до 8). Размещаются под «Аннотацией». Фраза «Ключевые слова» (каз. «Түйінді сөздер», англ. «Key words»): полужирный, положение по левому краю страницы, отступы слева и справа – по 2 см., после фразы ставится двоеточие. Сами ключевые слова указываются после фразы «Ключевые слова» в той же строке, через двоеточие.

Ключевые слова пишутся на трех языках в следующем порядке: первый – казахский, второй – русский, третий – английский

7. *Основной текст*. Делится на следующие разделы:

1. *Введение* (каз – Кіріспе, англ. – Introduction)

2. *Материалы и методы* (каз. – Материалдар мен әдістер, англ. – Materials and Methods)

3. *Результаты* (каз. – Нәтижелер, англ. – Results)

4. *Обсуждение* (каз. – Талқылау, англ. – Discussion)

5. *Выводы* (каз. – Қорытынды, англ. – Conclusions)

6. *Благодарности* (каз. – Ризалық білдіру, англ. – Appreciation)

Разделы 3 и 4 могут объединяться, раздел 6 – по необходимости.

8. Разделы статьи должны быть пронумерованы. Оформление заголовков разделов – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, положение по левому краю страницы.

При выделении в тексте отдельных пунктов или списков следует использовать только арабские цифры.

9. *Список литературы* (каз. – *Әдебиет тізімі*, англ. – *References*). При ссылках на литературу в тексте указываются фамилии авторов и год издания (в круглых скобках); например, Кузнецов (1999), или Smith (2003), или Petrov, Johnson (1997). При цитировании источник указывается в круглых скобках после кавычек, с указанием страниц, например (Норт, 1997, с.17).

Список литературы приводится в конце статьи и озаглавливается «Список литературы» – шрифт Times New Roman, размер шрифта – 12, полужирный, отступ 1,25. Сам список литературы оформляется как общий список без нумерации, размер шрифта – 11, отступ 1,25 см. Сначала указываются казахскоязычные источники, русскоязычные источники, затем иностранные, затем электронные ресурсы. Список строится по алфавиту.

10. Оформление таблиц.

Каждая таблица должна быть пронумерована и иметь заголовок. Номер таблицы и заголовок размещаются над таблицей. Номер оформляется как «Таблица 1» («Кесте 1», «Table 1») шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11. Заголовок размещается на следующей строке, шрифт – Times New Roman, размер – 11, по центру страницы. Положение текста в таблице по левому краю.

11. Оформление графических материалов.

Графические материалы должны быть представлены «Microsoft Graph» или «Excel» без использования сканирования.

Графические объекты должны быть в виде рисунка или сгруппированных объектов.

Графические объекты не должны выходить за пределы полей страницы и превышать одну страницу.

Каждый объект должен быть пронумерован и иметь заголовок. Номер объекта и заголовок размещаются под объектом. Номер оформляется как «Рисунок 1» («Сурет 1», «Picture 1») шрифт – Times New Roman, курсив, размер – 11, положение текста на странице по левому краю. Далее следует название – шрифт – Times New Roman, размер – 11.

12. Оформление формул.

Математические формулы оформляются через редактор формул «Microsoft Equation». Их нумерация проставляется с правой стороны в скобках. При большом числе формул рекомендуется их независимая нумерация по каждому разделу.

13. Редакция не несет обязательств по рецензированию всех поступающих материалов и не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

К статье обязательно прилагаются:

– сведения об авторе: фамилия, имя, отчество (полностью), научное звание, ученая степень, должность, место работы (название вуза, организации, факультет, кафедра), рабочий телефон, факс, домашний адрес и телефон;

– рецензия кандидата или доктора наук, доктора PhD (для авторов без ученой степени)

По всем вопросам приема и публикации статей обращаться по адресу:

Қазақстан Республикасы, 110000,
Қостанай қ., Таран қ., 118
Қостанай мемлекеттік
педагогикалық институт,
бөл. №114, 05. Тел. (7142) 53-34-71
E-mail: kqpinauka@mail.ru

Республика Казахстан, 110000,
г. Костанай, ул. Тарана, 118
Костанайский государственный
педагогический институт
каб. №114, 05. Тел. (7142) 53-34-71
E-mail: kqpinauka@mail.ru

ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Абиль Е.А. Квазиистория и естественные науки	3
Айсина А., Абильмаликов К. Developing of virgin and unused lands in Kostanay region	12
Өміржанова А., Өтегенова Б.М. Ыбырай Алтынсарин ағартушы – педагог	16
Қуанышбаев С. Технология проектирования педагогической инновации.....	20

ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Бекмухамбетова Л.С. Социально-педагогический мониторинг активности школьников в отношении спортивной деятельности г.Костаная.....	24
Коньсбаева Д.Т., Рулёва М.М., Орманбекова Д.О., Ахметова Г.Т., Ширяева К.С., Мут К.Р. Сортоизучение пеларгонии (р. pelargonium) и её адаптационные возможности в условиях Костанайской области.....	29
Коньсбаева Д.Т., Рулёва М.М., Орманбекова Д.О., Кадиева Е.Р., Андрейченко Д.А., Николаенко Е.В., Семегина К.В. Сортоизучение петунии (р.petunia) и её адаптационные возможности в условиях Костанайской области.....	34
Матвеева Н.А., Сулейменова Г.Д. Из опыта реализации методики использования страноведческого материала на начальном этапе обучения иностранному языку.....	39
Тастекова Г.Б., Демисенова С. Теңіз шекарасының айқындалуы Каспий мәселесі	45
Уразымбетова Б.Б., Кайтбаев Ш.М., Асилбекова Ф.Т., Кабдулина А.К. Құсмұрын көлінің экологиялық тағдыры	49
Уразымбетова Б.Б., Шагатаева Д.Н. Пирамидальды теректікалемшемен стимулятор әсерімен көбейту	55

ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН

Баймухамбетова Б.Ш. Пути повышения информационной компетентности у студентов гуманитарных специальностей	59
Белозёр Л.П. Композиторская школа Казахстана	63
Жандарбекова А.М. «Динамика негіздері және сақталу заңдары» тарауларын оқытудың әдістемесі	67
Матвеева Н.А., Матвеев А.В. Проблемы перевода фразеологической системы авиационных и аэронавигационных текстов.....	72
Поддудник Е.Н. Особенности развития музыкальных и художественных способностей одарённых детей.....	76
Пчелкина Т.Р., Фрешли М., Васильева К. Формирование творческих компетенций в процессе преподавания гуманитарных наук в ВУЗе	80
Сейсембай Т.Т., Сейсембай Г.А. Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әңгімелерінің көркемдік ерекшелігі.....	85

ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Амирхамзин Н.К. Білім беру ордаларындағы домбыра аспабының тәрбиелік мәні.....	94
Еришева Т., Бектұрғанов Қ. Қазақ халқының салт – дәстүрлеріндегі аймақтық ерекшеліктер	96
Калиниченко О. В., Метельская Ж. О., Тулешова А. Ж. Гендерные особенности представлений студентов об осознанном родительстве.....	100

АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА • ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Компьютерлік беттеу: *О.Загороднюк, С. Худякова*

Түзетушілер: *А. Жандарбекова, А. Симонова*

Компьютерная верстка: *О.Загороднюк, С. Худякова*

Корректоры: *А. Жандарбекова, А. Симонова*

Басуға 2014 ж. 10.12 берілді.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 10,0 б.т.
Тапсырыс № 0235 Тараламы 300 д.

Қостанай мемлекеттік педагогикалық
институтының баспасында басылған

Подписано в печать 10.12.2014
Формат 60x84/8. Объем 10,0 п.л.
Заказ № 0235 Тираж 300 экз.

Отпечатано в типографии Костанайского
государственного педагогического института